

Aeg-ajalt püüavad inimesed tõestada endale ja teistele, et on võimalik toime tulla ka sellistes tingimustes, mis üldlevinud arusaamade järgi seda ei võimalda. Eestis on kümneid tuhandeid vanainimesi, kes on elanud ja elavad kuust kuusse ja aastast aastasse peaaegu ilma rahata, ilma tähelepanu, hoole ja toetuseta. Mujal öeldaks, et see ei ole võimalik. Eestis on.

Polnud vaja kümmet aastatki, et veenduda: pole suurt vahet, kas nõogivad omad või võõrad. Põhiseaduse järgi on meil kõrgema võimu kandjaks kodanik, võrdne võrdsete hulgas. Paraku on see õigus valdava osa kodanike jaoks fiktiivne, sest administratiivses mõttes saavad oma kodanikuõigust kasutada ja otsustamisest osa võtta ainult ametnikud. Neil peaks olema moraalne õigus otsustamiseks vaid sel määral, mil määral nad on haritud ja informeeritud, et oma tegevuse võimalikke tulemusi ja tagajärgi ette näha ning nende eest vastutada.

Ühest küljest on Eestis väga palju vaeseid ja lootusetult kõrvale tõrjutud inimesi, teisalt on tuhandeid perekondi, kus värisetakse nii öösel kui päeval sellepärast, et aktsiate hinnad kõiguvad ja palgamõrvarid tegutsevad, et autovargad on spetsialistid, kelle eest politsei veel mingit kaitset pakkuda ei suuda.

Kohati tundub, et need, kellel midagi ei ole peale puhta meelega ja emakeele, ausa ja südamliku oleku, on palju õnnelikumad neist, kes värisevad enamasti rohkem kui kahtlasel teel kokku kraabitud varanduse pärast.

Eesti on ohtlikul määral diferentseerunud. Proovige koostada selline indeks, mille järgi vaatluse alla võetud inimesed saaksid hindeid nullist kümne pallini

- materiaalsete väärtuste tarbimise mahu ja struktuuri eest,
- vaimsete ja intellektuaalsete väärtuste tarbimise mahu ja struktuuri eest,
- informatsiooni saamise võimaluse eest,
- otsustusprotsessides osalemise võimaluse eest,
- ringiliikumise võimaluse eest,
- turvalisuse astme eest.

Arvatavasti avastate õige varsti, et mõned saavad pea igas punktis kõrge palli, aga enamik ei saa üheski punktis üle 1-2-3 palli. Majanduslik ja sotsiaalne diferentseerumine on jõudnud Eestis ohtliku tasemeni.

Töötutel on vaja mitte haletsust ning jutte keerulisest olukorrast, vaid **töökohta** ning ettevalmistust selles ametis toimetulekuks, iseseisvaks orienteerumiseks, edasiõppimiseks, ausalt, täpselt, usaldusväärset, heatahtlikult töötamiseks, koostööks kolleegidega. Vaja on abinõusid, millega turgutada eneseusku, et selle varal taastuks inimese staatus kõigis tema rollides. Oluline on eneseusaldus, aga ka teiste usaldamine. Oluline on oskus mõelda iseseisvalt. Nii kujuneb inimesel väarikustunne, mis võimaldab osaleda arutlustes ja otsustamises... Vaja on sellist toetust, tänu millele inimene kujuneks SUBJEKTIKS või taastuks SUBJEKTINA, kui see on mingil põhjusel kaduma läinud.

Vaja oleks teetähised ringi tõsta: orienteeruda mitte üksnes abistamisele, vaid elamisele iseseisva subjektina teisi kultuuriväärtusi ja –norme, müüte ja tabusid austavate inimeste keskel.

Ülo Vooglaid

Õigusinstituudi emeriitprofessor

Pensionisüsteem nüüd kolmel sambal

Kadi Oorn

Rahandusministeeriumi finantsteenuste osakonna peaspetsialist

1. oktoobrist jõustub kogumispensionide seadus, millega saab võimalikuks pensionireformi kõige põhimõttelisema osa – kohustusliku kogumispensioni käivitamine. Kohustuslik kogumispension ehk laiemalt tuntud kui "teine samm" võimaldab inimestel hakata lisaks riiklikule pensionile koguma raha vanaduspõlve mõnusamaks veetmiseks.

Mida kujutavad endast pensionisüsteemi kolm sammast

Pensionisüsteemi komponendid on vastavalt Maailmapanga mudelile jaotatud kolmeks. *Esimene samm* on riiklik pensionikindlustus, mille tuludeks on 20 protsenti tööandja poolt makstavast 33-protsendilisest sotsiaalmaksust. Esimene samm põhineb ümberjagamisel – tänased maksumaksjad kindlustavad praeguste pensionäride pensioni. Seda süsteemi ohustavad tugevalt mitmesugused muutujad, nagu demograafiline situatsioon, majandusnäitajad, poliitilised otsused. Nende riskide hajutamiseks ja kaitseks muutuste vastu Eesti demograafilises olukorras loodi kaks täiendavat pensionikindlustuse liiki.

Teine samm peaks kujunema esimesele peamiseks toeks, pakkudes täiendavaid sissetulekuid pensionieas. Inimene, kes soovib seda võimalust kasutada või kellele see on kohustuslik, suunab 2% oma sissetulekust kohustuslikku pensionifondi. Riik lisab sellele omalt poolt veel 4%, mis arvestatakse maha tööandja tasutavast sotsiaalmaksust. Väljamakseteks tekib inimesel õigus, kui ta on jõudnud vanaduspensioniiikka: siis makstakse talle riiklikku pensioni ning ka täiendavat pensioni, kui esimese sisse makse tegemisest kohustuslikku pensionifondi on möödunud vähemalt 5 aastat.

Kolmas samm ehk täiendav kogumispension seati sisse 1998. aastal ning selle raames saab inimene valida kogumise vahel kas vabatahtlikku pensionifondi või sõlmida vastavat tegevusluba omava elukindlustusseltsiga täiendava kogumispensionikindlustuslepingu. See pensioni komponent on täiesti vabatahtlik ja siiani on sellega liitunud umbes 7% maksumaksjaist. Väljamakseid soodus maksumääraga võib inimene hakata saama 55-aastaselt või täieliku ja püsiva töövõimetuse korral.

Mis muutub inimese jaoks seoses teise samba rakendamisega

See, kas seaduse rakendamisega inimese jaoks midagi muutub, sõltub tema vanusest.

- 1. jaanuaril 1983 ja hiljem sündinuile on teise sambaga liitumine kohustuslik alates 18-aastaseks saamisest.
- Liitumise suhtes saavad valida inimesed, kes on sündinud aastatel 1942-1982. Kohustusliku kogumispensioniga liituda otsustanu ei saa enam oma valikust taganeda. Küll aga on kõigil võimalik pensionifondi kas või igal aastal vahetada või näiteks uue fondi valimisel jätta osakud eelmisesse /eelmistesse fondidesse.

- Enne 1942. aastat sündinud isikud ei saa kohustusliku kogumispensioniga liituda, kuna väljamaksete kohta kehtib reegel, et kogumist peab olema alustatud vähemalt 5 aastat enne pensioniiga. Järelikult ei ole neil enam piisavalt aega, et teisest sambast koguda suuremaid summasid kui riiklik pension seda võimaldab.

Sissemakseid fondi tehakse vaid oma sissetulekutest. Töötusperioodidel makset ei tasuta, kuid samas ei lähe pensionikontolt ka midagi kaduma. Sissemakstud summad on osakutena ikka inimese omandis ning nende puhasväärtus võib pidevalt suurened.

Olulised kuupäevad, mida tuleb silmas pidada

Alates 1. jaanuarist 2002 saab hakata esitama avaldusi pensionifondi valimiseks. Inimestel, kes on sündinud aastatel 1942-1951, tuleb taotlus esitada enne 1. juunit 2002, sest hiljem nad enam liituda ei saa. Kõik, kes on oma avalduse esitanud enne 1. juunit, hakkavad tegema fondidesse sissemakseid alates 1. juulist 2002. 1. novembrini 2002 on aega neil, kes on sündinud aastatel 1952-1956. Selleks ajaks valiku teinud isikud hakkavad teise sambasse koguma alates 1. jaanuarist 2003. Aastal 2003 kahaneb vanusepiir veel kord suurema sammuga – viimast korda on õigus valida neil, kes on sündinud aastatel 1957-1961. Neilgi on viimaseks avalduse esitamise kuupäevaks 1. november 2003 ja sissemakseid hakatakse sooritama 1. jaanuarist 2004. Need viimased kuupäevad jäävad ka edaspidi reegliks. Alates 2004. aastast kahaneb liitumisõigust andev vanusepiir ühe aasta kaupa ning alates 2024. aastast kaob ka vabatahtliku liitumise mõiste ning kohustuslikus pensionikindlustuses hakkavad osalema kõik 18-aastaseks saanud isikud.

Liitumisavalduse esitamiseks tuleb minna mis tahes panga kontoris ning täita seal avalduse vorm. Avalduses tuleb näidata, millist pensionifondi soovitakse valida. Valikuavalduse esitanud isikule antakse pärast pensionikonto avamist selle kohta tõend, mis tuleb esitada igale oma tööandjale, et see teaks, et tema töötaja palgast on vaja 2% kinni pidada.

Makse tasumine on väga lihtne: tõendi esitanud töövõtja palgast peab tööandja 2% kinni ning saadab selle koos sotsiaalmaksuga maksuametile. Maksuamet eraldab liitunud inimeste eest tasutud sotsiaalmaksust 4%, lisab sellele 2% ning lähetab summa Eesti Väärtpaberite Kesksedepositooriumile. Viimase kaudu saadetakse raha isiku poolt valitud pensionifondi.

Mis kasu on kohustusliku kogumispensioni valimisest

- Inimene ei sõltu ainult riiklikust pensionist, mille suurus praegusi demograafilisi suundumusi arvestades on tugevas ohus;
- Tehtud arvutuste kohaselt ja eeldades, et maailmamajandus madalseisust kiiresti kosub, on liitunu pension tunduvalt suurem mitteliitunu omast;
- Lisaks isiku poolt makstud 2 % annab riik omalt poolt 4% ehk kaks kolmandikku juurde, mis on tugevaks eeliseks kolmanda samba ees ja võimaldab täiendavat pensioni koguda ka inimestel, kel väikeste sissetulekute tõttu selleks muud võimalused puuduvad.

Ohvriabi aastal 2001

Maarika Mül

Sotsiaalministeeriumi hoolekandeosakonna peaspetsialist

Ohvriabi areng on käesoleval aastal jõudnud II. etappi. Valitsuse poolt 31.märtsil 1998.a. heaks kiidetud kriminaalpreventsiooni riiklik alaprogramm "Kuriteohvrite abistamise süsteemi kujundamine" lõppes 2000.a. Sellega võib lugeda lõppenuks ka ohvriabisüsteemi kujundamise I. etapi. Nimetatud alaprogrammis töötati välja ohvriabi struktuur ning koostöö skeem. Selle kohaselt tuli leida 2000.a lõpus riigihanke korras mittetulundusühing, kes võtab enda kanda ohvriabi edaspidise edendamise kogu Eestis. 2000.a. lõpus välja kuulutatud riigihankepakkumisele laekus vaid üks pakkumine kuriteohvrite toetamise ühingult Ohvriabi. Komisjon otsustas tunnistada pakkumise mittevastavaks, kuna pakkumine 2001. aastaks polnud esitatud piisava detailsusega ning puudus teenuse hind 2001.-2003. aastate kohta.

Riigihankekonkurssi võitis EELK

2001. a. kevadel kuulutati välja uus riigihankekonkurss MTÜ-dele. Pakkumisel osales kaks organisatsiooni: Eesti Evangeelne Luterlik Kirik ning Eesti Eksistentsialistliku Humanistliku Teraapia Ühing. Mõlemad pakkumised vastasid kvaliteedinõuetele ning olid nõuetekohaselt vormistatud. Riigihankekomisjoni otsuse kohaselt võitis pakkumise Eesti Evangeelne Luterlik Kirik eesotsas peapiiskop Jaan Kiivitiga. Ohvriabi ellurakendamise delegeris Jaan Kiivit Kriminaaltöö Keskusele, mis on kiriku allasutus ning mille tööd juhib Avo Üprus, kes on ühtlasi vastutavaks isikuks ohvriabiteenistuse edendamisel.

Paralleelselt riigihanke korraldamisega ning vastavalt Riigikontrolli koostatud auditis esitatud ettepanekutele moodustati sotsiaalministeeriumi juurde ohvriabi nõukogu. Nõukogu ülesandeks on olla sotsiaalministrile nõuandjaks ohvrite abistamise süsteemi kujundamisel ning programmi "Kuritegude ennetamise riiklik strateegia aastani 2005" ellurakendamisel. Nõukogu koosneb spetsialistidest, kes vähemal või suuremal määral oma töös puutuvad kokku ohvriabiga.

Koordinaatori ülesanded

Ohvriabiteenistust koordineeriv mittetulundusühing, s.o EELK Kriminaaltöö Keskus:

- koordineerib ohvriabiteenistuse tööd üleriigiliselt
- koostab iga-aastase tegevuskava
- haldab ja täiendab informatsiooni ohvriabi võimalustest, vastutab ohvriabiteenistuse andmebaasi toimimise ja õigsuse eest
- organiseerib täiendkoolitust ohvritega töötavatele isikutele ja vabatahtlikele
- teeb koostööd usaldustelefoniga 126
- pakub tugiisiku teenust
- organiseerib ohvriabiga tegelevatele inimestele supervisiooni ehk töönoustamist
- korraldab üldsuse teavitamist: annab välja kirjandust ja infobuklette, korraldab esinemisi meedias ja iga-aastaseid teabepäevi
- esitab oma töö kohta aruande sotsiaalministeeriumile ning osaleb kõigil ohvriabi nõukogu koosolekutel

- vastutab ohvriabi nõukogu poolt heaks kiidetud uurimuslike tööde teostamise eest.

Käesoleval aastal on põhirõhk asetatud kahele raskemale piirkonnale, milleks on Harjumaa, sh Tallinna linn, ning Ida-Virumaa. Neis luuakse regionaalne ohvriabiteenistuse tugipunkt. Tallinnas on tööga alustatud Peeteli kiriku baasil, piirkondlikuks vastutajaks valiti Kersti Loodus; Ida-Virumaal pole töö veel täies mahus käivitunud. 7. septembril toimus Tallinnas Pirital ohvriabi konverents "Märka ja toeta", samuti on alustatud vabatahtlike koolitamisega.

Mõtteid sotsiaalsest kapitalist

Marju Lauristin

kokkuvõttev kõne Eesti sotsiaaltöö II kongressi ümarlual

Püüan oma mõtisklustega panna teid arutlema teemal: kas sotsiaaltöötaja võimuses on sotsiaalsed kapitali mingil viisil suurendada või aitab ta hoopis kaasa selle vähenemisele? Milline on sotsiaaltöötaja roll, kui me räägime sotsiaalsest kapitalist? Alustuseks tuleks siiski täpsustada sotsiaalse kapitali mõistet. Nagu kõiki uusi mõisteid, kiputakse ka seda ülearu kasutama, mistõttu mõiste sisu läheb segaseks: arvatakse, et inimressurss ja sotsiaalne kapital on üks ja sama. Teiseks küsiksin, kuidas vaesus, rahvuslikud erisused, kuritegevus ja lõpuks minu jaoks südamelähedane valdkond - meedia ja uus infoühiskond - mõjutavad sotsiaalsed kapitali. Lõpuks peatuksin sotsiaaltöötaja võimalustel.

Sotsiaalse kapitali mõiste

Mis see sotsiaalne kapital ikkagi on, miks on ta tänapäeval nii tähtis? Sotsiaalsest kapitalist võib rääkida ka üldisemas tähenduses, kuid paljudes uuringutes ja raamatutes mõeldakse mõiste *sotsiaalne kapital* (ingl. k *social capital*) all ühte väga spetsiifilist ühiskonna ressursi, mis ei ole lihtsalt inimressurss, vaid mis avaldub inimestevahelises koostöös, selles kas inimesed suudavad üksteisega koostööd teha, kas nad suudavad olla võrgustikus. Sellega seoses tekib muidugi kohe küsimus: kas nad usaldavad üksteist, missugune on inimsuhete kvaliteet. Ja kas sellest, kui inimeste vahel valitseb usaldus ja nad teevad koostööd ning suudavad moodustada meeskondi ja võrgustikke, tekib mingi lisaväärtus.

Tänapäeva ameerika poliitikateadlane Robert Putnam algatas diskussiooni sotsiaalsest kapitalist väga konkreetse uurimusega. Ta uuris Põhja- ja Lõuna-Itaalia majandusliku ja sotsiaalse arengu sõltuvust sellest, kuivõrd inimesed kohapeal üksteist usaldasid, kuivõrd arenenud olid koostöövõrgustikud ja osalusdemokraatia. Uurija tuli väga üllatavale järeldusele. Nagu teada, iseloomustab Lõuna-Itaalia inimesi väga tugev kokkukuuluvustunne, mis on võrsunud talupojaühiskonnast. Ühelt poolt on selle tagajärjeks maffia, teiselt poolt väga tugevad suguvõsa suhted, veresidemed. Võiks eeldada, et seal, kus inimesed on omavahel väga tihedalt seotud, on ka sotsiaalne kapital suurem. Ja Põhja-Itaalias, kus on kaugele arenenud nüüdisaegne tööstuslik ühiskond ja tugev individualism, peaks puuduma koostöövõime. Aga Robert Putnam tuvastas, et asi on tegelikult vastupidi. Selgus, et eelmodernses ühiskonnas, st. Lõuna - Itaalias, oli tänapäevases maailmas vajaminevat koostööskust vähe ning sellega seoses ka areng takerdunud. Põhja-Itaalias ehk modernses ühiskonnas oli indiviididevaheline koostöö väljakujunenud, usaldus suurem, üksteise toimimine etteaimatavam, ühiselu reeglite järgimine ja ausus suurem. Ka edukus nii poliitika, demokraatia kui ka majanduse arendamisel oli Põhja-Itaalias suurem.

Sellele uuringule järgnes palju teisi. Olete kindlasti kuulnud, et kui pankurid korraldasid Tallinnas konverentsi, mille teemaks oli usalduse tähtsus ühiskonnas, siis ütles konverentsile kutsutud kuulnud ameeriklane Francis Fukuyama - suur liberalismi filosoof ja prohvet - oma ettekandes midagi tema jaoks üsna ootamatut. Nimelt et väga individualistlik ja liberalistlik vaade ühiskonnale ja majanduse rajamine ainult indiviidide vahelisele konkurentsile hakkab lõpuks takistama nii sotsiaalset kui majanduslikku arengut. Fukuyama viis läbi väga laiaulatusliku uuringu eri maade suurtest korporatsioonidest, kus ta näitab, et nendes korporatsioonides, mis soodustavad koostööd, meeskonnatööd, võrgustikku, on ka majanduse areng kiirem ja nad on rahvusvahelises konkurentsisis edukamad.

Sotsiaalne kapital ei ole lihtsalt metafoor. See ei ole nii, et kui me oleme armsad inimesed ja hoiame kokku, siis on meil suur sotsiaalne kapital ja meil läheb kõik hästi. Tegemist on küllaltki kompleksse ja keeruka kaasaegse ühiskonna probleemistikuga, mida võib kokku võtta järgmiselt: kuidas tänapäeva individualistlikus ühiskonnas, kus inimesed on sunnitud tegutsema väga palju tugevates konkurentsuhetes, üles ehitada toimivat võrgustikku, milles inimesed üksteist usaldavad. See nõuab spetsiifilisi oskusi. Koostöövõime ja kokkuhoidmine ei tule mitte n.ö emapiimaga, vaid selleks on vaja kindlat tahet, ratsionaalset tahtmist koostööd teha. Koostöötahet võib mõnes mõttes võtta ka professionaalse oskusena. Ja see on viide sellele, et sotsiaaltöötaja võiks tunda ennast siin võimaliku kaasategijana või isegi võtmeisikuna. Mis oludes tuleb tal seda teha? Kuidas mõjutavad koostööoskust kihistumise probleemid, millega seoses räägitakse väga palju vaesusest ja sellega kaasnevatest hädadest ühiskonnas, rahvuslikest erisustest, kuritegevusest jne?

Mitu erinevat Eestit

Kui rääkida sellest, mitu Eestit on Eestis, siis olles teinud väga palju uuringuid, olles näiteks kaasas teinud vaesusuuringus ja muudes uuringutes, rääkimata meediauuringutest, võiksin lugeda üles mitte kaks, vaid kaksteist või kuusteist Eestit, kus inimesed elavad eri maailmades. Ka vaesed, näiteks need, kes on vaesed oma sissetuleku järgi, elavad omakorda eri maailmades. Mis ühist on näiteks Kopli liinidel elava vaese ja Tartu haritlaskvartalis elava vaese vahel, kelle sissetulek on võib olla numbriliselt sarnane, kuid kelle probleemid, taust ja väärtused täielikult erinevad? Kui ühel ei jätku raha, et raamatut osta ja teisel ei jätku viinaraha, siis on need eri maailmad. Täpselt nõndasamuti elavad eri maailmades need, kes kuuluvad kõrgematesse detšiilidesse või kvintiilidesse. Võib küsida, mis ühist on tõusikute ehk nn. uusrikaste ja akadeemikute vahel, kellel tänu oma välismaistele projektidele pole sissetulek samuti võib olla kuigi väike, aga kelle maailm on uusrikaste omast absoluutselt erinev. Vaevalt et neil üldse on üksteisega millestki rääkida. Tõin need näited selleks, et me ei hakkaks liiga kergelt nägema ainult rahanumbris inimesi sisuliselt eristavat piiri. On väga palju muid asjaolusid ja sotsiaalne kapital on kindlasti üks nendest.

Vaesus

Kui me vaatame usalduse küsimust, mis on sotsiaalse kapitali puhul väga tähtis, siis vaesus kahtlemata vähendab inimestevahelist usaldust. Seda on näidanud ka rahvusvahelised uuringud. Kuulus sotsioloog Ronald Inglehart, kes on uurinud üheksakümnendatel aastatel kogu väärtusilma muutumist rikastes ja vaestes maades, on välja toonud statistilised seosed SKP kui üldise majandusarengu näitaja ja inimestevahelise usalduse nivoo vahel. Seal, kus on palju usaldust, on ka palju heaolu - need on meile tuttavad Põhjamaad, meie lähimad naabrid. Kõige madalama usaldustasemega on kõige vaesemad maad. Eesti koos Läti ja Leeduga ning teiste postkommunistlike maadega pole küll päris all, kuid me kuulume alumisse kolmandikku, kus on vähe raha ja usaldust. Vaid 22% selles rahvusvahelises uuringus osalenud eestlastest ütles, et nad usaldavad teist inimest! Huvitav oleks teada saada, kas Eesti inimesed praegu usaldavad üksteist rohkem kui üheksakümnendate aastate alguses. Kõrvuti küsimustega, kas rahvas usaldab valitsust ja presidenti, võiks alati küsida, kas usaldatakse lihtsalt teist inimest. Sest see on üks väga oluline sotsiaalse kapitali näitaja. Inglehart teeb järelduse: heaolu ja turvalisuse kasv ühiskonnas on seotud sotsiaalse kapitali suurenemisega nimelt selletõttu, et inimene usaldab teist rohkem, kui tal ei ole otsest muret ja hirmu oma toimetuleku pärast.

Kolmas moment, millest me räägime sotsiaalse kapitaliga seoses, on koostööoskus, sotsiaalne pädevus. Kihistunud ühiskonnas piirdub see selle inimgrupi või ringiga, kuhu inimene kuulub. Igaüks meist oskab käituda omas keskkonnas. Kuid väga kihistunud ühiskonnas tekitab juba keskkonnapiirist ületulek, võõrasse keskkonda sattumine inimeses tunde, et ta ei oska käituda, ei oska olla, ei oska teist inimest kõnetada, ei oska kuuluda sellesse temale võõrasse keskkonda. Samas kui avatud ühiskonnas, kus on kõrge sotsiaalne mobiilsus ja inimesed liiguvad kihtide vahel, kujunevad ka universaalsed sotsiaalsed oskused ja inimesed suudavad vabade indiviididena moodustada väga erinevaid võrgustikke. Siin on sotsiaaltöötaja sekkumine üpris oluline, kui vaatame kas või väga valusat tööpuuduse probleemi. Inimestel, kes on pikka aega töötud, jääb väga tihti puudu just sotsiaalsest oskusest olukorrast ise välja tulla, ennast muutunud olukorras väärikalt realiseerida, olla uute võimaluste avanemisel sotsiaalselt efektiivne, sotsiaalselt pädev. Olukorras, kus kihistumine on väga tugev, tõmbuvad inimesed kergesti endasse, nad on marginaliseerunud. Selle asemel, et hakata kasutama oma isiklike ressursse, nad tegelikult hoopis kaotavad need. Ja see on puhtalt kasvatus, sotsiaaltöö ja muidugi ka üldise avaliku õhkkonna küsimus.

Rahvuslikud erisused

Kui me vaatame rahvastiku etnilist koosseisu, siis siin saab mõnes mõttes küll rääkida kahest Eestist. Rahvusküsimustest rääkides on ammu ajast käibel metafoor, et Eestis on küll üks territoorium ja üks riik, aga kaks erikeelset kogukonda. Kümme aastat tagasi oli usaldamatus kahe kogukonna vahel väga suur, võis rääkida koguni konfliktist ja vaenuõhkkonnast. Oleme sellest olukorrast edukalt välja tulnud ja selles mõttes võib öelda, et sotsiaalne kapital on suurenenud. Kahe kogukonna vahel on toimunud mõningane põimimine. Kui kas või needsamad lapsed, kes elavad mõnda aega eesti talus, sealt ära lähevad, siis hakkavad need seosed ja põimingud idanema ja tekivad hoopis uued võimalused, kuigi veel üsna nõrgakesed.

On täiesti selge, et teise rahvusgrupi või rahvusliku kogukonna liikmest vaenlase kuju loomine on kõige kindlam viis ühiskonna sotsiaalset kapitali vähendada, kuigi seejuures sageli nn "meie"-kapital suureneb. Olen sügavalt veendunud, et selline n.ö enesekaitse värvinguga kokkuhoidmine, ühe rusika moodustamine ei ole see sotsiaalne kapital, millist me täna vajame. Sest tegelikult see hävitab sotsiaalset kapitali ega võimalda avatud võrgustikke kujundada.

Ma julgen väita, et nõukogudeaegne sotsiaalne kapital ei ole kuigi lihtsalt konverteeritav vaba ühiskonna sotsiaalseks kapitaliks ja suur osa sellest ei olegi konverteeritav, nagu ka nõukogude rubla: kui see kord kadus, siis see kadus ja enam sellest dollarit ei tee. Seepärast ei usu ma neid jutte, nagu oleks meil sotsiaalne kapital kaduma läinud ja seda peab taastama. Ei usu selles mõttes, et nüüd tasuks üles korjata see nõukogudeaegne ja püüda sellest teha uue ühiskonna kapitali, sest vahepeal on toimunud suur paradigmaatiline nihe ja vajalik sotsiaalne kapital on teise sisuga. Vabade inimeste koostöötähe ja -oskus põhineb sagedamini ratsionaalsel valikul, mitte veresidemetel ja ühisel enesekaitsele. See põhineb väga sageli selgel mõistuslikul arusaamal, et ainult ühistegevus ja oma oskuste kokkupanek aitab kõigil paremini edasi jõuda. Ja see on põhimõtteliselt teistsugune asi, kui sugulusest või paratamatusest sünenenud ühistunne.

Kuritegevus

Kui me vaatame kuritegevust, siis siin on selge, et kuritegevus on seotud mitte ainult inimestevahelise usaldamatusega, lausa hirmuga. Ühiskonnas, kus on kõrge kuritegevuse tase, ja meil paraku see nii on, võtab suur osa ühiskonnast juba ette n.ö ohvri positsiooni. Me paneme ukse lukku, ei lase võõrast inimest sisse, ei lähe tänaval appi hädasolijale. Me tõmbume n.ö oma kindlusesse ja püüame mitte kedagi sinna ligi lasta. See on täielik vastand võrgustikuühiskonnale ja avatud suhetele, sotsiaalse kapitali kogumisele ning suurendamisele. Selle tõttu on muidugi niisugune nähtus nagu näiteks naabrivalve selge väljapääs sellest lukustamise ja hirmu olukorrast. Naabrivalve fenomen on tüüpiliselt sotsiaalsel kapitalil põhinev, see aitab üle saada ka kuritegeliku keskkonna hävitavast mõjust sotsiaalsele kapitalile. Loomulikult suureneb kuritegelikus ühiskonnas agressiivsus koos agressiivsuse õigustamisega.

Siin on veel üks väga oluline aspekt: kuritegu ei ole mitte ainult elu kallale kippumine, vaid ka majanduskuriteod on kuriteod. See on tüüpiline näide sellest, kuidas nõukogudeaegne sotsiaalne kapital oli tegelikult ringkaitse sotsiaalne kapital. Ja see ei ole see kapital, mida saaks kasutada vabas ja ausas ühiskonnas. Olukord, kus kõik rikuvad seadusi ja keegi ei räägi, on nüüd õnneks läbi. Kuid meil esineb veel väga palju niisugust sotsiaalset kapitali, mille tõttu maksupettus läheb väga hästi läbi ja palju muid asju, ja mis tegelikult takistavad sedasama usalduse ja uute suhete teket ühiskonnas.

Meedia ja infoühiskond

Lõpuks mulle lähedane teema - meedia ja infoühiskond. Siin ütlen ma kõigepealt, et ei mõtle meedia all üksnes ajalehti ja isegi mitte televisiooni. Ka teater ja kirik kuuluvad sellesse maailma. Need on võimalused, mis aitavad inimestel suhelda, informatsiooni vahetada, jõuda ühiste arusaamade ja väärtusteni. Siin tuleks siiski selgesti eristada eri meediakeskkondi. Kõigepealt sellist keskkonda, kus põhiliseks suhtlemisviisiks on omavaheline rääkimine.

Inimesed vaatavad üksteist otsa ja räägivad. Pole tähtis, kas nad teevad seda kirikus, perekonnas, teatris, aga nad näevad üksteist ja tunnevad, et neil on midagi ühist. Sotsiaalne kapital tekib siin isikutevahelise suhtluse käigus kui midagi loomulikku. Käesoleval juhul me räägime loomulikust kogukonnast. Tegelikult on kogukonna mõiste seotud igivana suhtlusviisiga, võib olla koguduse mõistega: inimesed tõesti koos.

Aga kui me satume olukorda, kus meediaks muutub suhtlemise tehniline vahend, siis tekib siin juba väga suur nihe. On suur vahe, kas on tegemist raamatuühiskonna, televiisoriühiskonna või -nüüd uues maailmas, uues sajandis - arvutiühiskonnaga. Raamatuühiskonna või ajalehe- või trükiseühiskonnaga on seotud üks väga huvitav nähtus: olukord, kus inimesed saavad olla üksi, igaüks loeb raamatuid omaette, aga kus tegelikult sellesama protsessi kaudu juurduvad inimestes väga tugevalt ühised sihid ja väärtused. Raamatukultuur on väga paljus suurte väärtuste - või nagu öeldakse - suurte narratiivide kultuur. Lugemisega seostatakse sellist mõistet nagu kujuteldav kogukond. Ka rahvus on näiteks kujuteldav kogukond. Meie kõik teame Koidulat, teame Tammsaaret, teame mingeid sündmusi Eesti ajaloo. Me teame neid raamatust, teame õppimise tõttu, mis toimub raamatute kaudu. See on kujuteldav side, mis ühendab suuri kogukondi, kusjuures neisse kuuluvad inimesed ei pruugi olla omavahel tuttavad. Aga see on sotsiaalne kapital, millel on väga suur väärtus.

Televiisiooniga tuli inimeste ellu n.ö pilguga vaadatav maailm, mis on väga paljus lõbumaailm. Televiisiooniga seoses tekib väga killustunud massikultuuri, massiemotsioonide maailm. Räägitakse ka mosaiiksest maailmast. Kui jagada maailm kaheks, siis meediamaailmas on tegelikult kaks tuhat eri maailma. Noorte gruppidel - juba kolmeteistaastastel, viieteistaastastel, seitsmeteistaastastel, üheksateistaastastel, kahekümne kahe aastastel - on täiesti erinevad iidolid, täiesti erinevad arusaamad. Selles killustunud, mosaiikses, fragmenteeritud maailmas on inimesed nagu mingisugusel massiüritusel - kõik tulevad kokku ja kõigil on lühikeseks ajaks mingisugused ühised emotsioonid. Need emotsioonid võivad olla seotud popkultuuriga, aga ka poliitikaga. Näiteks meie oma laulev revolutsioon on tüüpiline massimeedia ja suurte masside liikumise emotsioonide sünnitus, kuid see ei ole võrgustiku kapital. Võrgustiku kapital kujunes varem, laulupidude ajal, enne laulvat revolutsiooni.

Nüüd elame arvutiühiskonnas. Hetkel on siin teed valla. Oleme välja astumas massimeediaühiskonnast sellisesse ühiskonda, kus igaühel on oma meedium, oma teadmine ja ta võib sellega luua ise endale oma maailma. See avab väga erinevaid võimalusi. Üks asi, mis peaks meid huvitama, on see, et kas sellesse uute võimaluste maailma jäävad alles endised erisused, kas endine kihistumine, lõhestumine ja vastandamine suureneb või väheneb? Kas sotsiaalset kapitali tuleb juurde või pihustub see veelgi. Üks väga lihtne vastus oleks järgmine: kes on rikas, saab veel rikkamaks - rikastel on arvutid, globaliseerumine suureneb ja selle vastu ei ole mitte midagi teha. Aga on võimalik ka vastupidine areng: me teame ju, et puuetega inimestele, maakoolide lastele, kõikvõimalikele väikestele rühmadele võimaldaks suhtlus arvuti kaudu ja sellega avanev uus, uuemeelne maailm tulla välja tõrjutusest.

Kui me vaatame Eesti ühiskonna jaotumist vanuse järgi, siis on selge, et ebavõrdsus ja lõhestumine vanemaeliste ja noorte vahel suureneb. Eesti rahvastikust on 9 % 15-19-aastasi noori, uue meedia kasutajate hulgas on neid aga 27%. Üle viiekümne-aastasi on 35% rahvastikust, uue meedia kasutajatest on selles vanuses aga umbes 9%. Noored lähevad ühte, vanemad jäävad teise maailma. Kui vaatleme rahvastiku jaotuse hariduse järgi, siis siin võiks arvata, et kõrgema haridusega inimesed omandavad uue meedia ruttu, madala haridusega jäävad ilma. See on tõesti väga tõenäoline võimalus uue tõrjutuse tekkimiseks. Kui suur osa teenuseid ja infot ei tule enam kirjasõna ega raadio vaid arvuti kaudu, siis see, kes ei pääse arvutile ligi, jääb ilma mitte ainult infost, vaid ka kogu suhtlusest, mis arvuti kaudu toimuma hakkab. Kui aga võrrelda Eestit näiteks Leeduga, siis on Eestis interneti kasutajate hulgas 26% või natuke kõrgharidusega inimesi, aga Leedus on neid 56%. Ja võtame ka kolmanda, meie jaoks väga olulise jaotuse- interneti kasutamine maal ja linnas, kus uus meediamaailm võib muuta erinevused veelgi teravamaks. Mida me näeme Eestis? Meil on maarahvast 30% ja 2001. a Emori küsitluse järgi moodustab maarahvas interneti kasutajatest samuti 28-30%. Aga Leedus, kus maarahvast on rohkem kui meil, on interneti kasutajatest maarahvast vaid 9%.

See näitab, et sihipärase tööga on võimalik loomulikku kihistumist, lõhestumist ja kartust siiski tasandada. Ja see töö on kahesugune. Ühelt poolt on olulised suured programmid nagu näiteks *Tiigrihüpe*, *Külatee*, aga teiselt poolt on tegemist kohalike inimestega. Sest ega tegelikult ei too maainimest või vanemat inimest arvutipinki mingi loomulik tung, ta kardab seda. Peab olema keegi tema kõrval, noorem ja oskaja - raamatukoguhoidja, sotsiaaltöötaja, õpetaja -, kes võtab selle inimese oma hoolde ja näitab talle, et kartuseks pole põhjust, tule vaata, mis siin on. Mulle tundub, et oleme praegu samas olukorras nagu siis, kui meie esiisad arutasid Eestis talurahvale hariduse andmise võimalusi. Siis oli endastmõistetav, et iga külalaps peab omandama lugemis- ja arvutamisoskuse, põhiväärtused, põhitõed. Kooli kaudu tekkis raamatukultuur. Nüüd on meil võimalus - me oleme hetkel siin ja meid on ju nii vähe - jõuda selles uues meediakeskkonnas uuesti selle põhitõeni, et kool, haridus, informatsioon on ainus viis, millega saab tasandada ja ületada sotsiaalseid lõhesid. Ühtse info ja teadmiste rikkuse abil tuleb tuua inimesed välja oma nurgast - tõrjutusest, mida tekitab turu- ehk rahaühiskond. Kui me õpime kasutama oma oskusi, mis on meie ajalooline kapital, siis, ma usun, on Eestis tegelikult võimalik silla ehitamine üksteiseni. Aga silla ehitamine on võimalik ainult siis, kui me teame üksteist, tunneme üksteist, ja peame üksteisest lugu, aga mitte ei vihka üksteist. Sest ma ei kujuta ette, et me oleksime nii erinevad, et meil poleks millestki rääkida.

Osalejate hinnang Eesti II sotsiaaltöö kongressile

22.-24. augustini toimus Pärnus Eesti II sotsiaaltöö kongress, millele eelnes ühepäevane koolitusosalane konverents Tartus. Kongressist võttis osa 508 inimest, kelle seas oli nii kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajaid; hoolekandeesutuste, mittetulundusühenduste, maavalitsuste, ministeriumide esindajaid, samuti neid, kes töötavad hariduse-, tööhõive ja tervishoiu valdkonnas, sotsiaaltöö õppejõude ja üliõpilasi. Et teada saada, kuidas jäid kongressist osalejad selle ettevalmistuse ja läbiviimisega rahule, korraldati kongressil **ankeetküsitlus**. Välja jagatud 500 ankeedist tagastati 155. Ajakiri Sotsiaaltöö tutvustab kongressi korraldajate palvel ankeedi vastuseid.

Kongressi peateema oli **koostöö teiste valdkondadega**, kuna areneva ühiskonna väljakutsed on niivõrd mahukad, et sotsiaaltöötaja ei suuda nendega üksinda toime tulla. Küsitluses osalenud delegaadid pidasid kongressi sõnumit väga aktuaalseks: 106 vastajat valis vastusevariandi "väga vajalik", 38 - "vajalik" ja vaid 5 vastajat arvas, et on olulisemaid teemasid.

Enamus küsitletuist pidas Pärnut kongressi korraldamiskohana väga sobivaks. Märgiti, et kongressi kohta saadi õigeaegset ja piisavat informatsiooni. Suhtlemisstiili eelregistreerimisel nimetati üksmeelselt meeldivaks ja teavitavaks. Kiitva hinnangu teenisid noored abilised Pärnu Kolledzhist. Kongressi toimkonna tööd nimetas väga heaks 101, heaks 41 ja rahuldavaks 9 vastanut.

Esimesel päeval järgnes kongressi avaettekannetele Tarkade klubiks ristitud ümarlaud, kus sotsiaalse kapitali ja seda ohustavate probleemide üle arutlesid sotsiaalteadlased ja presidendikandidaadid. Vastajate hinnangud ümarlauale jagunesid järgmiselt: 57 nimetas arutelu sisukaks, 50 tavaliseks propagandaürituseks ja 33 vastajat leidis, et ümarlaud oli igavavõitu. See-eest meeldis paljudele Marju Lauristini kokkuvõttev ettekanne, mille avaldame ajakirja käesolevas numbris.

Teisel päeval toimus töö seminari vormis. Kokku viidi läbi 8 seminari järgmistel teemadel: "Hoolekanne ja haridus", "Hoolekanne ja tervishoid", "Sotsiaaltoetused ja aktiivne tööpoliitika", "Vaesus ja tõrjutus", "Vanemliku hoolitsuseta või erivajadusega laps", "Sotsiaalteenused - osta või osutada", "Resotsialiseerimine" ja "Sotsiaalkirik". Seminarides tehti hoolega tööd, ettekannetele järgnes arutelu. Küsitluses osalenud jäid seminaridega üldiselt rahule, kuigi leidis ka neid, kellele pakkusid huvi vaid üksikud ettekanded. Kurdeti selle üle, et ei saanud osaleda mitmel seminaril ega valida ettekandeid eri seminaridelt, sest need toimusid ühel ja samal ajal. Mõne seminari puhul märgiti, et arutusel olnud küsimuste ring oli liiga lai, mis ei võimaldanud keskenduda kindlale teemale. Teine päev lõppes Kuursaal is meeoluka peoga, mis meeldis kõigile vastanutele.

Kolmanda päeva hommikul tutvustasid seminaride juhid tehtud töö tulemusi Neis kokkuvõtetes pöörati tähelepanu paljudele probleemidele ja tehti ka rohkesti häid ettepanekuid. 125 ehk suurema osa vastanute arvates jäi kongressi eesmärk - üleskutse koostööle - kongressil kõlama. Kongressi lõpukõnes kutsus korraldaja Valter Parve sotsiaaltöötajaid üles olema nagu Tammsaare Indrek, kes külarahva talgutööle kokku kutsub.

Kokkuvõttes võib öelda, et kongressiga jäädi rahule. (üldiselt rahul 90, väga rahul 57; ei jäänud rahule 3). Küsitluslehe täitnud kongressi delegaadid tegid arvukalt ettepanekuid nii järgmise kongressi teema, korralduse kui ka toimumiskoha kohta, millega edaspidi kindlasti arvestatakse. Kui ühe ettepanekuna nimetati kongressi ettekannete avaldamist omaette kogumikuna, siis kongressi korraldajad kinnitavad, et see saab tehtud.

Osalejate mõningad kommentaarid:

- + korraldustoimkonna töö oli suurepärane, on eeskujuks teistele
- + ilus ilm, ilus koht
- + palju häid ettekandeid
- + kongress oli sisukas ja terviklik
- + pakkus tööd, informatsiooni, aga ka puhkust
- + inimlikult soe ja sõbralik suhtumine ning suhtlemine

- oleks soovinud osaleda mitmel seminaril
- puudus raamatulett
- võimalus luua uusi kontakte
- ettekannete tase ebahühtlane
- kongressimapis puudus osalejate nimekiri
- halb ventilatsioon Kolledzhis
- osavõtumaks suhteliselt kallis- arutleti, kuid kindla tulemuseni ei jõutud
- oleks võinud kesta kauem

Kommenteerib kongressi programmitoimkonna esimees Riho Rahuoja:

Muidugi saab nii programmikomitee kui ka korraldav toimkond osalejate hinnangute põhjal vaagida oma tegemisi või tegemata jätmisi, kuid suurem tähtsus on sellel kindlasti Eesti sotsiaaltöö III kongressi korraldajatele. Isiklikult jäin korraldusega rahule ja arvan, et Pärnu Kolledži inimesed tegid väga head tööd. Nüüdisajamärk on kindlasti see, et ettevalmistav töö tehti arvuti ja interneti vahendusel.

Mis puutub kongressi temaatikasse, siis korraldajana tean, millest alguses unistasime ja kuidas tegelikult välja kukkus. Oma tööd on raske hinnata, kuid arvan, et üldjoontes täitis kongress oma eesmärgi. Põhirõhk oli koostööl ja see jäi ka kõlama. Sotsiaaltöö kvaliteet sõltub väga palju teiste valdkondade töö edukusest, näiteks enamus ennetustööst tuleb ära teha väljaspool hoolekande valdkonda. Rohkem oleksime tahtnud näha koostööpartnereid kongressi tööst osa võtmas, ka ei olnud seminaride ettevalmistus ja läbiviimise tase ühtlaselt tugev. Aga me anname endale aru, et saame teha asju täpselt nii hästi, kui head me ise parasjagu oleme.

Kongressi materjalid peaksid lähiajal saama kogumikuks ja seega kättesaadavaks kõigile. Arvan, et seminaride kokkuvõtted saavad aluseks koostöö arendamisel ja tugevdamisel. Juba praegu on palju ideid, kuidas erinevate temadega edasi minna kas siis konverentsi, seminari või ümarlaua vormis.

Kongressi külalised: korraldajate töö on muljetavaldav

Palun tutvustage ennast, kust Te tulete ja miks osalete kongressil?

Lars R. Lund (LL): Töötan Norras Laste ja Noorte Hoolekandeesutuste Organisatsioonis, mis ühendab psühhiaatreid ja lastehoolekande spetsialiste. Meie organisatsioon osaleb komitees, mis koordineerib Põhjamaade koostööd selles valdkomas. Eelmisel aastal otsustasime, et peame alustama koostööd Balti riikidega ja viima läbi ühiseid sotsiaalprojekte. Kongressile kutsusid meid Eesti kolleegid. Siia tulid ka teiste Balti riikide esindajad, kavatsime ühise laua taga arutada, kuidas saaksime kõige paremini koostööd teha. Olen Eestis käinud mitu korda, kuna on mitmeid koostööprojekte Eesti ja Norra maakondade vahel.

Birger Hasvik: (BH) Esindan Põhjamaade komiteed, millest eespool oli juttu. Komitee asutati 1988. aastal, kaasasime kõik Põhjamaad, et koos arutada ühiseid probleeme. Iga kahe aasta tagant korraldame suure konverentsi, aga viime läbi ka väiksemaid üritusi. Meie konverentsid on mõeldud inimestele, kes puutuvad kokku vaimse tervise probleemidega, neist võtavad osa on arstid, õpetajad, sotsiaaltöötajad. Kavatsime korraldada järgmisel sügisel konverentsi Eestis, kus osaleksid kõik Põhjamaad ja Balti riigid.

Millise mulje jättis Teile kongress?

BH: Väga professionaalne, hästi korraldatud. Ise oleme aastaid konverentse korraldanud, nii et oskame seda hinnata.

LL: Kongressi korraldajate töö on muljetavaldav. On väga tähtis, et sotsiaaltöötajatel oleksid sellised kokkusaamisvõimalused, kus nad saavad üksteist tundma õppida ja kogemusi vahetada. Jätkake kindlasti niisuguste kongresside korraldamist! Teine, mis avaldab muljet, on Eesti sotsiaaltöötajad. Tundub, et nad on väga agarad tegema head tööd. Tahaksin, et minu töötajatel oleks samasugune suhtumine.

BH: Inimesed on tõesti vahvad. Paneb imestama, et nii kerge on ühist keelt leida, et oleme nii sarnased.

Kongressi motoks on üleskutse koostööle. Kas Norras sujub koostöö eri valdkondade spetsialistide vahel hästi?

BH: Jah, Norras tehakse palju koostööd. Oleme sellega harjunud, meil on pikk koostöö ajalugu

LL: Norral on hästi läinud, aga me tahame koostööd veelgi parandada. Koostöö eri valdkondade spetsialistide vahel peab toimima juba sellepärast, et paremini aidata lapsi ja noori. Tuleb lihtsalt sellega hakkama saada, jagu saada usaldamatusest, mis tihti valitseb teiste erialade esindajate vastu. Isegi Norra seadustes on kirjas, et tuleb teha meeskonnatööd. Meil pole teist valikut.

Maailmavaade, millesse mahub ligimene

Üllas Tankler

Ettekanne Eesti II sotsiaaltöö kongressil
Eesti Metodisti kiriku Pärnu Agape koguduse õpetaja

Tõepoolest, minu tsivilisatsiooni suurus seisneb selles, et sada kaevurit peavad oma elu kaalule panema, et päästa ühtainust maa alla maetud kaevurit. - Saint-Exupéry, "Lahingulendur".

Tänane inimene elab teise kõrval kui vöõras. - Ülo Mattheus 1995

Kindlasti te kujutate ette või olete pealt kuulnud järgmist vestlust: "Kas sul mobiil on?" - "On ikka." - "Ütle number, järsku läheb vaja." Kuidas aga oleks järgmise vestlusega: "Kas sul maailmavaade on?" - "Mis asja...!?" - "Maailmavaade. Kas sul maailmavaade on?" Sellele järgneks ilmselt vastus: "Lolliks oled läinud või!?"

Miks pahandamine? Seepärast, et selline vestlus ei kuulu meie argiellu, kuna sellist vestlust ei peeta asjalikuks nagu näiteks küsimust mobiiltelefoni numbri kohta. Viimasest saame kohe aru, et see on vajalik. Aga maailmavaade? Esimese hooga tundub, et selleta saab läbi. Ehkki keskmiselt intelligentne inimene juba mõnaks, et muidugi on tal maailmavaade. Tal on oma vaade nähtustele, inimestele, väärtustele. Aga rohkem küsimusi ei taha ta kuulda, liiga filosoofiliseks kisub. Näiteks küsimust selle kohta, kes või mis on selle maailmavaate keskmis. Või küsimust sellest, kas ka kaasinimene sinna ära mahub, ja kui, siis kuhu? Millisesse nurka? Mis seostes?

Mis on maailmavaade

Kui ma lõpetasin Paide 1. Keskkoolis 8. klassi, kirjutati mulle iseloomustus. Iseloomustuses oli lause, mida poleks seal tohtinud olla ka toleaegete seaduste kohaselt: "Väljakujunenud maailmavaade, mis kahjuks on seotud usuga". See lause võimaldaks iseenesest juba terve ettekande pikkust analüüsi. Mis on maailmavaade? Mis on *väljakujunenud* maailmavaade? Millega on maailmavaade *seotud*? Miks *kahjuks* usuga?

Siin pole koht süveneda põhjalikesse definitsioonidesse. Üldjoontes on kõigile mõistetav, et maailmavaate puhul on tegemist põhimõtteliste arusaamade, väärtushinnangute ja tõekspidamisega, mis on meile aluseks maailma tunnetamisel. Teisisõnu, maailmavaade vastab küsimusele, mis see maailm meie meelest õieti on. Mõned maailmavaate tunnusjooned on väärt meeldetuletamist.

- Maailmavaade **seletab** maailma: kuidas see tekkis, püsib ning areneb.
- Maailmavaade võimaldab **hinnangute** andmist nii ühiskondlikele institutsioonidele kui üksikutele tegudele. See annab aluse küsimiseks, mis on õige ja mis väär.
- Maailmavaade annab kriisiolukorras **psüühilist tuge**. Paljudel rahvastel on selleks puhuks kindlad rituaalid, kui inimesed sünni, surma, haiguse või abielukriisi puhul kannatusi üle elavad.
- Maailmavaade **integreerib**. Uue, vöõra ja mõistetamatu jaoks leitakse oma maailmapildis mingi koht.

- Maailmavaatelised hoiakud võivad ulatuda äärest ääreni, kusjuures ühes ääres on veendumus "*homo homini lupus est*" ja teises "armasta oma ligimest nagu iseennast".

Avar maailmavaade ja ligimene

Aga võiks ju ka teisiti küsida: näiteks kui avar on maailmavaade? Maailmavaade peaks ju avar olema, sest maailm on suur. Ja kui see vaade on avar, siis sinna peaks väga palju ära mahtuma. Mõnel mahub sinna koguni Jumal. Aga kindlasti peaks *maailmavaatesse* ära mahtuma inimesed – lausa palju inimesi! Arvan nõnda, et igäihe maailmavaatesse kuuluvad ühel või teisel moel inimesed, aga mitte igäihe maailmavaates ei ole kohta *ligimesele*.

Me oleme ligimesest huvitatud küll. Me tahame, et me ligimesel läheks mõõdukalt hästi. Siis me ei pea temaga tegelema ning siis pole meil põhjust teda kadestada. Muidugi tuleb nüüd peatuda ja küsida, kes see ligimene on. Ligimene on Piiblist pärit sõna, aga väljaspool Piiblit enam mitte kuigivõrd kasutusel. "Eesti keele sõnaraamatu" järgi on sõna *ligimene* nüüd vanamoeline. Nagu ma kuulnud olen, pole ka sotsiaaltöö ametlikus keelepruugis enam *ligimest* – nüüd on *klient*, kellele osutatakse teenust.

Tervet küla läheb vaja

Äsjane Ameerika Ühendriikide esimene leedi ja nüüdne New Yorgi osariigi senaator Hillary Rodham Clinton on kirjutanud raamatu "*It Takes a Village to Raise a Child*". Pealkiri on pärit ühest Aafrika vanasõnast, mis ütleb, et lapse kasvatamiseks on tervet küla tarvis. Vanasõna mõte seisneb kahtlemata selles, et oma panuse lapse kasvatamisel annavad mitte üksnes vanemad, vaid ka teised kogukonna liikmed. Sotsiaalne keskkond annab oma osa, ütleksime meie oma lääne kõnepruugis. Seega: inimese kujunemise ümber on palju ligimesi.

Seda, et terve küla minu last kasvatab, seda olen ma juba näinud. See on nn. globaalne küla, mis ulatub mu lapseni läbi interneti ja hüüab just neid õpetusi, mida keegi selle küla peal hüüda tahab. Globaalse küla eest ei ole mõtet põgeneda. Last ei ole saa võimalike halbade mõjudega keskkonnast isoleerida. Küsimus on ikka hoopis selles, kuidas last ette valmistada mõistlikuks ja vastutustundlikuks toimimiseks selles kirjus külas.

Niisiis pole maailmavaade sugugi vaid meie vaade maailma. Meil on tegemist ka sellega, et maailm vaatab meie ja meie laste ellu.

Piibli reegel: ära ihnutse!

Piiblis on kirjas aastatuhandeid tagasi iisraellastele antud seadused, kuidas toimida nõrkadega: "Kui te lõikate oma maa vilja, siis ära lõika oma põlluääri sootuks, ja ära nopi üles, mida su lõikuse järelt saaks noppida! Ära korja tühjaks oma viinamäge ja ära nopi üles oma viinamäe varisenud marju: jäta need kehvale ja võõrale! Mina olen Issand, teie Jumal!" (3Ms. 19:9-10). Need seadused olid Iisraeli vanimad meetodid vaesusega toime tulemiseks. Põhimõtted toetusid ühelt poolt sellele, milline oli nende Jumal, teisalt aga faktile, et nad ise olid olnud hädas ja võõrad Egiptuses. Maailmavaade, millele see eeskiri toetub, on tegelikult suunatud ihnutsemise ja kitsiduse vastu: lõikuse küllus on Jumala õnnistus – sa ei või seda endale ahnitseda! Terve kogukond pidi osalema nõrgemate eest hoolitsemises.

Paganlikus traditsioonis oli see nõue selleks, et midagi jääks jumalatele, haldjatele ja demonitele. Iisraelis oli seesugune arusaam mõeldamatu ja asendus inimliku halastuse printsüübiga. On ju väga tähtis, *miks* midagi kõrvale pannakse: kas ahnitsemiseks või heldeks jagamiseks! Käsk tuletas meelde: Mina olen Issand, sinu Jumal. See ärgitab paratamatult mõtlema: kas mul on jumal, kellele peab raasukesti jätma, et ta rahule jääks, et ta minu ülejäägist toidetud saaks – või on mul Jumal, kes käsib mul mitte ära unustada, et need, kellel on läinud halvemini kui minul, vajavad mu abi?

Niisiis oli halastus usuline küsimus. Mitte sellepärast, et kedagi Jumalaga hirmutati: kui sa head ei tee, siis ta karistab! Halastus oli ka maailmavaateline küsimus: võõrastesse ja vaestesse tuli suhtuda halastusega mitte sellepärast, et see olnuks **kasulik**. Ka mitte sellepärast, et muidu oleks Jumal karistanud, vaid sellepärast, et halastus oli Jumala suhtumine ning usklik iisraellane pidi seda maa peal teostama.

Kuidas kokku võtta 613 reeglit

Esimesel sajandil oli juutide seas tavaline otsida juhtprintsüüpi, mida järgides võiks leida südamerahu, elada kooskõlas oma maailmavaatega. Nad tundsid vajadust elada nõnda, et see oleks õiglane ja vastaks Jumala tahtele. Seda õiget elu taotledes oli neile juhiseks suur hulk religioosseid eeskirju: 248 käsku ja 365 keeldu. Inimesed pöördusid sageli usuliste õpetajate - rabide- poole küsimusega, milline on neist kõige tähtsam, mis kõik teised kokku võtab. Nii tuli keegi kord ka selle küsimusega Jeesuse juurde. Jeesus jutustas loo, mis on tuntuks saanud kui tähendamissõna halastajast samaarlasest (Lk. 10: 25 - 37).

Lugu räägib juudist, kes Jeeriko ja Jeruusalemma vahelisel teel röövlite kätte sattus ja läbi peksti. Seda teed mööda käinud preester ja leviit (templiteenistuja) läksid maaslamajast mööda, samaarlane aga (juutide ja samaarlaste vahel oli usuline ja rahvuslik vaen) peatus, ravitses haavatut ning viis ta võõrastemajja öömajale.

Lugu ei sisalda meie jaoks midagi võõrast. On ju nähtused nagu peksasaamine ja abiandmine meile piisavalt mõistetavad. Seega ei vaja selle loo märksõnad ilmselt seletamist. Loo dünaamikat taipame ehk kõige paremini, kui anname rollidele kaasaegse sisu. Sel juhul võiks ette kujutada, et üks tavaline *estlane* sai peksta. Esimene mööduja oli näiteks *parlamendi liige*. Teine mööduja *kirikuõpetaja*. Kolmas – see, kes peatus ja hädalise üles korjas – endine *vene sõjaväelane*.

Süüdistame lüüasaanut

Kuidas meie tavaliselt sellist juhtumist käsitleksime? Me lähtuksime sellest, et tee ohtlikkus oli ju ammu teada. See polnud esimene kord, kui sellel teel röövlid kellegi lagedaks tegid. Me hakkaksime ratsionaalseid argumente esile tooma, mille mõte seisneks järgnevas:

- Sa valisid vale tee. Kui sind turvalisus oleks huvitanud, küll sa siis oleks mõne parema tee leidnud.
- Valisid vale aja. Ega ikka päris päise päeva ajal kallale ei tungita. Küllap oli juba õhtu või vähemalt hämar.
- Valisid vale viisi. Oleksid pidanud minema seltskonnaga või vähemalt relvastatult.
- Järelikult su häda põhjuseks on su enda valikud.

Jutustus pööras küsimuse pahupidi. Küsimus oli: kes on mu ligimene, ehk teisisõnu, kellele ma *pean* abi andma? Vastus aga: oluline on hoopis see, kas sina oled ligimene sellele, kes sind vajab. Elu ise näitab, kellele on tarvis ligimene olla. Mine vaid mõnikord mööda teed Jeruusalemmast alla Jeeriko poole või ükskõik, mis sinu linna tänavanimed on, ja elu toob sulle kätte need juhtumid, mis tõstatavad küsimuse ligimese kohta. Peamine pole mitte ligimest *defineerida*, vaid ligimene *olla*.

Mida peaksime meie küsima?

Jeesuse jutustatud tähendamissõna peaks panema iga mõtleva inimese esitama järgmisi küsimusi:

- Kas polnud see juba korduv lugu? Kas meile pole seega antud hoiatus, et midagi on sealkandis tarvis ette võtta?
- Kuidas on lugu tänavavalgustusega Jeruusalemma ja Jeeriko vahelisel maanteel?
- Kas selles piirkonnas patrullib politsei piisava sagedusega?
- Kas abi kutsumiseks on telefon läheduses olemas? Või peab hädaline kuulma etteheidet: "mis sa siis oled nii vaene, et sul ei ole mobiiligi!?"

Muidugi võib küsida, kuivõrd niisugused küsimused on "keerutamine" ja isiklikust vastutusest kõrvale hiilimine.? Kuivõrd on need küsimused konstruktiivsed? Nõnda et vastuste leidmine muudaks midagi ühiskonnas teiseks?

Tõsiasi on, et me ei jõua aidata kõiki naisi ja lapsi, keda purjus mehed on peksnud ja joodikust emad hooletusse jätnud, kui "Jeeriko teel" on alkohol ilma igasuguste piiranguteta igal ajal saadaval nagu kõige hädavajalikum esmatarbekaup. Lisaks kindlasti veel reklaam "Jooge kõik!" Seega me peame esitama maailmavaatesse puutuvaid küsimusi, mis oma põhimõttelise lähenemisega aitavad viimselt rohkem konkreetseid inimesi kui vaid üksikjuhtumitega tegelemine.

Ligimene olen hoopis mina...

Maailmavaade, millesse mahub ligimene, algab meeldetuletusest: sinu kõrval on võõrad ja kehvad, ja rõhutab vastutust, mis peab leidma praktilise, konkreetse väljundi.

Meil on jätkuvalt kalduvus – nii nagu põlvkondadel enne meid – esitada küsimus vormis:

- Kes on mu ligimene?
- Kellele pean ma head tegema, halastust osutama?
- Kelle pärast pean ma muretsema – ja kelle puhul ma võin rahulikult mööda minna ja oma asju ajada, ilma et mul seejuures oleks kohustust tema pärast oma südant vaevata?
- Ma tahan olla korralik ja moraalne. Keda pean ma sel juhul asetama *siiapoolle* piiri (see inimene on ligimene, seega tema aitamine kuulub minu kohustuste hulka) ja keda võin ma jätta *teisele poole* piiri (pole minu asi, kuna too pole ligimene)?

Nüüd viimaks pean tunnistama, et selle ettekande pealkiri ei kõlba kuskile. Küsimus pole selles, kes on mu ligimene ja kuhu teda oma maailmavaates ja elust arusaamises paigutada. Küsimus on ikka ja jälle viimselt selles, *kas mina olen ligimene sellele, kes juhtub mu kõrval olema*. Kas ma mõtlen kui ligimene, kas ma toimin kui ligimene? Ma tunnistan, et nendele küsimustele jaatavalt vastata nii sõnade kui tegudega on raske. Mul endal lihtsalt pole piisavalt jõudu. Seepärast julgustab mind sõna Piiblist: "Meie armastame, sest TEMA on meid enne armastanud." (1Jh. 4:19). Jagada armastust, kui on teada, et ka mind armastatakse, on hoopis midagi muud, kui toetuda üksnes oma suhteliselt kasinatete ressurssidele.

Kuidas määratleda vaesust?

Mart Einasto
Sotsioloog

Sissejuhatuse asemel: milleks uurida vaesust?

Vaesus on raske sõna. Seda kasutatakse palju, kuid harva püütakse täpsemalt defineerida. Kuid ka kõige hoolikamad definitsioonid ei kajasta selle sõna tähendust täies ulatuses, sest sellel mõistel on kõigis kultuurides väga tugev märgistav iseloom. Esiteks on see hinnangulist laadi – vaesus on negatiivse tähendusega, keegi ei taha olla vaene. Vaesus on ebaseaduslik. Teiseks sisaldab mõiste "vaesus" moraalset momenti – läbi aegade on olnud võimulolijate moraalseks kohustuseks tegeleda vaesuse kui probleemiga, avaldugu see siis ammustel aegadel pidupäevade puhul raha rahva sekka loopimises või tänapäevastes hoolekande- ja pensioniseadustes. Ja kuna seadusloome eeldab mõistete täpseid määratlusi ning toetussüsteemid täpseid prognoose, siis on selge, et mingil kombel tuleb nende reguleeritavaid nähtusi mõõta. Et ressursid on alati piiratud, siis omandab äärmiselt suure tähtsuse nii eesmärgistus, st mis suunas me oma süsteeme ikkagi soovime arendada, kui ka prioriteetide seadmine – mis ja kes on kõige olulisemad.

Niisiis on kolm olulist põhjust, miks vaesust uurida: esiteks selleks, et võimul olijad saaksid oma moraalset kohustust täita, sest nad peavad ju teadma, millega on tegemist; teiseks valitseb vaesuse kui negatiivse nähtuse kaotamise vastu selge avalik huvi, väljendugu see siis ajakirjanduses või inimeste omavahelistes vestlustes ja aruteludes. Kolmandaks tingib soov vaesusega seotud protsesse juhtida ka vajaduse vaesuse defineerimise ja mõõtmise järele.

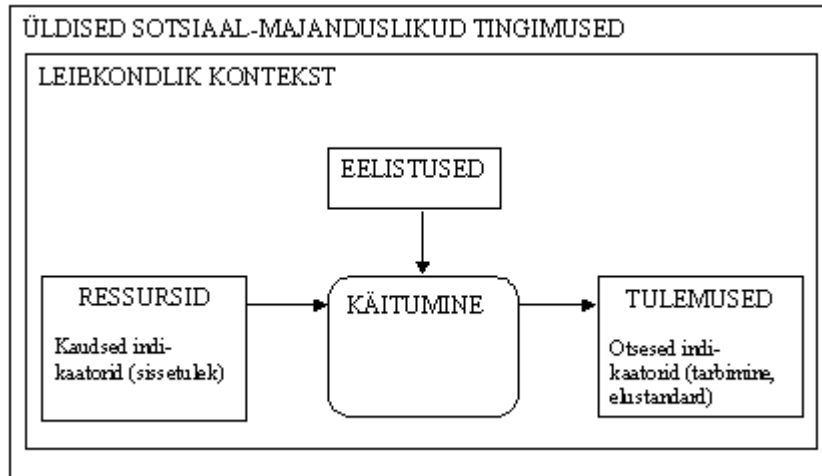
Vaesuse käsitlusi

Nagu eespool öeldud, on vaesuse käsitlemine keerukas ja läbinud pika teoreetilise ja praktilise arengutee. Ma ei hakka seda siinkohal täpsemalt kirjeldama, vaid esitan selle nii, nagu seda on väga hästi ja ülevaatlikult teinud Bielefeldi ülikooli professor Hans-Jürgen Andresß (1998, vt joonis 1).

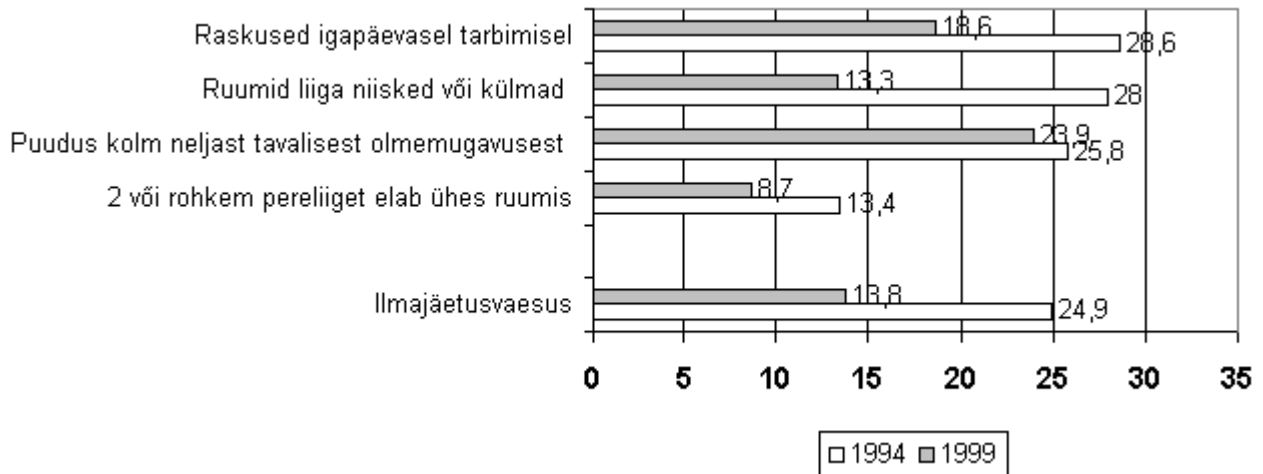
Vaesust saab mõõta mitmel viisil. Kaudseks viisiks on hinnata vaesust inimese või leibkonna käsutuses olevate ressursside alusel. Kõige tavalisem leibkonna käsutuses olev ressurss on sissetulek, mistõttu sellel põhinevad näitajad on vaesuse mõõtmisel ka ühed enamkasutatavad. Sissetuleku kõrval on ka muid ressursse, mida mõnikord püütakse arvestada, alates konkreetsest kinnis- ja vallasvarast kuni inimese aja, oskuste, võimete, hariduse, tervise ja ettevõtlikkuseni. (Olgu siinkohal öeldud, et viimati nimetatud näitajaid alljärgnevalt ei vaadelda.)

Vaesuspiiri defineerivad jagunevad kahte suurde koolkonda: objektiivse vaesuspiiri määramiseks püütakse leida minimaalne kaupade- ja teenustekorvi maksumus, mida iga inimene või pere peaks suutma endale lubada. Kõik leibkonnad, kelle sissetulek langeb alla selle, loetakse vaesteks. Teine koolkond väidab, et sellist piiri pole võimalik täpselt arvutada ja sellel pole ka mõtet, kuna inimesed nagunii ei osta täpselt sellisesse paketti kuuluvaid kaupu ja teenuseid. Pigem tuleks nimetada vaesuspiiriks lihtsalt teatud suhtelist määra keskmisest sissetulekust.

Joonis 1. Vaesuse erinevad mõõtmisviisid: ressurssidel ehk kaudsetel ja tulemustel ehk otsetel meetoditel põhinevad vaesuse mõõtmise võimalused (Hans-Jürgen Andresß'i järgi)

Joonis 2. Ilmajätuskomponentide jaotumine Eesti leibkondades.

Peamine kriitika kaudsete meetodite kasutamise vastu on keskendunud kahele aspektile: esiteks asjaolu, et ressursside kasutamise oskus oma elustandardi kujundamisel on väga subjektiivne. Hästi majandada oskav pere suudab ka vähese rahaga tagada hea elustandardi, samas kui saamatu või näiteks alkoholi pruukima kalduv inimene või pere ei suuda ka suurema sissetuleku korral endale sobivat elustandardit tagada. Teine aspekt seisneb selles, et objektiivselt on keeruline erinevaid ressursse ühte näitajasse koondada, samuti mõjutab ressursikasutust kulude ja hindade struktuur ning muud objektiivsed asjaolud.

Otsesed vaesuse mõõtmise viisid põhinevad inimese või leibkonna elustandardi vahetu hindamisel. Kõige lihtsam viis on kasutada selleks tarbimiskulutusi, kuid see on rakendatav vaid pere-eelarve uuringutes. Järgmise sammuna võetakse arvesse elustandardit iseloomustavad näitajad – alates eluaseme mugavustasemest või kestva kaupade rohkusest peres kuni kaupade ja teenuste tarbimiseni. Selle andmestiku põhjal moodustatakse indeks, mille alusel määratakse vaesuspiir. Et uurimisobjektiks on vaesus, siis vaadatakse mitte seda, millised mugavused ja võimalused on leibkonna käsutuses, vaid seda, millest nad on ilma jätud, mistõttu edaspidi nimetataksegi seda Imajätusvaesuseks (ingl. *deprivation poverty*). Kuna sellised indeksid on enamasti suhtelised, siis on korrektne kõnelda suhtelisest ilmajätusest (ingl. *relative deprivation*). Tuleb lisada, et kuna inimeste vajadused on erinevad, siis võetakse arvesse vaid selliseid asju, millest leibkond on sunnitud loobuma rahapuudusel (ingl. *involuntary relative deprivation*).

Kõige keerukam on vaesuspiiri määramine. Enamasti kasutatakse selleks konsensuslikku meetodit. Selleks palutakse vastajatel määrata uuritava indikaatori hädavajalik määr või tema olulisus. Kõige lihtsam on võtta indikaatoriks toimetulekuks vajalik rahasumma, kuid võib koostada ka pika loetelu elustandardit iseloomustavatest mitmesugustest indikaatoritest ja küsida nende olulisust ning kättesaadavust konkreetsele perele. Nii saab määrata "hüvedekorvi" kõige vajalikumaks peetavast ja iga leibkonna puhul vaadata, kas see hüvedekorv on talle kättesaadav.

Inglise sotsiaalteadlased Doyal ja Gough on pakkunud välja ka idee objektiivsest elustandardist, mis peaks olema sotsiaalkaitsevõrgustiku aluseks. Kogu kontseptsiooni tutvustamine läheks siinkohal liiga pikale, nimetame vaid selle tähtsamad aspektid. Inimese või pere peamiseks eesmärgiks on olulise kahju vältimine. Selle tagamiseks peavad olema rahuldatud põhivajadused optimaalsel tasemel. Neid on kaks: füüsiline tervis ja tegutsemisvabadus. Need kaks põhivajadust rahuldatakse "vahendavate vajaduste" kaudu, mida on 11: 1. toit ja vesi; 2. piisavalt kaitsev eluase; 3. ohutu töökeskkond; 4. ohutu elukeskkond; 5. piisav ravikindlustus; 6. lapsepõlve turvalisus; 7. piisavad suhted lähedastega; 8. füüsiline turvalisus; 9. majanduslik turvalisus; 10. turvaline sünnitusabi ja 11. põhiharidus (Doyal, Gough 1991, 170). Niisiis on tegemist märkimisväärse katsega ühendada tervikuks sotsiaalpoliitika eri osad. Väga laialt aga Doyali ja Goughi kontseptsiooni ei kasutata.

Üldiselt tunnustatakse suhtelise ilmajätusvaesuse meetodi puhul selle sobivust tegeliku elustandardi kajastamiseks. Kõik uurijad on leidnud, et otseste ja kaudsete mõõtmiste tulemused ei lange kunagi kokku. Üsna kindlalt võib väita (ei meenu ühtegi erandit), et otseste mõõtmiste järgi on vaesust rohkem, sageli kohe märgatavalt rohkem. Seose uurimisel on püütud seda erinevust ka rahasse ümber arvutada ja tulemuseks on üldjuhul järeldus, et vaesuse leevendamiseks mõeldud toetusi peaks suurendama. Selline järeldus on aga võimalolijatele tavaliselt ebameeldiv, ja nii käib erialainimeste vahel pidev diskussioon otseste ja kaudsete uurimistulemuste interpreteerimisel. Just siia on kontsentreerunud ka peamine kriitika.

Lõpuks veel mõni sõna vaesuse hindamise viisist, mis eespoolkirjeldatud skeemis otseselt ei kajastu – nimelt see, kuidas inimene end ise tunneb, st kas ta peab end vaeseks või mitte. Selle hindamisviisi kasutamise korral on võtmeküsimuseks võrdluse aluseks olev referentsgrupp, s.o kellega võrreldes ennast vaeseks või mitte-vaeseks peetakse: on selleks enda varasem staatus, ümberkaudsed elanikud, sugulased-tuttavad, välisriigid vm... Loomulikult ei kattu omavahel ei otsesed, kaudsed ega ka subjektiivsed mõõtmistulemused. Subjektiivset hindamisviisi käesolevas artiklis ei käsitleta.

Uuringus kasutatud andmed ja meetodika

Kõik kasutatud andmed on pärit 1994. ja 1999. aastal Eesti Sotsiaalministeeriumi, Statistikaameti ja Norra Rakendusuuringute Instituudiga FAFO üheskoos läbi viidud Balti elamistingimuste uuringuprojekti raames tehtud küsitlustest.

Valim moodustati kahetasandilise stratifitseeritud mudeli alusel, mis pidi tagama tasakaalu Eesti eri piirkondade vahel ning seejärel ka iga piirkonna linna ja maaelanike vahel. Vastavalt mudelile tehti juhuvaliku alusel väljavõtt Eesti elanike registrist.

Küsitlus toimus intervjuu meetodil. Vastaja ankeeti ei näinud, vajadusel anti talle kaart vastuse variantidega. Vastaja võis vastata kas eesti või vene keeles.

Küsitluses oli kaks osa: esimeses olid küsimused ainult vastaja kohta, teises osas kaardistati kõigi leibkonda kuuluvate isikute töö-, hariduslik-, perekondlik jm. staatus, kusjuures vastajaks ei pruukinud olla intervjuueeritav. Nii moodustus kaks eraldi käsitletavat andmebaasi: individuaalne ja kogu leibkonda hõlmav. Mõlema andmebaasi tarvis koostati eraldi mõõtmiskaalad, millega saadud vastuseid analüüsiti. Valimi suurus mõlemal aastal on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Valimi planeeritud ja tegelik suurus Eesti elamistingimuste uuringus

Aasta:	Valimi planeeritud suurus	Valimi tegelik suurus	Hõlmatud pereliikmete arv
1994	5000	4456	13247
1999	5000	4726	14184

Vaesuse indikaatorid ja nende kasutamise eripära Eestis

Suhteline sissetulekuvaesus

Lai leviku ja sellest johtuva võrdlusvõimaluse tõttu on kahtlemata otstarbekas kasutada ressurssidel põhinevat vaesusindikaatorit. Vaesuspiiriks on võetud 50% keskmisest sissetulekust pereliikme kohta, nagu seda soovitab ka OECD. Selle järgi sissetuleku määramiseks leibkonnaliikme kohta jagatakse leibkonna kogusissetulek nii, et esimese täiskasvanud pereliikme väärtuseks võetakse 1, kõigil järgmistel täisealistel 0,8 ja 14-aastaste ja nooremate laste koefitsient on 0,5.

Tabel 2. Suhtelise vaesuse määr sissetulekute alusel (50% keskmisest sissetulekust, OECD soovitude alusel)

Aasta	1994	1999
Keskmine sissetulek (kroonides)	788	1800
vaesuspiir (50% kesk. sissetulekust)	394	900
Sissetulekuvaeste perede suhtarv	11,5%	8,5%

Tuleb tõdeda, et sissetulekuvaesus on mõnevõrra vähenenud, sest inimeste sissetulekud on viie aastaga enam kui kahekordistunud.

Siiski tuleb varasemate uuringute põhjal nentida, et on vähemalt neli kaalukat põhjust kasutada muidki indikaatoreid.

Esimese põhjusena võib nimetada laialt tuntud *mõõtmisprobleematikat*. Seda on palju käsitletud mitte ainult vaesusega tegelejad, vaid ka kõiki need, kes tegelevad sissetulekuprobleemidega nii meil kui mujal. Sissetuleku mõõtmisega kaasnevad probleemid on:

1. Liiga lühike mõõtmisperiood – käesolevas küsitluses üks kuu. See on aga liialt lühike aeg inimese sissetulekutetaseme üle otsustamiseks. Mõõtmisperioodi optimaalset pikkust püüdsime hinnata 1999. aasta küsitluses, milles vastajale esitati küsimus: "Võrreldes teiste kuudega oli möödunud kalendrikuu sissetulek kas palju suurem, mõnevõrra suurem, enamvähem sama suur, mõnevõrra väiksem või palju väiksem kui tavaliselt? (vastusevariandid "palju suurem", "mõnevõrra suurem", "enam-vähem sama suur", "mõnevõrra väiksem" "palju väiksem", ja "ei oska öelda"). Tulemused kinnitavad arvamust, et kuu on sissetuleku mõõtmiseks liiga lühike aeg. Kui keskmiselt 82% perede esindajate hinnangul on mõõtmisperioodiks olnud kuu sissetulek tavaline, siis vaesteks osutunute hulgas oli see märgatavalt madalam (70% juhtudest). Põhjusi, miks vaadeldud kuu polnud tavaline, on palju – alates haiguspäevadest või puhkusest kuni erakorralise preemiani. Kõige sobivamaks mõõtmisperioodiks peetakse aastasissetulekut, sest nii pikk aeg tasandab juhuslikud kõikumised. Paraku pole Eesti inimesed harjunud pidama sissetulekute arvestust aastasissetuleku alusel.

2. Enamasti ei ole võimalik määrata varusid või säästusid mõõtmisperioodi alguses. Ehkki pere ei saanud uuritava kuul mingit sissetulekut, ei pruugi ta seepärast veel vaene olla, kuna elati säästudest.

3. Meenutamisvead. Sageli kaldutakse ebatavalisi sissetulekuid mainimata jätma.

4. Tahtlik varjamine. Siia kuuluvad nii deklareerimata tulud kui ka täiesti legaalsed tulud, mida ei soovita mitmesugustel põhjustel intervjuerijale või uuringu korraldajatele avaldada.

Teine probleem, milleks on üldine tulude jaotumine riigis, on spetsiifiline üleminekumaadele, kelle hulka kuulub ka Eesti.. Kui tulude jaotuskõver on väga "lame" (x-i suurenedes ühe ühiku võrra suureneb y vähem kui ühe ühiku), siis tähendab see, et **suhteliselt väikesed muutused klassifitseerivad inimese kas vaeseks või mittevaeseks**. Nii näiteks ei klassifitseeru reegli "50% keskmisest sissetulekust" alusel enamus pensionäre vaeseks, sest nad jäävad üsna napilt ülal poole vaesuspiiri (Einasto 1997, 54-55).

Kolmas probleem on taas iseloomulik eeskätt üleminekuriikidele. Selleks on mõnede **vältimatute kululiikide suur mõju inimeste eluolule**. Nii näiteks on sularahas väljaminekud kommunaalkuludeks ja üüriks linna tüüpi kortermajades pea alati märgatavalt suuremad, kui ahiküttega talumajades. Selliste korterite elanikele jääb raha muudeks eluks vajalikeks kulutusteks palju vähem, kui sama sissetulekuga, kuid talumajas elavatele inimestele (Einasto 1997, 58-59, 66-67).

Neljäs probleem on küll iseloomulik arengumaadele, kuid oma mõju on tal ka siirderiikidele. Nimelt osutatakse palju teenuseid (ja pakutakse ka tooteid) väljaspool raharinglust. See on nn **teene-teene vastu vahetamine** (Grogaard 1996, 197-203). Näiteks käivad linnaelanikud maal sugulaste juures abiks talutöödel ja saavad selle eest endale talvekartulid vms. Ja kuigi selle nähtuse mõju elatusasemele on kaudne ja sarnaneb pigem toimetulekumehhanismiga, mängib see ka siirderiikide elanike toimetulekus suurt rolli kui võimalus tulla toime ka vähese rahaga.

Suhteline ilmajätusvaesus

Kahjuks ei olnud küsitlustesse võetud üldist elustandardit puudutavaid küsimusi. Seetõttu lähtusin Doyal-Goughi ideest objektiivselt vajalikust elustandardist ja eristasin 9 indikaatorit, mis võivad viidata puudulikule elustandardile. Kuna mõned neist olid omavahel üsna tugevas korrelatsioonis, st mõõtsid üht ja sama nähtust, siis ühendasin need neljaks põhiliseks ilmajätuskomponendiks (vt tabel 3). Seejärel märgiti, mitu neist komponentidest esineb igas peres. Kui mitte ühtegi, siis oli ilmajätusindeksi väärtuseks 0 jne. Kui ühel leibkonnal esines neist komponentidest 2 või rohkem, siis loeti selline leibkond ilmajätusvaeseks.

Ilmajätusvaesus on viie aastaga vähenenud ca 10%. Põhjuseks on pea kõikide komponentide esinemise vähenemine – kõige enam on vähenenud külmades ja niisketes ruumides elamine (-15%), samuti igapäevaste tarbimisraskuste all kannatamine (-10%).

Ilmajätusvaesuse aluseks olevate komponentide struktuuris on samuti toimunud muutused (vt tabel 3), milles "risk" tähistab tõenäosust, et ilmajätusvaesel perel esineb see vaesuskomponent. Struktuuri indikaator näitab seda, kui suur hulk vastava komponendi esindajatest kuulub ilmajätusvaeste gruppi.

Tabel 3. Suhtelise ilmajäetusvaesuse aluseks olevate komponentide jaotumine %-des

Aasta	ilmajäetusvaesed 1994		ilmajäetusvaesed 1999	
	24,9		13,8	
Ilmajäätusvaesuse risk ja struktuur	Risk Struktuur		Risk Struktuur	
Raskused igapäevasel tarbimisel: leibkond ei saa endale lubada liha, kala või kana kolmel korral nädalas või hädavajalike meditsiiniliste kulude katmist (*)	62,3	71,3	61,1	45,4
Ruumid on liiga niisked ja liiga külmad	54,3	60,9	54,4	56,5
Puudus kolm neljast tavalisest olmemugavusest (WC, kanalisatsioon, dushiruum, soe vesi),	53,9	55,6	71,6	41,4
Kaks või rohkem pereliiget elas ühes ruumis	70,0	37,5	31,3	49,5

* küsimuse sõnastus erines mõnevõrra 1994. ja 1999. aastal, kuid indikaatori sisu on siiski võrreldav

Niisiis on ka ilmajäetusvaesuse struktuuris toimunud selged muutused:

- igapäevase tarbimise piiratus oli 1994. aastal ilmajäetusvaese pere suurimaks riskiks. Vaeste hulka kuulus tol ajal suurem osa sellesse kategooriasse kuulujaist. 1999. aastaks on risk jäänud peaaegu samaks, kuid ca 25% tarbimispiiratuse all kannatavatest peredest ei kuulu enam ilmajäetusvaeste gruppi;
- külmades ja niisketes ruumides elamise risk ja struktuur on jäänud peaaegu muutumatuks;
- ilmajäetusvaestel peredel on olmemugavuste puudumise risk oluliselt kasvanud. Samas ei kuulu suurem osa neist, kel olmemugavused puuduvad, enam vaeste gruppi (analoogia tarbimispiiratusega);
- kui 1994. aastal oli ülerahvastatult elamine pea kindlaks vaesuse tunnuseks, siis viis aastat hiljem on see risk vähenenud üle 2 korra. Samas elab suur osa ülerahvastatud leibkondadest nüüd siiski ilmajäetusvaesuses.

Kui lühidalt iseloomustada ilmajäetusvaesuse struktuuri 1994. ja 1999. aastal, võib öelda, et:

- 1994. aastal iseloomustas ilmajäetusvaesust ennekõike tarbimispiiratus ja liiga tihedalt elamine. Otsest seost näeme ainult tarbimispiiratuse puhul – kel see esines, oli üsna tõenäoliselt ilmajäetusvaene;
- 1999. aastaks on pilt muutunud: ilmajäetusvaeseid iseloomustab nüüd tarbimispiiratus ja olmemugavuste puudumine. Samas ei saa kindlalt väita, et nimetatud tunnused tähendavad vaesust. Küll aga on sagenenud see, et liiga tihedalt koos elamine tähendab üha kindlamalt vaesust.

Seosed vaesuse eri liikide vahel

Sissetulekuvaesed ja ilmajäetusvaesed ei ole üks ja sama inimrühm. Kui sissetulekuvaestest on ca kolmandik ka ilmajäetusvaesed ja see suhe pole aastatega muutunud, siis ilmajäetusvaestest on sissetulekuvaesed vaid ca viiendik, kuşjuures eksisteerib tendents kattumuse suurenemise suunas (vt tabel 4).

Tabel 4. Sissetulekuvaesuse ja ilmajäetusvaesuse kattumus %-des

Aasta	Sissetulekuvaesuse		Ilmajäetusvaesuse	
	1994	1999	1994	1999
Sissetulekuvaesuse	<i>kattub</i>	<i>kattub</i>	16,3	22,1
Ilmajäetusvaesuse	35,6	36,6	<i>kattub</i>	<i>kattub</i>

Sellist pilti võiks tõlgendada järgmise loogika kohaselt: sissetulekuvaesuse puhul võime rääkida kahest eri tüüpi olukorrast: ühel juhul on see ajutine olukord, mis tekib näiteks töökoha vahetuse vms korral. Niisugusel puhul seesugune ajutine rahataolemise aeg lihtsalt elatakse üle. Elustandard võib olla piiratud tarbimise osas, kuid elamistingimused selle tõttu veel ei halvene. Kui olukord kestab pikemat aega, siis inimene vaesub ja on sunnitud ka elukeskkonda vahetama. Niisiis võib leida ilmajäetusvaesuse ja sissetulekuvaesuse kattumise suurenemises märki tasapisi toimuvast vaesumisest.

Samas esineb kindlasti ka vastupidine protsess – inimene, kes elab kehvades oludes, saab parema töökoha ja parandab oma elutingimusi. Kindlasti võtab ka see aega, mistõttu ilmajäetusvaeste hulgas on alati ka inimesi, kes mõne aja möödudes sellest rühmast välja langevad.

Selleks et hinnata vaesumise ja vaesusest väljumise tendentse, ei piisa siin kasutatud kahe uuringu andmetest. Selleks oleks tarvis uurida leibkonna käekäiku tagasivaates, et tuvastada vaesuse arengu dünaamika. Siin kasutatud andmete põhjal võib paraku teha vaid oletusi.

Teeme siiski veel ühe kõrvalepõike ja vaatame, milline on sissetulek iga ilmajäetusindeksi väärtuse puhul, sest varem võisime veenduda, et mida "ilmajäetus" on pere, seda väiksem on tema sissetulek. See loogiline seos on täiesti olemas nii 1994. kui 1999. aastal korraldatud uuringus.

Samasugust meetodit kasutas ka Peter Townsend oma klassikaks kujunenud teoses "Poverty in the United Kingdom" (1979), milles ta analüüsis üsna mahuka elamistingimusi käsitleva uuringu tulemusi 70-ndate aastate algusest. Ka tema moodustas sarnase indeksi ning suhestas selle väärtused sissetulekuga. Kuna Townsend kasutas rohkem komponente (täpsemalt 9), siis selgus, et kui ilmajäetusindeksi väärtus oli suurem kui kaks, kahanes leibkonna sissetulek märgatavalt. Kusagil 2 ja 2,5 vahel oli murdepunkt, millest alates sissetuleku edaspidise tõusu korral vähenes ilmajäetus üsna aeglaselt (Townsend, 1979, lk 261). Seda murdepunkti pidas Townsend n.ö objektiivseks vaesuspiiriks. Inglismaal oli see 70-ndate alguses ca 140% toimetulekutoetusest ehk teisisõnu pidas Townsend vajalikuks suurendada toimetulekutoetust 40% võrra, et tagada perede võime ühiskonnas osaleda. Kui me rakendaksime Townsendi loogikat meie käsituses olevale andmestikule, siis peaksid palgad olema vähemalt poole kõrgemad, et tagada suhteliselt "ilmajäetusvaba" elu. Selle loogika alusel kujuneb sama pilt, mida kirjeldasime sissetulekute mõõtmisega seotud problemaatikaga seoses – kuna sissetulekute üldine tase on madal, siis elab suur osa ühiskonnast vaesuspiiri lähedal.

Vaatame veel põgusalt, kes siis kuuluvad sissetulekuvaeste ja kes ilmajätusvaeste hulka. Tabelis 5 on toodud vaesuse esinemine tähtsamates sotsiaaldemograafilistes rühmades. Väga üldistatult võib öelda, et sissetulekutest lähtudes on vaesed ennekõike mitmesugustest abirahadest elavad inimesed ja pered. Pensionärid sellesse gruppi ei kuulu, kuna keskmine pension ületab napilt suhtelise vaesuspiiri. Ilmajätusvaesusega on lugu hoopis teine: sellesse rühma kuulub ka suur hulk töötavaid inimesi ning pensionäre. Ehkki vaesus tasapisi väheneb, on aegamisi kujunemas märkimisväärne grupp pikaajaliselt töötuid, kelle sissetulek on olnud väike juba aastaid ja kellel pole lootustki vaesusest välja rabelda.

Tabel 5. Vaesuse esinemine erinevates sotsiaalsetes gruppides %-des

	1994 ilmajätus- vaesus	1994 sissetuleku- vaesus	1999 ilmajätus- vaesus	1999 sissetuleku- vaesus
Valgekrae	15,5	6,4	8,1	4,3
Sinikrae	20,5	6,8	13,1	6,2
Töötü	32,0	42,6	28,9	47,9
Üliõpilane, õpilane	4,5	20,4	4,2	9,1
Pensionär	45,3	9,8	16,7	2,8

Kokkuvõtteks

Katsusin kirjeldada kaht viisi vaesuse hindamiseks ja püüdsin näidata, et sissetulek üksi ei iseloomusta veel inimeste tegelikke elamistingimusi. Ainult sissetulekute jaotumisega tegeledes ei lahendata vaesuse probleemi. Inimesed, kelle sissetulek ei luba neid formaalselt vaeseks lugeda, elavad sageli tegelikult vaeselt. Nende jaoks tundub elu ebaõiglane ja ülekohtune. Kuid sellele teadmisele lisaks võib siit teha ka ühe järelduse toimetulekutoetuse süsteemi kohta.

Nagu me hästi teame, on praeguse toimetulekutoetuse arvestamise aluseks peamiselt formaalsete sissetulekute puudumine. Tegelikke olusid ja inimeste vajadusi enamasti ei hinnata. Väikestes valdades teatakse toimetulekutoetuse taotlejate tausta tõenäoliselt üsna hästi, linnades mitte. Nii siin kui seal ei pääse aga napilt toimetulekupiiril elavad inimesed oma probleemidega enamasti sotsiaaltöötaja jutule, sest õigust abi saamiseks pole.

Lahenduseks võiks olla toimetulekutoetuse arvestamise muutmine ja sellise süsteemi rakendamine, kus taotlejate tegelikule taustale ja vajadustele pööratakse enam tähelepanu. See võimaldaks muuta süsteemi nii saajate kui mittesaajate jaoks õiglasemaks, paljude inimeste meeleheitlik olukord leevenduks. Kas selline muutmine tõstaks riigi kulutusi toimetulekutoetustele, missuguseid õigusakte peaks muutma, milliseks süsteem ikkagi kujundada – need on küsimused, mis vajavad diskussiooni.

Kasutatud kirjandus

1. Andresß, H.-J ed. by. 1998 *Empirical Poverty Research in Comparative Perspective*, Ashgate Publishing Ltd. Gower House, Croft Road Aldershot, England
2. Doyal, L. and Gough, I. 1991 *A Theory of Human Need*, The MacMillan Press Ltd., Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London
3. Einasto, M. 1997 *Measuring Poverty and Deprivation in Countries in Transition: Behind Estonian Indicators* The Baltic Countries Revisited: Living Conditions and Comparative Challenges, Compilations of papers presented at the seminar Baltic-Nordic Living Conditions Research, Oslo 5-7 December 1997, Fafo Report 230, Norway
4. Grøgaard, J. 1996, *Documentation – response-rates and calculation of weights* Estonia in the grip of change, ed. by Grøgaard, J. pp 251-257, FAFO report 190, Norway
5. Pedersen, J. 1996, *Sampling errors* Estonia in the grip of change, ed. by Grøgaard, J. pp 259-261, FAFO report 190
6. Tamsfoss, S. 1996, *Sample design Estonia*, Estonia in the grip of change, ed. by Grøgaard, J. pp 245-250, FAFO report 190, Norway
7. Townsend, P. 1979 *Poverty in the United Kingdom* Penguin Books Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England

Ravikindlustuseta inimestele on vaja rohkem hoolekandeteenuseid

Marianne Leis

Mustamäe haigla sotsiaaltöötaja

Mustamäe haiglas loodi sotsiaaltöötaja ametikoht kaks aastat tagasi. Kuna haigla on suur, teenindab kuni 520 patsienti, siis jagub sotsiaaltöötajale ülesandeid. Suur osa neist on seotud ravikindlustuseta patsientidega, et selgitada nende edasised ravi ja tervise parandamise võimalused ning hoolekandeteenuste kättesaadavus pärast haiglaravi.

Põhja-Eesti regioonis on Mustamäe haigla kindlasti esikohal ravikindlustuseta inimestele arstiabi andmises: 2000. aastal kulutati erakorraliste ja ravikindlustuseta patsientide ravimiseks ligemale 12 miljonit krooni. Vältimatut arstiabi osutatakse kõigile, selle maksab kinni riik kohaliku omavalitsuse kaudu. Ravikindlustuseta inimesele pole enamasti kättesaadav taastusravi ja hooldus-põetusravi ning seetõttu suureneb selle grupi vajadus hoolekandeteenuste järele.

Ravikindlustuseta patsientide hulk on suur

Kõige paremas olukorras on need, kellel on raha ravi eest tasumiseks ning need, kellel mingil ajutisel põhjusel pole ravikindlustust (kodused, töötud, ajutiselt Eestis viibijad). Kui neil on ka tugev perekond, sugulased ja toetajad, on kiire paranemine pärast haiglaravi garanteeritud. Arvestatava osa ravikindlustuseta patsientidest moodustavad pikaajalised töötud, kelle ravikindlustus on lõppenud ning need töötuks jäänud inimesed, kes pole ennast veel tööhõiveametis arvele võtnud.

Aasta-aastalt tõuseb suuremates linnades kodutute arv, kelle elupaigaks sõbra eluase, prügimägi, lihtsalt tänav või võõras trepikoda. Nende hulgas on sageli põdejaid ning traumaga haiglaravile sattujaid. Üldjuhul on nad dokumentideta, ravikindlustuseta ja kindla sissetulekuta, mis võimaldaks oma tervise eest hoolitseda. Erandjuhtumitena tuleb ette ka illegaalidena Eestis elavaid, sisserännanud või Eesti kodakondsuseta jäetud või siis dokumendid vormistamata jätnud inimesi. Tavaliselt satuvad nad haiglasse viimasel hetkel, kui on vaja osutada kallist, elupäästvat arstiabi.

Kurb tõde on ka see, et järjest rohkem satub haiglasse vägivalla ohvreid raskete traumadega ja teadvuseta seisundis, kes jäävad pikka aega tundmatuks. Sellisel juhul uurib ja tuvastab isikut politseitöötaja, keda abistab haigla personal – põetajad, õed, sotsiaaltöötaja, arstid. Kuid raviraha, mis tuleb maksta teadvuseta haige voodipäeva eest intensiivravipalatis, ulatub tuhandettesse kroonidesse. Selle maksab jällegi kinni riik, ja seda ravikindlustuseta isikutele määratud vältimatu abi summadest, kuigi kannatanu võib olla aus maksumaksja ja haigekassas arvel.

Võrgustikutöö on kõige olulisem

Ravikindlustuseta inimese aitamiseks on olemas võimalusi, kuid ainult koostöös omavalitsuse sotsiaalameti, perearsti, patsiendi pereliikmete ja vajadusel ka mitmesuguste ametkondadega. Tallinn pakub ravikindlustuseta inimestele hooldus-põetusravi linna hooldushaiglas, kus on osakond seesugustele patsientidele ja ka võimalus pöörduda ambulatoorse ravi saamiseks. Väljastpoolt Tallinna hooldushaiglasse sattunule maksab edasise hooldusravi kinni tavaliselt patsiendi elukohajärgne omavalitsus ja vahel ka omavalitsus, kus patsiendil on viimane sissekirjutus.

Taastusravi on kallis ja kuigi see tegelikult vähendaks tulevasi kulutusi inimese raviks, ei jõua omavalitsused taastusraviteenust osta. Patsiendid ning nende pered ei jõua aga praeguse elatustaseme juures seda endale ammugi lubada.

Pikaajalise töövõimetuse korral võib ravivõimaluse ametlikult vormistada ja saada ravikindlustusega töövõimetuspensionäri staatus. Tihti seda võimalust ka kasutatakse. Siin on sotsiaaltöötaja juba haiglas abiks, et hankida vajalikud paberid ja nõustada pereliikmeid. Selle puhul kulub raviarstil hulk energiat paberitööle. Haigla voodikoht annab seni kahjumit, kuni haiget saab pärast vältimatut abi andmist põhihaigusest ravima hakata. Sealjuures tuleb arstil väga väheste uuringute abil ja hea põhjendamisoskusega välja võidelda töövõimetuse protsent, mis tagab haigele ravikindlustusega pensionäri õigused ravile.

Kodutute ja kroonilisi haigusi põdevate patsientide käekäik pole kiita. Kes soovib haiglast lahkuda, seda keelata ei saa. Mis saab temast tänaval ja millal ta haiglasse tagasi satub, ei tea keegi. Tavaliselt ei soovi sellised patsiendid üldse haiglast lahkuda, sest hoolitsus ja kaastunne on just see, mida nad vajavad.

Tallinn on aastatel 2000-2001 hoolsalt laiendanud teenuste võrku kodututele, mistõttu praegu ei ole vaja kedagi haiglast tänavale saata, kui ta seda ise ei soovi. Öömajakohti on jagunud nii meestele kui naistele. Siiski on vajadus päevase varjupaiga järele, sest ainus sellist teenust pakkuv Tallinna Linnamisjoni öömaja-varjupaik ei kata linna vajadusi. Selle tõttu satub Tallinna hooldushaigla ravikindlustuseta isikute osakonda ka neid, kes enam ravi ei vaja, kuid vajaksid mõnda aega päevast varjupaika, nõustamist ja suunamist sotsiaaltöötajalt.

Valdade pakutavad teenused on piirkonniti erinevad. Meil on rikkaid valdu, kus siiski puuduvad sotsiaalkorterid, pole varjupaika ning kodutule pole peale hooldekodukoha midagi pakkuda. See pole õige lahendus, arvavad ka sotsiaaltöötajad.

Haiglast hooldekodusse satuvad inimesed, kes on üksikud, toetajateta, elukohata. On juhtumeid, kus haiglasoleku ajal on lähemad sugulased patsiendi haigust ära kasutades osanud jätta ta kodutuks ja nii pole inimesel muud väljapääsu, kui minna hooldekodusse. Ravikindlustuseta, dokumentide ja sissekirjutuseta raskete tervisehädadega Tallinna kodutud on saanud enamjaolt koha maakondade hooldekodudes. Kohavaliku tingib teenuse hind. Kui palju nende võimaluste äraootamisega haiglad kahju saavad, teavad haiglahujud kõige paremini. Kannatavaks pooleks jääb kaudselt tavaline keskklassi maksumaksja, kes käib korralikult tööl, kel on ravikindlustus ja kes sellele vaatamata peab ootama pikkades järjekordades eriarstide juurde pääsemist. Järjekord tingitud ikka sellest, et raha on otsas, mitte seepärast, et arstid ei jõuaks enam viimasel ajal tööd teha.

Haigla sotsiaaltöötaja on vahelüliks teistele ametkondadele

Sotsiaaltöötajaid töötab praegu 14-s Eesti tervishoiuasutuses - üheksas Tallinna haiglas ja viies maakonnahaiglas. (Tartu Ülikooli Kliinikumi sotsiaaltöötaja Dagmar Narussoni uurimus, august 2001). Käesoleva aasta augustikuus Pärnus toimunud sotsiaaltöö II kongressi tervishoiu ja hoolekande töötoas tekkis elav diskussioon arstide ja sotsiaaltöötajate vahel. Tervishoiuasutuses tegutseva sotsiaaltöötaja vajaduses ei kahtle enam keegi. Haiglasotsiaaltöötaja ameti uudsus seab nende töötajate ette hulga küsimusi ja probleeme, mida ei saa kohapeal üksinda lahendada.

Vajadus ümarlaua järele tõi haiglasotsiaaltöötajad 22.septembril k.a Tallinna Lastehaiglasse, märksõnadeks koostöö, võrgustikutöö kujundamine, ühine koolitus. Ühistegevusega saab parandada ka ravikindlustuseta inimeste meditsiinilise abi kvaliteeti, tõsta nende terviseteadlikkust, hakata pakkuma teenuseid, mis väldiksid aina suurenevaid kulutusi ravikindlustuseta patsientide ravile ja hoolekandele.

Eestis on 68 haiglat, neist tegutsevad haigla sotsiaaltöötajad 14 haiglas (seisuga 21. 08. 2001)*

EELK Tallinna Diakooniahaigla 1 ametikoht
Eesti Meremeeste Haigla 0,75 ametikohta
Tallinna Onkoloogiakeskus
(SA Põhja-Eesti regionaalhaigla) 1 ametikoht
Tallinna Järve Haigla 0,5 ametikohta
Mustamäe Haigla (SA Põhja-Eesti regionaalhaigla) 1 ametikoht
Nõmme Haigla 1 ametikoht
Tallinna Hooldushaigla 1 ametikoht
Tallinna Keskhaigla 1 ametikoht
Tallinna Keskhaigla
Kõrva, nina, kurguhaiguste keskus 1 ametikoht
SA Tallinna Lastehaigla 1 ametikoht
SA Tartu Ülikooli Kliinikud
SA TÜK 1 ametikoht
SA TÜK Lastekliinik 1,5 ametikohta
SA TÜK Kõrvakliinik 1 ametikoht
SA TÜK Psühhiaatria haigla 2,5 ametikohta
Jämejala Psühhiaatria haigla 1,25 ametikohta
Haapsalu Neuroloogiline Rehabilitatsioonikeskus 0,5 ametikohta
SA Kuressaare Haigla 1 ametikoht
MTÜ Võrumaa Haigla 1 ametikoht

**Andmed pärinevad SA TÜK Lastekliiniku sotsiaaltöötaja Dagmar Narussoni uurimusest.*

Kool ja koolisotsiaaltöö

Tiiu Kadajane

TÜ Pärnu Kolledzi lektor

R.Constable'i (Constable jt, 1999) seisukohast on koolisotsiaaltöö eesmärgid järgmised: "Koolisotsiaaltöö on kahtlemata mitmekesine ja paindlik vastamine õpilaste sotsiaalsetele ja arenguvajadustele, on inimese tundmaõppimise protsess, mis toimub perekonna ja kohustuslikku haridust andva kooli tingimustes. **Koolisotsiaaltöö eesmärk on aidata noortel täita eakohaseid arenguülesandeid, nii et nad parimal moel õpiksid austama inimloomust, meie ühiseid inimlikke vajadusi ja iga inimese potentsiaali**, mida sageli tarbetult raisatakse. Koolisotsiaaltöö roll on paindlikult arendada kooli, pere ja noorte vastastikust respekteerimist. Koolis tehtava sotsiaaltöö tähelepanu keskendub vastavalt vajadusele nii õpetajatele, lapsevanematele kui lastele."

Sama allika alusel peab koolisotsiaaltöötaja loetletud eesmärkide saavutamiseks "...suutma luua suhteid ja töötada lapsega mis tahes tingimustes ja olukorras, kuid põhioskus, millele kõik muu rajaneb, on erinevates olukordades ja tingimustes vajaduste ning võimaluste hindamine." Seega peab ta oskama leida ja ka teiste tähelepanu pöörama olukordadele, kus sekkumine oleks konkreetse juhtumi puhul kõige efektiivsem. Seejärel koostab sotsiaaltöötaja plaani, kuidas abistada kõiki asjaosalisi: õpetajaid ja õpilasi, vanemaid ja perekonda ning teisi, et need saaksid koos toetada last, kes nende abiga astub oma arengus järjekordse sammu edasi. Nii arvab USAs aastaid koolisotsiaaltöö uurimise ja üliõpilaste koolitamisega tegelema mees. Ta on üks nendest, kes kutsuti professorina välisleedulaste toetusel ja finantseerimisel Kaunase Ülikooli sotsiaaltöö ja koolisotsiaaltöö eriala õpetama.

Kuidas on asjalood Eestis, kui uurida kooli põhieesmärke koolijuhtide vaatenurgast

Üldiselt on omaks võetud, et **kooli põhieesmärgid on õpetamine ehk harimine ja kasvatamine ehk sotsialiseerimine**. Võib-olla vaid kasvatamise ja sotsialiseerimise sünonüümidenä kasutamine tekitab mõningaid kahtlusi. Põhjust kahtlemiseks annavad koolijuhtide arvamused, mis selgusid Tartus läbi viidud intervjuudest. Kasvatamist kui kooli eesmärki ei vaidlustanud neist ükski, sotsialiseerimist peeti aga mõne teise institutsiooni ülesandeks.

Septembris 1997 kogunes kuus koolijuhti koolisotsiaaltöötaja (käesoleva artikli autori) kutsel ühisesse vestlusringi. Mõte direktoritega vestlusring korraldada tekkis 1996.a lõpus ja 1997.a alguses läbi viidud intervjuusid korduvalt üle lugedes. Rühmitanud koolijuhtide vastused küsimuste kaupa, tekkis mõte, et oleks huvitav teada, mida nad isekeskis olles neist arvavad. Vestlusringi sisse juhatades esitas koolisotsiaaltöötaja intervjuudes antud vastustest ülevaate küsimuste kaupa. Pärast iga vastustekomplekti ärakuulamist (ühegi vastaja nime ei mainitud), hakkasid koolijuhid omavahel diskuteerima. Vestluse lindistamisega oldi nõus. Eelnevalt oli neile teada, et lindistatud materjali kasutatakse anonüümsust tagades koolisotsiaaltöötaja uurimistöös.

Arutelu algas pärast seda, kui kuulati ära vastused küsimusele: "Kui kaua peaks õpilane puuduma, et teda võiks lugeda koolikohustuse eirajaks?" Intervjuudes pakuti järgmisi vastuseid:

- ei ole lugenud
- meie koolis selliseid eirajaid ei ole, popitegijaid on ikka. Üks puudub rohkem, teine vähem
- osa lastest on jah nihksed, kes tõesti puuduvad, kellest ei ole asja, kes on niiöelda maha kantud minu mõistuses, keda ma ei ootagi siia kooli
- seda (=puudunud tundide arvu) pole kindlaks tehtud ei kooli, ei vabariigi tasandil
- oleme võtnud niisuguse tundide arvu – 30 tundi õppeveerandis
- sõltub asjaoludest
- peab lähenema individuaalselt
- ei saagi täpselt öelda ja kas ongi vaja.

KJD: Mahakandmise kohta ütleks, et kui näiteks kool võib endale lubada seda niiöelda mahakandmist...siis on tal vaja mingisugust institutsiooni, kes temaga (=õpilasega) tegeleks, ühiskond tervikuna ei või teda ju maha kanda. Siin tuleb väga kaua tagasilööke, enne kui me hakkame mingit reaalset tulemust nägema ja kui sajust võime ühe päästa, on see väga hea tulemus...Kellegi mahakandmine on ääretult ohtlik. Sageli möödun X prügimäe lähedalt ja näen väga hästi seda seltskonda, kelle ühiskond on maha kandnud, kelle vastu ei tunne mitte keegi huvi, aga on ilmselt illusioon öelda ja isegi mõelda, et saame neid inimesi muuta. Nemad on ise paljuski valinud oma tee. Ma saan aru...kuidagimoodi ju saaks ja tuleks seda muuta, aga see võtab võib-olla inimpõlve või isegi kaks, või veel kaks.

KJA: Mis siis teha? See, kes ei ole 1. septembrist tänase päevani kooli tulnud ja ei tulegi ja ta on 17 aastat vana ja viis klassi haridust?

KJB: Mööda nurgataguseid ja kuure teda taga ajada, et vedada vägisi kooli, see pakub lahendust vaid selleks korraks. See peab olema teistsugune institutsioon... Kui kool muuta hoolekandeametuseks, siis on see kooli vastu ja kas seesugune kool on üldse vajalik? Kool kui asutus funktsioneerib, kui õpilane on olemas ja õpetaja on olemas ja mõlemad teevad koostööd kõiges, mida riik tahab. Väevõimuga endale tööd juurde tekitama ei saa hakata.

KJC: Tõesti on linnas väga raske, kui tulevad väljastpoolt igasugused lapsed õppima. Ja teiselt poolt see, kui range on kool lapse suhtes. Näiteks kui mul on palju klasse, aga ma tean, et sellel õpetajal jooksikuid eluilmas ei saa olla, sinna ma võin neid juurdegi anda ja ta jõuab kõiki jälgida ja kõik käivad kooli.

KJD: Meil on mingisugune lahterdus siiski toimunud, oma parema äranägemise ja -tundmise järgi: võib-olla see, kes sugugi ei täida koolikohustust, ja see, kes seal tõesti täna käib ja homme ei käi ja vahepeal käib kuu aega ilusti ja siis tuleb jälle vahe sisse. Ja siis on sellised, kes käivad mõnede õpetajate tundides, teiste õpetajate tundides üldse ei käi. Igal juhul on see mingil määral ka õpetaja probleem, õpetajate koolituse ja professionaalsuse probleem. Sotsiaalasutuse kohta, mis **KJB** rääkis, on küsimus tõesti, kui palju ja kas üldse kool on või peab olema hoolekandeametus? Mina arvan ka, et kool ei peaks olema. Küsimus on selles, et oleks vaja määratleda, kui palju siis kool peab sellega tegelema. Igas suures koolis on ütleme 5-10 õpilast,

kellega tegelikult terve juhtkond võiks terve aasta otsa tegeleda, näiteks 8 ja rohkem tundi päevas, ja ei jõuakski ära tegeleda. See on juhi professionaalsuse küsimus. Ma delegeeringi selle ära, et jõuaksin kõige muuga ka tegeleda. Et ei raiskaks nende aega, kes küll ise endaga toime tulevad, aga kes ka mingit toetust ja tuge ja tegelemist vajavad.

KJE: Igal juhul on see kooli probleem, kuigi normaalne ja ideaalne oleks, et see ei oleks kooli probleem.

Et uurimisteemaks on kooli eesmärgid, siis on võtmesõnadeks *õpetamine* ja *kasvatamine*. Eraldanud tekstist lõigud, kus on juttu kooli eesmärkidest ehk õpetamisest ja kasvatamisest, selgub, et need jagunevad kahte suurde gruppi: ühes *õpetamise* ja teises *kasvatamise* kohta käivad lõigud, ning üks sobib kas mõlemasse või ei sobi kummassegi. See mõtteavaldus - "*igasugune õpetamine on ka kasvatamine*" - jääb järelikult kahest erinevast eesmärgist lähtuva grupi vahele. Et õpetamises kui kooli eesmärgis on kõik koolijuhid ühel meelel, jääb see kui üksmeelselt tähtsamaks hinnatud eesmärk esimeseks, sellele järgneb kahte eesmärki ühendav arvamus ja lõpuks kasvatamisest kõnelevad arvamusel. Mis selgub?

ÕPETAMINE ÕPETAMINE KASVATAMINE

on kooli eesmärk on **KASVATAMINE** -pole kooli eesmärk
-ei peaks olema
-on kooli eesmärk

Vastuolu on ilmselge, kui käsitada kasvatamist kahe esimese arvamusel "pole kooli eesmärk" ja "ei peaks olema kooli eesmärk" alusel. On nonsens väita, et kasvatamine pole või ei peaks olema kooli eesmärk, kui õpetamine on kasvatamine ja õpetamine on kooli eesmärk. Loogilised on vaid järgmised laused:

ÕPETAMINE ÕPETAMINE KASVATAMINE

on kooli eesmärk on **KASVATAMINE** on kooli eesmärk

Pole põhjust arvata, et koolijuhid ei tunne loogika reegleid, samuti pole põhjust arvata, et nad ei adu eeltoodud loogikaviga. Seepärast otsime käesolevast tekstist arvamusel, mis näitavad, millega ja kuidas nad põhjendavad, et kasvatamine pole kooli eesmärk ehk milline on koolijuhtide mõtteviisi kontekst. Põhjendused on järgmised:

- see on ajaraiskamine
- see on sotsiaalhoolekandeasutuse töö
- see on väljaspool kooli institutsiooni

Mis selgub? Kasvatamisest räägitakse nn Jukude-väänikute puhul. Õpetamisest piisab ehk teisisõnu õpetamine on kasvatamine (sotsialiseerimine) enamikule õpilastest, kes tahavad õppida. Seda kinnitavad kolm erinevat arvamusel kasvatamisest kui kooli eesmärgist, mis ei tähenda, et mõned koolijuhid arvavad üht-, teised teist- ja kolmandad kolmandat moodi. Nad pooldavad üksteise seisukohti, lisavad kolleegi sõnadele oma täpsustusi, järelikult räägivad ja mõtleavad sarnaselt.

Seega mõnede õpilaste puhul kasvatus kas "pole kooli eesmärk" või "ei peaks olema eesmärk", erinedes teisest kasvatamise kontekstist ("on kooli eesmärk"), mida kasutatakse, kui mõeldakse enamikku õpilasi. Jüride-Maride (st. enamiku õpilaste) puhul on õpetamine ka kasvatamine, Jukude - Mannide kui väänikute puhul aga on vaja teistsugust, spetsiifilist kasvatust. Selline mõtteviis tuleneb asjaolust, et nad "ei taha õppida", on "jooksikud", seega erinevad Jüridest-Maridest. Nad on kas mõtetes kusagil mujal (ei õpi), või käituvad teisi häirivalt, või puuduvad koolist põhjusega, nendega puudub kontakt (toodud laused on võetud õpetajatega läbi viidud intervjuudest). Siinkohal koolijuhtide arvamusi koolieirajatest:

- ranged õpetajad jõuavad jälgida kõiki õpilasi, neil ei saa Jukusid - Mannisid olla
- miks see, kes ei taha, peab minu käest haridust saama
- kool ei ole Jukudega - Mannidega tegelemise asutus, nendega töötamine on ajaraiskamine Jüride-Maride arvel
- piirkonnakool on Jukude - Mannidega hädas, mängumaa väike, meil ei ole valikuvõimalust
- kool pole hoolekandetasutus Jukudele - Mannidele, vaid õppeasutus Jüridele-Maridele

Seega on kasvatamise kontekst järgmine: **Jüride-Maride kasvatamine on kooli eesmärk, Jukude - Mannide puhul pole või ei peaks olema.** Jukude-Mannide jaoks sobiva institutsioonina nimetatakse kaitseväge!

Milline on Jukude-Mannide roll koolis? Nende rolliks on distsiplineerida Jürisid-Marisid oma hoiatava negatiivse eeskujuga.

Mida oodatakse Jukudelt-Mannidelt? Et nad sotsialiseeruksid koos Jüride- Maridega. Tegelikult on Jukud-Mannid omal moel sotsialiseerunud, neilt oodatakse resotsialiseerumist, mida nad ei oska. Klassijuhatajate tegevusse ei kuulu toetamine, julgustamine, kuulamine, vastutuse jagamine jms. Jüride-Maridega saavad koolijuhid, klassijuhatajad ja õpetajad hästi hakkama, nad ei käitu sobimatult, pigem lähtuvad humaansusest ja sisemisest eetikast. Ka Jüride-Maride vanematega pole probleeme. Näiteks koolisotsiaaltöös on tulnud ette, et vanemad kirjutavad kooli juhtkonnale kirja, milles avaldavad soovi, et mõni Juku nende laste klassist kusagile mujale üle viidaks, sest ta ohustab kaaslast. Initsiatiiv selleks võib tulla ka kooli poolt. Märkimisväärne pole soov vabaneda Jukudest - Mannidest, vaid see, et ollakse valmis ühise eesmärgi nimel koos tegutsema. Ajendiks sellisele tegutsemisele võib olla arusaam ühisest vaenlasest. Kuid miks ei võiks selleks olla ühine huvi kõiki õpilasi väärtustada, aktsepteerida? Teise arusaama puhul oleks õpilastel võimalik õppida vastutamist ning vastutuse jagamist klassijuhataja ja oma vanematega.

Kuidas saab koolisotsiaaltöötaja aidata nii õpetajat kui õpilast ehk kooli

Et artikli maht on piiratud, toon vaid ühe juhtumi, mis näitab, et **Juku on võimeline aru saama õpetajast.** (Juku, KST- koolisotsiaaltöötaja.)

Juku: Õppenõukogu oli jaanuaris, mind visati välja. Ema ütles, et tuleb uus kool leida. Ema oli seal sees, mina olin vähe aega. Seal loeti ette mingi möla nendest märkustest, mis mul on seal olnud. Mina ei tea, mis seal otsustati, see on nii haige kool, õpetajad on jobud neurootid. See...see õppealajuhataja ütleb mu emale ja-jah...aitame ja naeratab. Mulle ütleb, et meil on pohhui, võid siit kohe minema minna. Klassis on ka haiged nohikud.

KST: Mida sa edasi kavatsed teha?

Juku: Ma ei tea...mingi hariduse võiks ju ikka saada, kust ma muidu raha saan.

KST: Su vend käib samas koolis.

Juku: Tal läheb normaalselt, ta on samasugune nagu need õpetajad ja jobud seal on.

KST: Mille poolest sina erined?

Juku: Ma pole niisugune kits.

KST: Kits?

Juku: Noh, kaebaja...ma ei taha sellest rohkem rääkida.

KST: Räägi mõnest loost, mis sinuga koolis juhtunud on.

Juku: Noh, ükskord ma olin tunnis ja sirgeldasin midagi oma päevikusse ja siis õps keelas ja ma ei kuulnud ja kritseldasin edasi. Siis võttis ta mu päeviku ja viskas prügikasti.

KST: Ja mis siis edasi sai?

Juku: Noh, siis ma läksin ja võtsin tema käekoti ja viskasin prügikasti.

KST: Tahad sa seda praegu siin uuesti proovida?

Juku: Noh,...võib kah.

KST: Istu nüüd siia toolile ja ole selles tunnis ja kritselda midagi päevikusse. Mida sa tunned?

Juku: Igav on.

KST: Hästi, vaheta tooli, istu õpetaja toolile.

Juku(õpetaja rollis) istub teisele toolile.

KST: Mida sa näed?

Juku(õpetaja rollis): Juku kritseldab.

KST: Käitu nüüd nagu õpetaja.

Juku (õpetaja rollis): Mida sina siin teed! Miks sa tunnis kaasa ei tööta? Kus su vihik on? Kas jäi jälle koju? (tõstab häält.) Anna oma päevik siia! Võtab kujuteldava päeviku kujuteldava Juku käest ära. Seisab kujuteldava klassi ees, vaatab klassi poole, seejärel kujuteldava Juku otsa, astub prügikasti ette ja viskab päeviku sinna. Prügikast on tõeline. Jääb tõsiseks ja vaikib.

KST: Mida sa praegu tunned, kui sa seisad siin kogu klassi ees?

Juku(õpetaja rollis): Ma ei tea, vihane olen ja ei tea...et ...ja...

KST: Istu nüüd oma toolile tagasi, sa oled jälle sina ise. Mida sa tunned praegu, kui õpetaja viskas su päeviku prügikasti?

Juku: Vihane olen. Mis õigusega ta minu asju võtab ja ära viskab!

KST: Mida sa tahad?

Juku: Tahan tema asju ka ära visata.

KST: Tee seda.

Juku tõuseb püsti, läheb õpetaja tooli juurde, võtab kujuteldava käekoti ja viskab selle prügikasti. Läheb oma kohale tagasi.

KST: On nüüd midagi muutunud?

Juku: Jah, nüüd ma tegin talle, kurat, tagasi, mis ta siis mulle nii teeb.

KST: Kuidas sa nüüd ennast tunned?

Juku: Jah...jah...parem on. Nii see oli...või on.

KST: Tule tagasi õpetaja toolile.

Juku (õpetaja rollis) tuleb õpetaja toolile.

KST: Mida sa praegu tunned, kui sa oled siin klassi ees ja Juku on visanud su koti prügikasti?

Juku (õpetaja rollis): Ma...ma ei tea...vihane olen ja kõik vaatavad ja mulle ei meeldi.

KST: On see nii, et sul on ebameeldiv ja sa tunned end kaotajana?

Juku(õpetaja rollis): Vist küll...jah.

Mida siit järeldada?

Kui Juku on võimeline aru saada õpetajast, siis on tõenäoline, et ka klassijuhataja suudab Jukust-Mannist aru saada.

Kui siinkohal vihjata mõningatele asjakohastele uurimustele, siis

1) Lemert'i (1972) väitel käitub enamik inimesi aeg-ajalt häbeliselt, oluline on, kuidas ümbritsev sotsiaalne keskkond sellele reageerib. Sildistatud püüavad aina enam vastata teiste sotsiaalsetele ootustele ja käituvad veelgi häbelisemalt, mis omakorda viib veelgi tugevama sildistamiseni;

2) Becker (1963) näitab oma uurimuses, et sotsiaalsed rühmitused loovad hälbmeid, luues reegleid ja otsustades, kelle suhtes loodud reeglid kehtivad, seeläbi teisi autsaideriteks määrares;

3) Durkheimi (1961) järgi on 'moraalne paanika' ehk sotsiaalne ärevus häbelise käitumise suhtes sildistamise tugevdajaks, mis suleb inimese ootusesse, et ta on häbeline ning see omakorda tugevdab häbelist käitumist.

Eeltoodud näite puhul ongi tegemist hälbiva käitumisega, mis on sildistamise tagajärjeks. Õpetaja käitumist Jukuga võib nimetada n.ö Jukuga käitumiseks. Juku on oma teada, ema sõnade järgi, koolist välja visatud, õppealajuhataja on kinnitanud, et pole Jukust oma koolis huvitatud, seega on Juku määratud autsaideriks ning temalt oodataksegi häbelist käitumist, mida Juku käitumine ka kinnitab: ta ei tööta tunnis kaasa, ei allu õpetaja korraldustele, seega segab õpetamist ja seab kahtluse alla õpetaja autoriteedi. Õpetaja reageerib vägivaldselt ega teadvusta endale, et just seeläbi õhutab ta Jukut veelgi hälbivamale käitumisele. Juku käitumine kinnitab õpetaja suhtumist temasse kui autsaiderisse ja kuigi Juku on esialgu veel kooli õpilaste nimekirjas, on tema koolist lahkumine juba otsustatud.

Mida enam on koolis (klassis) õpilasi sildistatud ehk stigmatiseeritud ning seeläbi marginaliseeritud Jukudeks-Mannideks, seda suuremaks kasvab sotsiaalne ärevus ja seda enam kasutavad õpetajad võimu- ja jõumeetodeid, et oma autoriteeti säilitada, end õpetaja rollis maksma panna. Seega on tegemist rolliootuste konfliktiga, kus mõlema osapoole ootused on vastuolus ning mõlemapoolne rollitäitmine on ohus või ebaõnnestub. Kummaltki poolt pole tegemist teadliku käitumisega, sest pole usutav, et õpetaja eesmärgiks on oma rollis ebaõnnestuda, samuti pole usutav, et Juku on loomult pahatahtlik või rumal, ta on vaid õppinud käituma oma kogemustele toetudes. Mõlemad pooled reageerivad ebateadlikult oma rollitäitmise ebaõnnestumisele. Rollitäitmise mõõdupuuks on rolliprestiiž, s.t kui hästi täidab õpetaja oma õpetajarolli ja Juku oma õpilaserolli. Toodud näites kannatab mõlema osapoole - nii õpetaja kui õpilase - rolliprestiiž.

Kasutatud kirjandus

Becker, H. 1963. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York, Free Press.

Constable, R., McDonald, S., Flynn, J.P. 1999. *School Social Work: Practice, Policy, and Research Perspectives*. Chicago, Illinois: Lyceum Books, Inc.

Durkheim, E. 1961. *Moral Education*. New York: Free Press. Pp. 17, 20, 44. *Sociology of the School*. Methuen & Co. Ltd, NY.

Kadajane, T. 2001. *Koolisotsiaaltöö käsiraamat*. Tartu Ülikooli kirjastus. Ptk. 3 & 4

Lemert, E. 1972. *Human Deviance, Social Problems and Social Control (2nd ed.)*. Englewood Cliffs, New York, Prentice Hall.

Kriminaalhooldus Eestis

Rait Kuuse

Justiitministeeriumi kriminaalhoolduse ja –preventsiooni talituse juhataja

Eesti kriminaalhooldus on toiminud juba 3,5 aastat. Intensiivsest süsteemi loomise ja käivitamise faasist on üle mindud stabiilsele arendustööle, milles oma professioni arendamisel on oluline roll kriminaalhooldusametnikel. Alljärgnevalt lühike ülevaade Eesti kriminaalhoolduse kujunemisest ja hetkeseisust.

Kriminaalhooldussüsteemi loomine. Eesti Vabariigi taasiseseisvumisel teostasid järelevalvet kohtu poolt tingimisi karistatute üle politsei järelevalveinspektorid, kes jälgisid järelevalvealuste poolt neile seatud tingimuste täitmist ja pidasid nende toimikuid. Sisulist tööd süüdimõistetuga teha oli raske, sest politseiprefektuurides töötas kokku 26 järelevalveinspektorit ja igal inspektoril oli umbes 500 järelevalvealust. Selline järelevalvealuste hulk tegi sisulise töö võimatuks.

Pärast Eesti taasiseseisvumist alustati justiitsministeeriumi eestvedamisel karistusõiguse reformiga, mille raames nähti ette põhjalikult muuta kriminaalkoodeksit, kriminaalmenetlust ja kriminaalkaristuse täideviimist puudutavaid õigusakte. 1996. aastal alustas justiitsministeerium *kriminaalhooldusseaduse* koostamist, töötades paralleelselt välja ka kõik seaduse rakendamist puudutavad õigusaktid ning koostades rakendusplaani koos eelarvega. Kriminaalhooldusseadus valmis 1997. aastal ja jõustus mais 1998.

1998. aasta jaanuaris kuulutas justiitsministeerium välja avaliku konkursi 120 kriminaalhooldaja töölevõtmiseks. Kriminaalhooldusseadusega seati kriminaalhooldusametniku haridusnõudeks sotsiaalpedagoogiline kõrgharidus koos kriminaalhooldusalase erialaeksami sooritamisega. Arvestades asjaolu, et sotsiaalpedagoogikat ei õpetata Eestis kuigi paljudes kõrgkoolides, lubas seadus kahel esimesel aastal ametisse võtta ka isikuid, kel on sotsiaalpedagoogi erialale lähedane eriala ja kes läbisid justiitsministeeriumi poolt läbi viidud kvalifikatsioonikoolituse.

Teine etapp ametnike koolitamisel algas 1999.a. Juurde palgati ja koolitati 54 ametnikku, kes nimetati ametisse 1. oktoobril 1999. Käesoleval ajal töötab maa- ja linnakohtute juurde loodud 17 kriminaalhooldusosakonnas kokku 175 kriminaalhooldusametnikku.

Kriminaalhooldajate identiteet. Kriminaalhooldusametnikud identifitseerivad ennast pigem sotsiaaltöötajate kui järelevalve teostajatena. Kriminaalhooldaja töö eripäraks on see, et tegutsetakse mõreti kitsamas seaduslikus raamistikus, kui seda teeb sotsiaaltöötaja. Kriminaalhooldusametnik reageerib igale kriminaalhooldusaluse õigusrikkumisele, tema ettekande alusel teeb kohtunik otsuse katseaja jätkamise võimalikkuse kohta.

Meie töö moto lähtub sotsiaaltööst: abi eneseabiks. Siinkohal tuleb rõhutada, et kriminaalhooldaja üks olulisemaid funktsioone on järelevalve ning seetõttu on meie ametnikel kohustus õigusrikkumiste korral sekkuda. Selline jõupositiooni ja aitaja rolli ühendamine on küllalt raske ning pingeline.

Inimestega töötamise puhul on alati suur risk läbi põleda ning seda me peame suutma ennetada. Sellest tulenevalt on justiitsministeerium juba kaks aastat tellinud kõigile kriminaalhooldusametnikele töönõustamisteenust. Regulaarse supervisiooni kasutamise poolest on kriminaalhooldus riigisektoris esimeste hulgas.

Kriminaalhoolduse kliendid. Kriminaalhooldus laieneb neile isikutele, kelle suhtes mõistetud tähtajalise vabadusekaotuse on kohus mõistnud tingimisi või kes on ennetähtaegselt vanglast vabastatud. Kriminaalhoolduse eesmärk on valvata kriminaalhooldusaluse käitumise ja temale pandud kohustuste täitmise järele ning soodustada kriminaalhooldusaluse sotsiaalset kohanemist, et mõjutada teda hoiduma uute kuritegude toimepanemisest.

Kriminaalhooldusametnikul ei ole otseselt võimalusi sotsiaalteenuste loomiseks ning pakkumiseks, ta on kriminaalhooldusalusele teejuht, kes avab hooldusalusele ühiskonna poolt pakutavad võimalused ja motiveerib neid kasutama. Seega on kriminaalhooldusametniku roll nii järelevalve teostamine kui ka hooldusalusele nõustajaks ja vahendajaks olemine suhtlemisel tööturuameti, sotsiaaltöötajate, kohtu ja teiste institutsioonidega.

1998. aasta lõpus oli 8 kuud kestnud töötamise järel kriminaalhooldusosakondades arvel 2085 isikut, kellest 394 ehk 19% oli tingimisi enne tähtaega vabastatud. Aasta hiljem samal ajal oli see arv 5093, millest 378 ehk 8% oli tingimisi enne tähtaega vabastatud. 2000/2001. aastavahetusel oli arvel kokku 6356 isikut, neist ennetähtaegselt vabastatud 368 ehk 6%. 1.juulil 2001 oli kriminaalhooldusaluseid juba 7028. Seega on kahe viimase aasta võrdluses kriminaalhooldusaluste arv kasvanud aastas keskmiselt 1200 hooldusaluse võrra.

Kriminaalhooldust toetavad projektid. Kriminaalhoolduse hõlbustamiseks tegelevad kriminaalhooldusosakondade ametnikud preventsiiooni eesmärgil ka projektidega. Enamus projekte on suunatud noortele kriminaalhooldusalustele mitmesuguste arendavate tegevuste näol. Piirkonniti on kriminaalhooldusaluste probleemid ja vajadused erinevad ja seda võtavad arvesse ka kriminaalhooldust toetavad projektid. Justiitsministeerium soodustab igati kriminaalhooldusametnike algatust parandada oma hooldusaluste heaolu ning tagada nende vajaduste rahuldamine. Kriminaalhooldus püüab projektidega täita lünki valdkondades, kus ühiskond vajalikke teenuseid ei paku.

Vabatahtlike kriminaalhooldusabiliste kaasamine. Juba algusest peale on kriminaalhoolduses kasutatud vabatahtlikke abistajaid, kes tegelevad kriminaalhooldusalustega kriminaalhooldusametniku juhendamisel. Justiitsministeeriumi kriminaalhoolduse ja – preventsiiooni talitus peab vabatahtlike kriminaalhooldusabiliste kaasamist oluliseks ning seetõttu oleme alustanud abiliste kaasamise korra muutmist, et edaspidi oleks aktiivsematel ühiskonna liikmetel võimalus anda oma panus kriminaalhooldusaluste resotsialiseerimisse.

Kriminaalhoolduse uued ülesanded. Seoses karistusseadustiku jõustumisega järgmise aasta kevadel laienevad oluliselt kriminaalhoolduse ülesanded. Karistusseadustiku kohaselt täiendatakse kohtu võimalusi alternatiivsete karistuste määramisel.

Uue alternatiivkaristusena plaanitakse rakendada üldkasulikku tööd, mille täitmine ja järelevalve jääb kriminaalhoolduse ülesandeks. Kriminaalhooldusosakonnad on praeguseks sõlminud eelkõigekollepeid mitmete institutsioonidega üldkasuliku töö rakendamise tagamiseks. Üldkasulik töö on lühidalt öeldes kuriteo heastamine ühiskonnale tehtava tasuta töö läbi kriminaalhooldaja järelevalve all.

Eesti inimestele paneb selline alternatiivkaristus loomulikult alguses rõhuvana tunduva kohustuse aktsepteerida kurjategijat enda kõrval ja nõuab eelkõige mõtlemise muutumist karistamise suhtes. Kui praegu nõuab pea iga kodanik kurjategijale karmi karistust, siis mujal maailmas suundub karistuspoliitika alternatiivsete karistusviiside rakendamise poole. Üha selgemaks saab, et vangla enamasti ei paranda inimest. Jättes kurjategija ühiskonda, pakume talle võimalust ja oma abi muutumiseks. Seega muutub ka kriminaalhooldusametniku roll ühiskonnas üha vastutusrikkamaks.

Kriminaalhooldus aastal 2001. 2001. aasta prioriteediks kriminaalhoolduses on koostöö omavalitsuste ja teiste institutsioonidega, mis pakuvad kriminaalhooldusalustele vajalikke teenuseid. Tihe koostöö on vajalik ka politsei ja vanglatega. Päevakorras on kriminaalhooldusametnike töö tulemuslikkuse hindamine.

Uurimused. Kriminaalhooldus on käivitamise faasist välja jõudnud, nüüd on aeg keskenduda kvaliteedi parandamisele. Eelkõige vajavad väljatöötamist kriminaalhoolduse tulemuslikkuse hindamise kriteeriumid, kriminaalhoolduse standardid ning kriminaalhoolduse ühtne infosüsteem. Järgnevalt lühike ülevaade justiitsministeeriumi kriminaalhoolduse ja –preventsiooni talituse poolt 2001. aastal läbi viidud ning käimasolevatest uurimustest ja kriminaalhoolduse arendustegevusest.

Sotsiaalteenuste uurimus. Valminud on uurimus kriminaalhooldusaluste vajadustest ja neile teenuste osutamiseks võimalustest omavalitsustes. Uurimuse viis läbi justiitsministeeriumi kriminaalhoolduse ja –preventsiooni talituse referent Astrid Ojasoon.

Uurimuse raames korraldati kaks küsitlust, üks kriminaalhooldusosakondades ja teine omavalitsustes. Kriminaalhooldusosakondades uuriti, millist abi nende kliendid vajavad ja omavalitsustelt paluti informatsiooni nende poolt pakutavate teenuste kohta. Kokkuvõttes valmis uurimus, milles on analüüsitud teenuste vajadust kriminaalhooldusalustele ja selle rahuldamise võimalusi piirkonniti. Uurimuse tulemused leiavad kasutamist kriminaalhooldusosakondade ja kohalike omavalitsuste vahelise koostöö parandamisel.

Kliendiuuring. Justiitsministeeriumi poolt on läbi viidud ja hetkel analüüsimise faasis uuring, mis annab ülevaate kõigi 1.juuli 2001 seisuga arvel olnud 7028 kriminaalhooldusaluse probleemidest. Kliendiuuring võimaldab analüüsida eri piirkondade klientide eripära; ametnike koormust lähtuvalt klientide raskusastmest ja annab ülevaate ka sellest, kui palju on näiteks sõltuvusprobleemidega kriminaalhooldusaluseid. Kliendiuuringu põhjal saame parandada kriminaalhoolduse efektiivsust ja prognoosida tulevikku, arvestades kliendigruppide eripära.

Teenusestandardite väljatöötamine. Avaliku sektori ühe osana me oleme pidevalt silmitsi probleemiga, kuidas võimalikult arusaadavalt selgitada avalikkusele, millega me tegeleme ja millele raha kulutame. Klienditöö puhul on alati raske määratleda kriteeriume, mille alusel oma tegevuse efektiivsust mõõta, eriti kui tegemist on juhtumitega, kus muutus võtab kaua aega. Kuid me oleme alustanud oma tegevuse kirjeldamisega ja standardite väljatöötamisega.

Käesoleval aastal on kriminaalhooldusametnike osalusel loodud justiitsministeeriumi juurde töögrupp, mis tegeleb kriminaalhoolduse poolt osutatavate teenusestandardite väljatöötamisega. Töögrupi kasutatav teenusestandardite koostamise metoodika pärineb saksa kolleegidelt.

Töögrupi eesmärk on süsteemselt kirja panna tegevused, mida ametnik teeb oma töös hooldusalusega. Ühelt poolt tahame jõuda selleni, et suudaksime paremini hinnata oma tegevuse tulemuslikkust, teisalt on meie eesmärk anda avalikkusele ja oma koostööpartneritele teada, mis on meie vastutusvaldkond ning millega me täpselt tegeleme. Teenusestandardid peavad võimaldama meil oma tegevust paremini analüüsida ning efektiivsemaks muuta. Näiteks on võimalik iga teenuse puhul välja arvutada selleks kuluv aeg, raha ja määratleda kriteeriumid, mis muudavad teenuse tulemuslikuks. Oleme lähtunud põhimõttest, et kriminaalhooldussüsteemi tegevus peab olema läbipaistev ja arusaadav igale inimesele. Avalikus sektoris oleme kindlasti ühed esimesed, kes tegelevad süsteemselt oma tegevusvaldkonna kirjeldamisega. Esimesed tulemused loodame saada käesoleva aasta lõpuks.

Kriminaalhoolduse õpetamine. Kriminaalhoolduse käivitamisel koolitas esimesed ametnikud justiitsministeerium. Sellist koolitust tulevikus enam ei plaanita. Nüüdsest peab kriminaalhooldusametnikuks soovijal olema sotsiaaltöölane või sotsiaalpedagoogiline kõrgharidus ning ta peab sooritama justiitsministeeriumi juures kutseksami. Kutseksami sooritanu võib kandideerida maa- või linnakohtu kriminaalhooldusametnikuks. Oleme teinud koostööd kõrgkoolide ja kutseõppeasutustega, et alustataks kriminaalhoolduse kui eriala õpetamisega sotsiaaltöökursuse raames. Tulemustest on veel vara rääkida, kuid tulevikus peaks olema ülikoolides võimalik spetsialiseeruda sotsiaaltöö alal ka kriminaalhoolduse erialal.

Informatsiooni kriminaalhoolduse kohta saab justiitsministeeriumi koduleheküljelt www.just.ee

Parim kriminaalhooldusametnik aastal 2001

Kersti Kask

Tallinna Linnakohtu Mustamäe kriminaalhooldusosakonna juhataja

8. augustil 2001 valiti justiitsministeeriumi kantsleri kinnitatud korra järgi Eesti parimad kriminaalhooldusametnikud ja osakonnajuhataja. Parimateks kriminaalhooldusametnikeks tunnistati Asta Vaks Tallinna Linnakohtu Mustamäe kriminaalhooldusosakonnast ja Marika Dorbek Valga Maakohtu kriminaalhooldusosakonnast, parimaks osakonnajuhatajaks Ida-Viru Maakohtu kriminaalhooldusosakonna juhataja Signe Kriisa.

Mõne sõnaga Asta Vaksi töödest ja tegemistest

Kõik sai alguse 1. mail 1999, kui Viljandimaal sündinud ja Eesti Riigikaitse Akadeemia lõpetanud noor naine nimetati justiitsministri poolt ametisse kriminaalhooldusametnikuna. Kuni talituste kaotamiseni 1.okt.1999 töötas Asta Vaks Tallinna Linnakohtu kriminaalhooldusosakonna Kristiine talituse juhatajana. Asta oli ka siis heas kirjas, juhtides talituse tööd kindla käega.

Seejärel on Asta töötanud noorte (14-21a) kriminaalhooldusalustega. Enda jaoks on ta oma hooldusalused jaganud kolme suurde rühma: lapsed, kes varastavad vaesusest, et süüa saada; noored, kes on oma eakaaslaste hulgas tõrjutud ning kelle perekond ei suuda noorele pakkuda emotsionaalset toetust. Sellised noored teevad seadusevastaseid tegusid grupis; kolmas rühm on väiksearvuline - need on kriminogeenses keskkonnas kasvanud noored, kellel häbelisele käitumisele lisandub sõltuvusprobleem. Lähtudes oma klassifikatsioonist, on Asta Vaks leidnud töömeetodid kõigi oma hooldusaluste tarvis.

Lisaks kohtuotsusega seotud järelevalvekohustusele on Asta töötanud poolteist aastat gruppitöö põhimõttel. Tegemist on avatud rühmaga. Koos käiakse 1-2 korda nädalas õhtuti. Noortega tehakse rühmatööd, mis annab neile psühholoogilisi teadmisi, õpetab ennast paremini tundma, probleeme määratlema ning lahendama. Noortele on pakutud mitmeid võimalusi: tasuta või soodushinnaga näituste külastamine, kontserdid, vaba aja veetmise kohtad, näiteks võimalus käia kartautoga sõitmas. Eesmärgiks on pingeid maandada ja õppida oma vaba aega planeerima ning seda mõtestatult kasutama. Asta on suutnud organiseerida noortele kohtumisi paljude inimestega, näiteks kunstniku, liikluspolitseiniku, arsti, psühholoogi, vaimulikuga.

Ligemale aasta tagasi vestlesin Astaga ja me jõudsime tõdemuseni, et meie noored on muutunud grupis osalemise mõjul sotsiaalselt toimetulevamaks ning vastutusvõimelisemaks, kuid nende käitumisviis ja kõnemaneeer muutuvad visalt. Kahjuks ei märka noortes toimunud muutusi nende lähiümbruse inimesed ja seega puudub tunnus. Otsustasime anda noortele võimaluse osaleda laagris, s.o viia nad välja tavakeskkonnast, et kinnistada omandatud teadmisi ning anda noortele võimalus õppida ennast, aga ka kaaslast, rohkem usaldama. Olulisel kohal oli uute väärtushinnangute ja käitumismustrite kinnistamine tunnususe jagamise kaudu.

Asja uurimisel selgus, et meie hooldusaluste vajadustele vastavaid laagreid ei korralda Tallinna piirkonnas mitte keegi. Niisiis otsisime partnereid MTÜ-de hulgast, kes potentsiaalselt võiksid seda tühimikku täita tühimikku. Mustamäe osakonna ametnikud Asta Vaks, Ülle-Krista Annuk, Kersti Kask ja viimasel aastal ka Liivi Lents on koostanud taotlusi noortelaagrite rahastamiseks ja need ka koos partneritega (piirkonna MTÜ-d) ellu viinud. Laagrid on teoks saanud venekeelsetele noortele, sõltuvusprobleemidega noortele, on korraldatud noorte töö- ja puhkelaager jt. Laagrisse tuleb noored valida kindlate kriteeriumide alusel ning grupi suurus ei tohiks ületada 14 piiri. Tagasiside nii osalenud noorte, koostööpartnerite, läbiviijate kui kriminaalhooldusametnike poolt on olnud positiivne. Ka rahastajad on tehtuga rahule jäänud.

Käesolev aasta oli noortele eriline veel selle poolest, et Asta, kes on õppinud rahvusvahelise noortevahetuse projektijuhiks, kutsus hääbelise käitumisega noori osa võtma vahetusprojektist. Projektis osalesid Eesti, Sloveenia ja Taani. Kohtumine toimus Taanis, kus noored tutvustasid Tallinna, said esinemiskogemusi, võtsid osa mitmesugustest üritustest ja kohtumistest. Mustamäe kriminaalhooldusalustest osales noortevahetuses 6 noort.

Asta ei tee tööd üksnes oma 47 hooldusalusega, rühmatöös ja üritustel osalevad ka teiste Mustamäe osakonna ametnike hooldusalused. Oma osa on Asta Vaksi töös preventiivsel tegevusel, milleks on loengud piirkonna koolides ja kontaktid noorsoopolitseiaga. Töö kõrvalt on Asta suutnud ennast pidevalt täiendada, plaanis on kraadiõppesse minek, mis on hetkel takerdunud raha- ja ajapuuduse taha. Sel aastal krooniti Asta Vaksi töid ja tegemisi Eesti parimaks kriminaalhooldushooldusametnikuks valimisega, mis on suur tunnustus.

Asta on korraliselt puhkuselt tagasi ja õnnitluste vahele saab temaga ka juttu ajada:

Asta, kõrvalt vaadates tundub, et aasta parimaks ametnikuks tunnistamisega on otsekui üks etapp läbi. Mis saab edasi?

Tabasid kümnesse. Edaspidise suhtes on tõesti enda sees kerge segadus. Segadus selles mõttes, et oma mõtted, soovid ja unistused on mul küll olemas, aga justiitsministeeriumi huvi nende vastu pole selge. Minu arvates on oluline kriminaalhooldaja rolli konkreetsem sõnastamine ja kirjapanek resotsialiseerimisprotsessis. Selles osas ootan ministeeriumi juurde moodustatud teenuse kirjeldusega tegeleva töörühma töötulemusi. Projektide kirjutamine ja läbiviimine ning grupitöö on olnud omamoodi rõõmuderohke, aga ka valulik. Mitte alati ei laabunud kõik nii nagu mõeldud, vahel jäi ka teadmistest puudu. Olen nende kogemuste läbi palju õppinud ja ka ise muutunud. Samas olen kindel, et mõned projektid koos oma partneritega ma kirjutan ja hooldusaluseid ei jäta ma kuhugi. Kindel soov on projektitöö kaudu kirjeldada noortele vajalike teenuste sisu, täpsustada nende eesmärk ja loodetav tulemus.

Oluline on ka preventiivne töö noortega. Noori tuleb teavitada nende õigustest ja kohustustest. Kaasates prosotsiaalseid noori, saab toetada õigushälvikuid nende seaduskuulekaks kujunemisel.

Mis sind motiveerib töötama just nii nagu sa seda praegu teed?

Tänu noorte silmades on mu parim motiveerija. Tänu vanematelt ja nende usaldus on mulle tunnustuseks. Koos vanematega tunnen rõõmu noorte seaduskuulekast käitumisest. Eraldi rõõmuallikana võib nimetada vähe toimetulevate perede noortele võimaluste andmist – teater, muuseum, kartautoga sõitmine, laager jne. Teisalt on minu jaoks oluline ka töö kaudu arenemine ja muutumine - olen palju õppinud ja kogenud. Ütleme siis nii, et mind motiveerivad nii eneseteostus kui teistele andmine, nii nagu elus ikka – üks on teisega seotud.

Motivatsioonist me rääkisime, kuid millest tunned ära oma töö tulemused?

Esiteks on mul see äratundmine kuskil sügaval endas. Noor on teada saanud enda jaoks midagi uut, on leidnud ressursse ning nüüd otsekui "lendab". Oluliseks pean võimet märgata, kui inimene tunneb rõõmu muutumisest. See annab võimaluse toetada noore edusamme. Teiseks tuleb meil seadusest tulenevalt kindlate perioodide järgi analüüsida katseajaks kokku lepitud eesmärkide saavutamist ning kohtu poolt määratud kohustuste täitmist. Need on hetked, kui võtad aja maha, vaatad läbi kogunenud materjali ja analüüsid tehtud. Piisavalt sageli on mul olnud võimalus kogeda, et noor on suutnud olla seaduskuulekas, temas on ilmnunud väikesed, aga olulised muutused prosotsiaalse eluviisi suunas.

Mida soovid lõpetuseks öelda?

Üks ametnik ei suuda midagi, iga inimene peab kodanikuna andma oma panuse turvalise elukeskkonna loomisesse.

Alaealiste prostitutsioon Tallinnas

Aire Trummal

Sotsioloog

Prostitutsioon on nähtus, mida pole Eesti ühiskonnas eriliseks valupunktiks peetud. Probleemiga vaid kaudselt kokku puutunu näeb prostitutsiooni tihtilugu eelkõige prostituudi murena, mis tavalist inimest kuidagi ei puuduta. Üksnes täiskasvanutega seotud seksitööstusest kõneldes võib seesugust suhtumist seletada vähese teadlikkusega nähtuse tegelikest tagamaadest ja otsesest seotusest laiemast sotsiaalse taustaga. Kui aga seksuaalse eksploateerimise ohvriks osutuvad alaealised, ei saa probleemist möödavaatamist millegagi õigustada. Seepärast siinkohal lühiülevaade eelmisel aastal läbi viidud uurimuse käigus kogutud teabest alaealiste prostitutsiooni kohta Tallinnas.

2000. aasta kevadel alustati Tallinnas alaealiste prostitutsiooni uurimist rahvusvahelise projekti STOP2 "Alaealised seksikaubandused" raames. Projekti koordineerisid Soome siseministeerium ning Soome Sotsiaal- ja Tervishoiuministeeriumi Uurimis- ja Arenduskeskus (STAKES). Tallinnas viidi uurimus läbi AIDS-i Ennetuskeskuse kaudu. Peale Soome ja Eesti osalesid projektis Venemaa, Taani, Rootsi ja Saksamaa. Uurimuse aluseks kujunes soov saada ülevaade seni peaaegu käsitlemata nähtusest. Selleks intervjueriti aasta teisel poolel nii alaealiste probleemidega tegelevate asutuste töötajaid kui seksuaalselt kuritarvitatud alaealisi.

Probleemi ulatus

Uurimistulemused näitasid, et alaealiste prostitutsioon esineb Tallinnas kahes vormis: alaealiste vahendamine bordellides/korterifirmades ning tänavalaste seksuaalne eksploateerimine.

16-aastane

tüdruk

Peale seda kui kinnisvaramaakler ema käest korteri välja peltis, hakkas tüdruk elama koos äsja vanglast vabanenud isaga. Isa peksis tüdriku tihti ja julmalt. Laps lahkus isa juurest, kui mees oli ta metsa viinud, puu külge sidunud ja noaga ähvardanud. Alates 13. eluaastast tüdruk suitsetab, hiljem hakkas tarvitama ka alkoholi ja amfetamiini. Tänaval elades tutvus tüdriku tüdriku, keda vahendati "firmas" ja kes aitas ka sõbrannal samas kohas alustada. "Firma" kujutas endast ühetoalist korterit, kus elas viis kuni kuus 14-25-aastast tüdriku. Vahendamise tegeles umbes 40-aastane vene rahvusest naisterahvas. Autojuht viis tellitud tüdriku kohale korterisse, sauna, suvilasse. Klientideks olid kõige sagedamini kahekümnendates eesti mehed, kes olid tihtilugu purjus või narkouimas. Tüdriku kasutasid ka välismaalased, valdavalt 40-50-aastased soome turistid. Vahel pakkus klient mitmesajakroonist lisatasu kondoomita seksi eest. Üks tund prostituudiga maksis kliendile 300 krooni, millest tüdruk ise sai kätte poole.

10-aastane

poiss

Poisi vanemad lahutasid, kui laps oli mõne kuune. Ta elab koos isaga. Pärast teise klassi lõpetamist poiss enam kooli ei jõudnud. 10-aastaselt hakkas ta liimi ja autode puhastusvahendit nuusutama, mitu korda on proovinud ka heroini. Suitsetab alates 9. eluaastast. Poiss jooksis kodust ära, kui isa rihmaga peksis või ka otsese põhjusega. Tänaval elas ta korraga kuni kaks-kolm kuud, hulkus ja kerjas koos viie-kuue sõbraga. Kerjamise kõrval varastati tänaval ja baarides rahakotte. Poiss ööbis majavaremete vahel, sõbrad magasid keldrites. Pesemas käidi poodide WC-des. Seksi eest võis tänaval saada kuni 300 krooni. Purjus mehed surusid ennast poistele vägisi peale ja panid raha taskusse. Nende seas leidis nii eesti kui vene keelt kõnelevaid isikuid. Soomlased poisi sõnul "väärastunud" ei ole, nemad seksivad suuremate tüdrukutega majavaremete vahel. Tüdrukutele pakutakse ka sagedamini seksi eest raha. Poiss nentis, et tänavalapsed nõustuvad kuritarvitamisega soovist saada maiustusi.

Nagu eelnevast selgub, on tänavalaste hulgas prostitutsiooniga seotud nii tüdrukuid kui ka poisse, teadaolevalt juba alates 8. kuni 10. eluaastast. Enamus välja tulnud juhtumitest puudutavad aga puberteediikka jõudnud lapsi. Teadaolevalt leidub bordellides/korterifirmades tüdrukuid alates vanusest 13-14 eluaastast; enamus neist on 16-17-aastased. Poiste kohta bordellides andmed puuduvad. AIDS-i Tugikeskuses 1996.-99. aastal läbi viidud uuring tuvastas, et Tallinna bordelliprostituutidest moodustavad alaealised veidi enam kui neljandiku. Tänavalaste puhul konkreetsetest arvudest rääkida pole võimalik, sest puudub täpsem teave isegi selle kohta, kui palju on Tallinnas tänavalapsi.

Prostitueerimiseni jõudmise põhjused

Kuigi nähtuse kahe poole iseloom on erinev, satuvad alaealised bordellidesse ja jõuavad tänaval prostitueerimiseni sarnastel põhjustel. Tänavale sattunud laste puhul saab kodust eemalehoidmine ja vanematega suhete hääbumine tihtilugu alguse rasketest pereprobleemidest, mille teket soodustavad vanemate toimetulematus, sõltuvusprobleemid, hoolimatus, vägivaldsus jms. Bordellides prostitueerimist alustanud tüdrukute vanemate ja ka noorte endi põhiprobleemiks näib olevat töötus ja sellega kaasnev tegevusetus. Lisaks Tallinnast pärit tüdrukutele saabuvad teismelised bordellidesse ka teistest Eesti piirkondadest – eelkõige paikadest, kust töötuse probleem kõige tõsisem.

Suur osa prostitueerivatest alaealistest on juba varasema seksuaalvägivalla ohvrid. Seksuaalselt kuritarvitatud laps on liialt vara kogenud asju, milleks ta pole veel väimselt ega kehaliselt valmis. Vägivaldse kogemuse taustal kujunevad tema arusaamad seksist, oma kehast ja iseenda väärtusest. Kuritarvitatud lapsed võivad õppida tajuma oma keha kui vahendit millegi ihaldusväärse või vajaliku saamiseks, kuna kuritarvitaja pakub lapse meelitamiseks tihtipeale kingitusi või erilist kohtlemist.

Väärkoheldud lapse puhul on suurem sõltuvusprobleemide kujunemise oht. Nii juhib prostitutsioonini ka vajadus narkootikumide või tänavalaste puhul toksiliste ainete järele. Kõige otsesemaks mõjuteguriks võib aga lugeda raha, sest tänavalapsed peavad suutma iseseisvalt oma igapäevavajadusi rahuldada, milleks on paratamatult raha vaja. Bordellielu eemalt jälgivale alaealisele võib hõlpsasti jääda mulje, et seksitööstuses on võimalik kiirelt suuri summasid teenida.

Paraku näitasid vestlused nii ekspertide kui kuritarvitatud alaealistega, et raha kogumise viisiks prostitueerimist pidada ei saa. Tänavalaste puhul võib tasu seksi eest piirduda vaid mõnekümne krooni, toidu, maiustuste või liimituubiga. Ka bordellides ei õnnestu pahatihti suuri summasid teenida, kuna seksitööstuses on vaheltkasu tahtjaid palju ning prostituudi sõltuvusprobleemid kasvavad võlgu.

Alaealiste seksuaalkuritarvitajad

Kuigi tihtilugu samastatakse prostitutsioon prostitueeriva isikuga, ei moodusta viimane nähtuse keskpunkti. Nähtuse keskmes seisab isik, kes seksi eest maksab, kuna nõudmine tekitab pakkumist. Samas on prostitueerivate alaealiste seksuaalkuritarvitajate kohta informatsiooni eriti keeruline koguda, kuna alla 14-aastase tütarlapse ja alla 16-aastase poisiga suguühtesse astumine on kriminaalkoodeksi alusel karistatav. Võimaluste piires üritasime uurimuses siiski ka sellele aspektile tähelepanu pöörata. Üldpildi prostitueerivate alaealiste kuritarvitajatest annavad ka eespool esitatud kahe alaealise jutustused.

Tallinna tänavalaste vastu tunnevad huvi nii kohalikud seksuaalkuritarvitajad kui ka välisriikidest saabunud seksturistid. Oma tegevusega on eelkõige silma jäänud pedofiilid, kes tihti üritavad lapsega pikemalt kestvat suhet luua ning on seetõttu hoolekandetasutuste töötajate vaatevälja sattunud. Kuid kindlasti pole pedofiilid ainsad alaealiste seksuaalteenuste tarvitajad, eriti mis puudutab puberteediikka jõudnud lapsi, kelle sootunnused on arenema hakanud. Tänavalapsega võib kuritarvitaja kontakti leida kas omal algatusel, juba prostitueerimise kui teenimisallikaga harjunud lapse enda ettepanekul või kupeldaja kaudu. Tallinnas on selline tegevus suures osas koondunud kindlatesse piirkondadesse. Näiteks võib tuua sadama lähedal paiknevaid kaubanduskeskusi, Viru tänavat ja hotelli Viru, Balti jaama.

Bordellides/korterifirmades ei erine alaealiste seksuaalteenuste tarvitajad ilmselt ülejäänud klientuurist. Seda enam, et alaealisel kästakse ennast 18-aastaseks valetada. Bordellide põhiklientuuri moodustavad turistid, kohalikud mehed tunduvad oma väiksema maksujõu tõttu enam korterifirmade teenuseid kasutavat.

Töö seksuaalse kuritarvitamise juhtumitega

Alaealiste bordelliprostituutidega puututakse kokku eelkõige asutustes, mis tegelevad suguhaiguste kontrolli ning turvaseksi ja suguhaiguste alase nõustamisega. Tänavalastega tehakse tööd hoolekandekeskustes, kus muu hulgas koguneb andmeid ka seksuaalse kuritarvitamise juhtumite kohta. Siiski jõuavad alaealistega töötavate spetsialistideni vaid vähesed seksuaalse kuritarvitamise ja prostitutsiooni juhtumid, kuna tegemist on väga varjatud kuritegudega. Lapsed ise seksuaalsest kuritarvitamisest rääkima ei kipu ning ilma otsese põhjuseta seksuaalelu teemat hoolekandetasutustes tihtipeale ei puudutata. Ka viibivad tänavalapsed neis asutustes vaid piiratud aja jooksul, mille vältel ei pruugi töötajad kuritarvitatuga usaldusliku suhteni jõuda.

Isegi kuriteo ilmnedes on seksuaalse kuritarvitamise ja prostitutsiooni vahendamise juhtumeid väga raske edukalt lahendada. Bordelliprostituutidega tegelev asutus ei saa politseiga koostööd teha, sest nii kaotaks ta pöördujate usalduse ning töö jätkamine poleks võimalik. Hoolekandekeskuste puhul puudub kuriteo ilmnedes sageli piisav tõendusmaterjal ning politseil pole tänaste võimaluste juures seksuaalse eksploateerimise tagamaade selgitamiseks tihti vajalikke ressursse. Tulemusrikast tööd takistab ka kohaline motivatsiooni puudumine seesuguste juhtumite uurimiseks. Välja on kujunemata tõhusalt toimiv koostöövõrgustik eri tasandite spetsialistide vahel. Nii jääb paljude juhtumite tagamaade selgitamine lihtsalt soiku. Parimal juhul õnnestub kuritarvitamise ohver teda kahjustavast keskkonnast eemaldada ning talle mõningast psühholoogilist abi pakkuda.

Kokkuvõtteks

Projekti STOP2 raames teostatud uurimuse tulemused näitavad selgelt, et alaealiste prostitutsioon Tallinnas on probleem, mida ei saa vähetähtsaks pidada. Bordelliprostituutide seas on alaealisi umbes neljandik. Kogutud kvalitatiivne ja suhteliselt väikesemahuline uurimismaterjal ei võimalda hinnata prostitueerivate tänavalaste hulka. Siiski julgen arvata, et siin pole tegu vaid üksikute alaealistega, kuna vanemlikust hoolest ilma jäetud ja tänaval hulkuvad lapsed on kergesti haavatavad kõikvõimalikes kuritarvitamise vormides.

Kahjuks tuleb tõdeda, et hetkel tulevad päevavalgele väga vähesed seksuaalse kuritarvitamise ja prostitutsiooni vahendamise juhtumid ning kohtuliku lahendini jõuavad neist vaid üksikud. Tänapäevaseid võimalusi ja nähtuse komplitseeritust arvestades ei ole võimalik kiireid lahendusi leida. Antud uuring püüab kaasa aidata probleemi avalikkuse ette toomisele, pakkudes ülevaadet sellest, mida alaealiste prostitutsioon endast pealinna (kuhu on koondunud enamuse Eesti seksitööstusest ja tänavalastest) kontekstis kujutab.

Lastepäevahoid Eesti kohalikes omavalitsustes

Mare Ainsaar, Aleksandr Kozlov

Tartu Ülikool

Lastepäevahoiu kättesaadavus ja hind on oluline paljudele väikeste laste vanematele. 1999. aasta uuringust (Ainsaar 2000) selgus, et vaatamata seadusega kehtestatud normidele, mis püüavad reguleerida lastepäevahoiu maksumust ja kättesaadavust, valitsevad Eestis omavalitsuste vahel selles osas suured erinevused. 2001. aastal korraldati kordusuuring, et võrrelda Eesti kohalike omavalitsuste tegevust laste ja lastega perede toetamisel.

Uurimus viidi läbi 2001.aastal koostöös Tartu Ülikooli avaliku halduse ja sotsiaalpoliitika osakonnaga ning rahvastikuministri bürooga. Andmeid koguti valdavalt 2000. aasta kohta. Taustinformatsioon on pärit ametkondlikest andmebaasidest (elanike arv omavalitsustes ja omavalitsuste tulubaas Eesti Statistikaametist, omavalitsuste haldusefektiivsuse koondnäitaja ja omavalitsuste kogutulu 2000. aastal rahandusministeeriumist, keskmine toimetulekutoetuse suurus inimese kohta 2000. aastal sotsiaalministeeriumist). Küsimustik saadeti kõigile omavalitsustele, neist tagastati 241. Kogutud andmestikust puuduvad Keila, Narva, Luunja, Märjamaa, Tootsi ja Sangaste valla ning Narva linna andmed.

Alates 1992. aastast kuuluvad *Kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse* järgi koolieelsete lasteasutuste töökorraldus ja haldamine kohaliku omavalitsuse pädevusse. Omavalitsuse otsustada on lastepäevahoiu tingimused ning hind. Ankeedis olid järgmised küsimused: võimalused lastepäevahoiuks, ühe koha maksumus lasteaialapse kohta kuus, kulude jaotus, lasteaiamaks.

Õigus kohale lasteaias. Vastavalt *Koolieelse lasteasutuse seadusele* peab alates 1.juulist 2002 omavalitsus kindlustama kõigile tema haldusterritooriumil elavatele 1-7-aastastele lastele võimaluse käia (teeninduspiirkonna) lasteasutuses. Praegu kehtivates seadustes selline kohustus puudub. Ankeedile vastanud 241 omavalitsusest 229 ehk 95% on lastepäevahoiu võimalus olemas. Omavalitsused, kus lastepäevahoiu võimalus puudub, on üldjuhul nii rahvaarvult kui omatulubaasilt tunduvalt väiksemad kui teised. Enamus lasteaiata omavalitsusi tasub päevahoiu teenuse eest siiski naabritele.

Lasteasutusse laste vastuvõtu korra kehtestab praeguste seaduste kohaselt valla- või linnavalitsus. 176 omavalitsuses ehk ligi 2/3 puudus 2001. aasta veebruaris järjekord. Järjekord on enam probleemiks linnades: järjekord puudub 75% maa ja 65% linna omavalitsustest.

Lasteaiakoha maksumus. Keskmiselt maksis ühe lapse koht lasteaias 2000. aastal 1401 krooni. See on üle saja krooni rohkem kui 1999. aasta esimesel poolel (tabel 1 ja 2). Ankeetides märgitud kõige väiksem koha kogumaksumus oli 165 krooni (mis pole siiski väga usaldusväärne) ja kõige suurem 5947 krooni. Valdavalt vajatakse lapse ülaipidamiseks kuus vähemalt 600 krooni ning enamasti on kogu koha maksumus vahemikus 1001-2000 krooni.

Võrreldes 1999. aastaga pole suuri muutusi kulude ja tulude jaotuses toimunud. Kulutused palkadeks moodustavad keskmiselt 67% kogukuludest (1999. a 64%), kulutused toidule 11% (1999. a 13%) ning lapsevanemad maksavad 18% kõigist kuludest (1999.a 15%).

Tabel 1. Lasteaiakoha maksumus ja selle komponendid ühes kuus 2000. aastal keskmiselt

	Koha maksumus ühe lapse kohta	Sellest toit	Kulud palgaks	Vanemad maksavad kuus	Sellest toidu raha	Õppe-maks	Koha-maks	Muud kulud
Vald	1401	156	944	229	163	32	33	3
arv	197	194	189	200	200	200	200	200
Linn	1368	178	938	344	232	46	60	18
arv	39	40	39	40	39	39	39	40
Kokku	1396	160	943	248	174	35	38	5
arv	236	234	228	240	239	239	239	240

Tabel 2. Lasteaia koha maksumus ja selle komponendid ühes kuus 1999. aastal, keskmiselt

	Koha maksumus ühe lapse kohta	Sellest toit	Kulud palgaks	Vanemad maksavad kuus	Sellest toidu raha	Õppe-maks	Koha-maks	Muud kulud
Vald	1299	155	841	183	124	23	16	8
arv	176	177	177	179	179	179	179	174
Linn	1338	205	832	250	177	29	33	14
arv	41	41	40	41	41	41	41	41
Kokku	1307	165	839	196	134	24	19	9
arv	217	218	217	220	220	220	220	215

Lasteaia koha maksumus on suurem jõukamates valdades ning positiivselt seotud omavalitsuse kogutuluga ühe elaniku kohta, toidukulutuste ja palkade suurusega lasteaias. Samas on kallima kohamaksumusega lasteaedades vanemate osa lasteaiakulude tasumisel suhteliselt väiksem. Väga nõrk positiivne seos ilmnes rahandusministeeriumi omavalitsuse efektiivsusindeksi ja lasteaiakoha maksumuse vahel: omavalitsused, kes osutasid ministeeriumi näitajate alusel efektiivsemaks, nõuavad vanematelt suhteliselt suuremat lasteaiamaksu. Nimetatud seos võib olla põhjuslik, kuid seotud ka teiste kaudsemate teguritega.

Lasteaiakoha kallidusel ei ole seost laste osatähtsusega omavalitsuse elanikkonnas, valla suurusega (elanike arv), vaesusega (toimetulekutoetuste keskmine arv ühe elaniku kohta).

Lastevanemate osa lastepäevahoius. Lastevanemate osa kõigist kulutustest on suhteliselt väike: keskmiselt 249 krooni (18%), seejuures linnades 345 ja valdades 228 krooni. Varieeruvus on suhteliselt suur, alates 0 kroonist ning ulatudes kuni 550 kroonini kuus.

Rahalises väärtuses on lapsevanemate keskmiselt makstav summa lapse kohta võrreldes 1999. aastaga suurenenud 50 krooni võrra. Tõus on toimunud nii linnas kui maal, aga eriti suur on olnud tõus (90 kr) linnades (vt. tabel 1 ja 2). Vanemate kulutustest lasteaiale moodustab suurema osa tasu toidu eest. Kui keskmiselt on see 174 krooni kuus, siis maksimaalselt võib ulatuda kuni 420 kroonini kuus.

Paljudes lasteaedades (78) on kehtestatud õppevahendite maks, mille eest soetatakse õppetöök vajalikke asju. Enamasti on see suhteliselt väike (keskmiselt 34 krooni kuus), kuid võib tõusta kuni 220 kroonini kuus. Tähelepanu väärib õppekulude suhteliselt järsk tõus 1999. aastaga võrreldes. Kohatasu võtab vanematelt 111 omavalitsust. Kõige levinum on 50kroonine (21 omavalitsust) ja 100kroonine (29 omavalitsust) makse. Muude kulutuste eest tuli tasuda 11 omavalitsuses. Muude kulutustena nimetati kultuuriüritusi, köögi remonti jt.

Lapsevanemasõbralikkus. Arvestades lasteaiakoha maksumust ja vanemate osa selles, arutati välja lapsevanemasõbralikkuse näitaja ehk osa, mida kõigist kulutustest lastepäevahoiule tuleb tasuda lapsevanematel. Keskmiselt maksavad vanemad 18 % lastepäevahoiu maksumusest. Kõige suurem vanemate osakaal lasteaiakulude katmisel ulatub 70 %. Vanemate minimaalne panus oli 0 krooni, kuid peab kohe märkima, et Eestis on ainult üks omavalitsus, kus vanemad ei pea maksma lasteaiast. Ligi pooltes (45%) omavalitsustes moodustab vanemate osa siiski 11% kuni 30% kulutustest (vt joonis 1). Vanemad peavad suhteliselt rohkem maksma linnades ja nendes omavalitsustes, kus koha kogumaksumus on väiksem ning seal, kus rahandusministeeriumi indeksi järgi on haldusefektiivsus suurem.

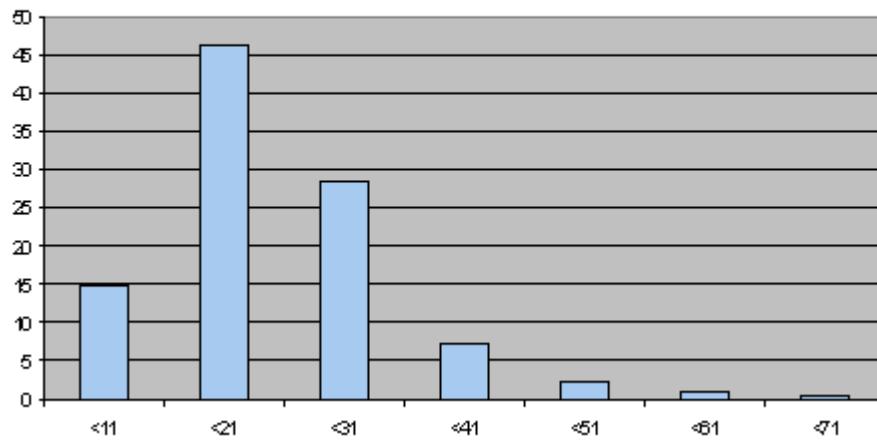
Seost vanemate osamaksu ning omavalitsuse jõukuse, demograafilise koosseisu ja elanike arvu vahel ei esinenud. Joonis 2 näitab omavalitsuste jaotumist vastavalt lapsevanemasõbralikkusele.

Kokkuvõtteks. Ka 2000. aasta lastepäevahoiu uuringu tulemused näitavad endiselt suuri erinevusi omavalitsuste lastepäevahoiu maksumuses, eriti lapsevanemate lasteaiamaksu osas. Analüüs näitab, et on olemas seaduspärasused, mis viitavad nii majanduslikele kui poliitilistele põhjustele selliste erinevuste tekkimisel. Kuna lastepäevahoiu korraldus on omavalitsuse vastutusala, jääb ainukeseks erinevuste vähendamise viisiks informatsiooni jagamine, mis on ka käesoleva artikli eesmärk.

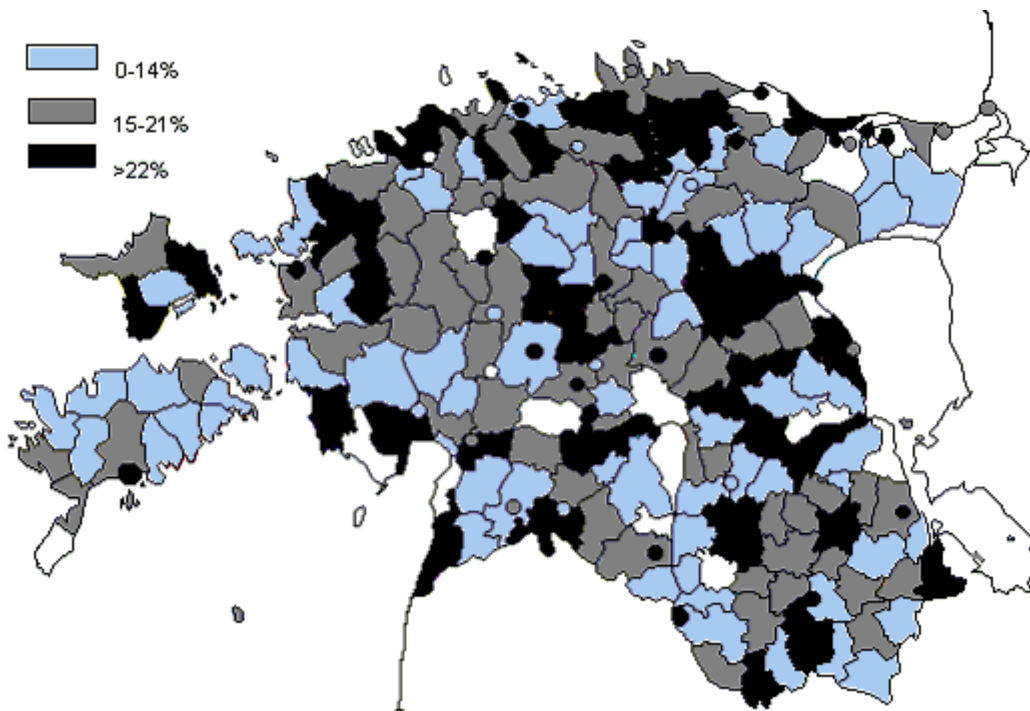
Kirjandus

Ainsaar, M. (2000) Eesti laste- ja perepoliitika otsinguil, Ainsaar, M. (toim) Laste- ja perepoliitika Eestis, Rahvastikuministri büroo, lk 153-170

Joonis 1. Omavalitsuste jaotus vastavalt vanemate keskmisele osale
teenuse kogumaksumuse tasumisel (%)

Joonis 2. Lastevanemate osa lasteaiakoha eest tasumisel 2000.a.

Rehabilitatsiooniasutustes läbi viidud uuringu tulemustest

Eha Leppik

Sotsiaalministeeriumi hoolekandeosakonna peaspetsialist

Sotsiaalministri määrusega 28.juunist 2000. nr 43 kehtestati nõuded rehabilitatsiooniasutustele, kes võivad

- osutada rehabiliteerimisteenust isikutele, kellel on keskmine, raske või sügav puue
- koostada isikliku sotsiaalse rehabiliteerimise plaane keskmise, raske või sügava puudega lastele.

Luba tegutseda rehabilitatsiooniasutusena on käesolevaks ajaks saanud:

1. Astangu Toimetulekukeskus
2. Eesti Meremeeste Haigla
3. Haapsalu Neuroloogiline Rehabilitatsioonikeskus
4. Haapsalu Väikelastekodu
5. Karaski Keskus
6. Kuressaare Väikelastekodu
7. Kuulmisrehabilitatsiooni keskus
8. OÜ OOPTeK Nägemisrehabilitatsioonikeskus
9. OÜ Proferto Arenduskeskus
10. Pärnu Haigla
11. SA TÜK Lastekliinik
12. Sillamäe Hooldekodu
13. Tallinna Keskhaigla kuulmiskeskus
14. Tallinna Lastehaigla
15. Tallinna Pelguranna Tugikodu
16. Tartu Vaimse Tervise Hooldekeskus
17. Tartu Ülikooli Kõrvakliinik
18. Viljandi Lasteabi- ja Sotsiaalkeskus
19. Viljandimaa Vaimse Tervise Päevakeskus Singel
20. Võrumaa Haigla

Tegutsevate rehabilitatsiooniasutuste tegevussuunad:

- osutavad rehabiliteerimisteenust ja koostavad rehabilitatsiooniplaane pikaajalise psüühikahäirega inimestele;
- koostavad isiklike sotsiaalse rehabiliteerimise plaane keskmise, raske või sügava puudega lastele;
- osutavad rehabiliteerimisteenust või koostavad isiklike sotsiaalse rehabiliteerimise plaane keskmise, raske või sügava puudega kõne-, kuulmis- või nägemispuudega lastele või täiskasvanutele;
- osutavad rehabiliteerimisteenuseid erinevate puuetega täiskasvanutele või lastele.

Küsitluse eesmärk

Möödunud on juba veidi üle aasta ajast, kui esimestele taotlejatele väljastati luba tegutseda kui rehabilitatsiooniasutus. Hoolekandeosakond saatis k.a maikuus laiali küsimustiku, et selgitada, kuidas on rehabilitatsiooniasutused rehabiliteerimisteenuste osutamise ja rehabilitatsiooniplaanide koostamisega toime tulnud, millised on kordaminekud ja milliste probleemide lahendamiseks abi vajatakse. Ülevaade olukorrast on kindlasti vajalik klientide paremaks teenindamiseks ja ühtse rehabilitatsioonisüsteemi kujundamiseks, tekkinud probleemide lahendamisele kaasaaitamiseks ja koostöö parandamiseks. Küsitlusele vastas 12 asutust.

Rehabilitatsiooniasutuse ülesanded

Rehabilitatsiooniasutuse esmase ülesandena nähakse puuetega inimestele selliste rehabiliteerimisteenuste osutamist, mis aitavad kompenseerida kas täielikult või osaliselt puudest tingitud funktsionaalset defitsiiti ning seega parandada kliendi iseseisvat toimetulekut ja valmisolekut iseseisvaks toimetulekuks igapäevaelus, elukestvaks õppimiseks, tööks - seega teenused, mis loovad eeldused ning võimalused elukvaliteedi parandamiseks. Rehabilitatsiooniasutustest on kujunemas koht, kust saab arvestatavat tuge. Asutuses peab olema võimalik pakkuda nii meditsiinilist ja psühhosotsiaalset rehabiliteerimisteenust kui ka hariduse või kutserehabilitatsiooni alast nõustamist olenevalt lapse või täiskasvanu individuaalprobleemist. Samuti peab rehabilitatsiooniasutus olema võimeline nõustama klienti tehniliste abivahendite osas, vajadusel tehes seda teiste asutuste spetsialistide kaasates. Kõige suurema probleemina nähakse haridusalast nõustamist, kuna riiklikus haridussüsteemis puudub ühtne arusaam ja korraldus erivajadustega lapse kooliprobleemi lahendamiseks.

Rehabilitatsiooniasutus peaks kujunema maakonna juhtasutuseks, kus on ülevaade rehabiliteerimist vajavatest lastest/täisealistest ja kus neid uuritakse, koostatakse rehabiliteerimisplaan ning pakutakse teenust ning kellel on informatsioon, kuhu inimene teenuse saamiseks edasi suunata, kui kliendile vajalikku teenust ise ei osutata.

Töö on muutunud mitmekesisemaks

Töömaht on kõigil rehabilitatsiooniasutustel suurenenud, meeskonnad on korrastanud oma arusaamist rehabilitatsioonist, palju vaielnud ja kogemuste kaudu ka kindlasti targemaks saanud. Samas on rehabilitatsiooniplaanide koostamine toonud esile terve rea puudusi meditsiinilises abis ja puuetega laste arendusravis. Leitakse, et **lastega ei tegelda piisavalt, viie aastat eest pandud diagnoosid vajavad läbivaatamist, sageli on lapsele määratud puude aste ebatäpne.** Rehabilitatsiooniasutusena tegutsemine on võimaldanud laiendada rehabiliteerimisteenuste pakkumist, näiteks alustasid lastega tegelevad asutused puuetega laste perekondade toimetulekuõpetusega ja nende sotsiaalsühholoogilise nõustamisega. Tõdeti, et töö on muutunud huvitava maks ja mitmekesisemaks, meeskonnad tunnevad vastutust puuetega inimeste ja nende tuleviku ees.

Näiteks Pärnu Haigla taastusravi osakonna juhataja märkis, et nende osakonnast on kujunenud maakonna **konsultatiivne keskus** rehabilitatsiooni alal, kust saavad rehabilitatsioonialast nõu ja juhendamist kõik, kes seda vajavad. Tõhusamaks on muutunud ka koostöö kohalike omavalitsustega ja Pärnu Maavalitsuse tervishoiu- ja sotsiaalosakonnaga ning teiste rehabilitatsiooniasutustega nii oma maakonnas kui riigis tervikuna.

Puudusena märgiti, et rehabilitatsiooniasutustel **ei ole ühtset ja heakskiidetud hindamismetoodikat, skaalat ja instrumendite** nii puudega inimese olemasoleva ressursi kui ka keskkonnas toimetuleku hindamiseks; puudub ka tagasiside rehabilitatsiooniplaanides soovitud elluviimise kohta.

Rakendatakse meeskonnatööd

Osa vastanutest saab aru, kui tähtis on meeskonnatöö konkreetsele inimesele rehabilitatsiooniplaani koostamisel või rehabiliteerimise planeerimisel. Mõistetakse seda, et meeskonna liikmetel peab olema võrdne võimalus osaleda otsuste tegemises ja soovitude andmises ning enamus saab aru ka sellest, et kliendil (lapse puhul ka tema pere liikmel) on meeskonnas spetsialistidega võrdne positsioon, st saadakse aru meeskonnaliikmete võrdsuse ja jagatud vastutuse põhimõttest. Mitmed märkisid, et meeskonnaliikmete koostöö on väga hea, tulemuste hindamisest võtavad osa kõik meeskonnaliikmed ja ka klient kui meeskonna liige. Samas selgus, et mõnes asutuses tehakse rehabilitatsiooniplaan ilma last nägemata ainult ühe inimese poolt.

Tegutsevate rehabilitatsiooniasutuste meeskonnad on väga erineva suurusega, sõltudes asutuse asukohast. Keskmiselt osaleb meeskonnas 2-6 spetsialisti, vahel ka rohkem. Meeskonda kuuluvatena nimetati järgmisi spetsialiste: sotsiaalpedagoog, arst, psühhoterapeut, psühholoog, psühholoog-kutsenõustaja, eripedagoog, logopeed, füsioterapeut, tegevusterapeut, taastusarst, pediaater, sotsiaaltöötaja, ortopeed, õendusala töötaja, kirurg jt. Silma hakkas, et alahinnatakse sotsiaaltöötaja ja tegevusterapeudi ning ülehinnatakse arstide rolli meeskonnas, kuigi **isikliku sotsiaalse rehabilitatsiooni plaani** koostamisel ja rehabiliteerimisteenuste planeerimisel on väga tähtis koht just sotsiaaltöötajal ning tegevusterapeudil.

Meeskonna tugevate külgedena nimetati spetsialistide suhteliselt head erialast ettevalmistust, koolitatust ja kompetentsust, koostöövalmidust, huvi asja vastu, pikaajalisi töökogemusi, häid omavahelisi suhteid, meeskonna liikmete huvitatust enesetäiendamisest. Hea on see, et spetsialistidel on kujunenud oskus meeskonnamudeli rakendamiseks ja üldjuhul (kahjuks esineb ka erandeid) võtavad tulemuste hindamisest osa kõik meeskonnaliikmed koos kliendiga.

Puudujääkidenä nimetati, et maal ei jätku koolitatud spetsialiste, kes plaanis ettenähtut täita suudaks. Kõik ei oska veel probleemi sügavuti näha; kuna spetsialiste on vähe, siis on mõned neist väga hõivatud. Osa rehabilitatsiooniasutusi saab vaid tungiva vajaduse korral kaasata meeskonda sotsiaaltöötajat. Meeskonnad vajavad koolitust kliendile abivahendite määramiseks. Väga suur on vajadus tegevusterapeutide järele. Mitmes asutuses jagavad tegevusterapeudi töövaldkonna omavahel ülejäänud meeskonnaliikmed, kes ei pruugi alati päris täpselt teada, milline on meeskonnas tegevusterapeudi roll. Vajatakse ka teavet uute rehabiliteerimisvõimaluste kohta, et osata klienti suunata vajaliku rehabiliteerimisteenuse juurde.

Teenuse kvaliteet hea, info liikuvus –puudulik

Küsitlitud arvasid, et rehabilitatsiooniasutuste poolt osutatavate rehabiliteerimisteenuste kvaliteet on üldjuhul hea (head spetsialistid) võrreldes puuetega inimeste rehabilitatsiooni muude võimalustega riigis, kuid objektiivne hindaja saab olla vaid klient ise. Kogemusi napib vaimse arengu mahajäämuse ja keerukamate psüühikahäiretega klientide rehabiliteerimisel. **Märgiti, et koostöö kohalike omavalitsuste töötajatega vajab veel täiustamist, teenuste kättesaadavuse kohta puudub informatsioon,** see tähendab - vaja oleks metoodika mõttes ühtset koolitust rehabiliteerimisega tegelevatele meeskondadele.

Isiklik rehabilitatsiooniplaan on vajalik

Kõik on seisukohal, et isiklik sotsiaalse rehabilitatsiooni plaan on vajalik, sest sellega saab klient tervikpildi oma seisukorrast, probleemidest ning vajadustest. Väga tähtis on kliendi või tema perekonna informeerimine ja nõustamine plaani koostamise käigus.

Suureneb vanema või hooldaja roll, kes rehabiliteerimisprotsessi aktiivse osalejana võtab endale suurema vastutuse ning motiveerib kliendi täitma rehabilitatsiooniplaanis ette nähtud soovitusi. **Kahjuks ei ole paljudel vanematel veel ettekujutust, kuidas oma lapse puuet vähendada, last ravida või arendada nii, et ta oma edaspidises elus paremini toime tuleks.**

Vaja on rehabilitatsiooniplaani **rakendusjuhendit**, mis seadustaks protseduurireeglid rehabilitatsiooniplaani läbivaatamiseks enne plaanis ette nähtud tähtaja lõppu. Olemasoleva **rehabilitatsioonisüsteemi üle peaks valitsema tunduvalt rangem riiklik kontroll, mis hoiaks ära asjatundmatu isetegevuse.** Vastanud avaldasid arvamust, et plaan peaks **olema tehtud enne arstliku ekspertiisi komisjoni ja oleks rehabilitatsiooni rahastamise aluseks, kuna plaanis tuleb näidata, mida ja kui palju konkreetsele lapsele vaja oleks. Plaan tuleks teha** aastaks, kuna laps kasvab ja vajadused muutuvad.

Eelolevatel aastatel suureneb rehabilitatsiooniasutuste võrk tõenäoliselt veelgi ja nende ülesanded laienevad seoses puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seaduse muutmise seaduse vastuvõtmisega. Seaduse eelnõu näeb ette rehabiliteerimise, sh isikliku rehabilitatsiooniplaani osatähtsuse suurendamist puude raskusastme ja puuetega inimeste sotsiaaltoetuste määramisel. Rehabilitatsiooniplaan koostatakse igale kuni 16-aastasele puudega lapsele ja vanemale inimesele arstliku ekspertiisi komisjoni või ekspertarsti otsusel, kui seda on vaja puude raskusastme määramiseks või isiku iseseisva toimetuleku ja sotsiaalse integratsiooni parandamiseks.

Eeltoodust selgub, et tuleb toetada rehabilitatsiooniasutuste tegevust, tihendada koostööd, leida ühiselt võimalusi tekkivate probleemide lahendamiseks ja meeskondade ning spetsialistide koolitamiseks.

Sotsiaaltöö konstrueerimine taastatud Eesti Vabariigis

Kait Arenberg, Evelin Orav

TÜ Pärnu Kolledži sotsiaaltöökorralduse eriala esimese lennu lõpetajad

Tänapäeva ühiskonnas kasutatakse väljendeid sotsiaal/sotsiaalne, ilma et arusaam neist oleks välja kujunenud, sest nende mõistete sisu on igauhe jaoks erinev. Juba kümmekond aastat arendatakse Eestis tegevust, mida nimetatakse sotsiaaltööks. Avatud on sotsiaaltöö eriala ülikoolides ning teistes haridusasutustes, tehakse sellealaseid poliitilisi otsuseid, püütakse neid jõudumööda ellu viia. Ometi puudub selge ülevaade inimestest, kes on sotsiaaltöö tegijad ning millistel alustel või mis arusaamade järgi nad tegutsevad.

Kuna siinkirjutajatel oli käsil Tartu Ülikooli Pärnu Kolledži lõpetamine, leidsime, et on õige aeg asja lähemalt uurida. Koos juhendaja pr Judit Strömpliga valisime diplomitöö teemaks "**Sotsiaaltöö konstrueerimine taastatud Eesti Vabariigis**". Andmete kogumiseks viisime läbi intervjuud inimestega, kes on viimase kümne aasta jooksul oluliselt kaasa aidanud sotsiaaltöö kujunemisele. Pidasime vajalikuks välja tuua sotsiaaltöö algatajate hinnanguid ja arvamusi selle kohta, kuidas on toimunud sotsiaaltöö üldine areng. **Töö eesmärgiks oli kirjeldada sotsiaaltöö teket Eesti Vabariigis, selle arengut ja arusaamasid sellest.**

Igasugune sotsiaalteaduslik uurimus põhineb kindlal teoreetilisel alusel, omamoodi maailmavaatel, mis määrab ära ja mõjutab uurimise käiku, seal hulgas ka meetodi valikut (Strömpl 2001). Meie töö teoreetiliseks aluseks on **sotsiaalkonstruksionistlik lähenemine**, mis läheneb sotsiaalprobleemidele järgmiselt: sotsiaalne reaalsus on inimsuhted ja need mõisted, mis inimsuhete kujunemise käigus tekivad. Seal, kus tekivad tähendused, algab sotsiaalne reaalsus. Reaalsus on teadmine, mis juhib meie käitumist, kuid meil kõigil on reaalsusest oma ettekujutus. Ühisele arusaamisele jõutakse teadmiste vahetamise kaudu erinevates sotsiaalsetes protsessides, mis objektivierivad reaalsuse (Berger ja Luckman 1971).

Töö teoreetilises osas käsitleme sotsiaaltöö saamislugu, sotsiaalpoliitikat, koolitussuundi ja sotsiaalkonstruksionismi. Uurimuse läbiviimiseks kasutasime põhistatud teooria meetodit, kuna see võimaldab uurida teemaga seotud inimeste arvamusi süvaintervjuusid kasutades. Valimi koostasime kirjanduse uurimise põhjal neist inimestest, kes on viimase kümne aasta jooksul otsustavalt kaasa rääkinud Eesti sotsiaaltöö kujunemises. Valimi jagasime tinglikult neljaks:

- Eesti Vabariigi endised ja praegune sotsiaalminister;
- Sotsiaaltöökoolituse algatajad ja arendajad;
- Maavalitsuste sotsiaalosakondade juhatajad;
- Segarühm, mis hõlmas nii koolitusega, esimese Eesti Vabariigi aegse sotsiaaltööga kui ka poliitikaga seotud inimesi.

Järgnevalt mõne sõnaga uuringu tulemustest. Kuna sotsiaaltööd pole veel piisavalt uuritud ja napib ka kirjandust, siis leidsime, et meie **uurimuse kõige üldisemaks eesmärgiks on sotsiaaltöö teadvustamisele ja selle arengule kaasaaitamine**. Alustasime sotsiaaltöö tähenduse väljatoomisest intervjuueeritavate arvamustest lähtudes ja jõudsimme järeldusele, et sotsiaaltöö tähendab nii maailmavaadet, eriala, poliitilist tegevust, tööd inimestega eri tasanditel, erinevate meetodite ja printsiipide alusel ning huvitavat ja arenevat tööd.

Muutused on olnud üheks olulisemaks märksõnaks Eesti ühiskonnas viimase kümnendi jooksul. On hakatud teadvustama sotsiaaltöö vajadust ja ka seda, et sotsiaaltööd on tehtud juba väga pikka aega, Nõukogude Liidu ajal lihtsalt ei esitatud seda sotsiaaltööna. Nüüdseks on ka Eestis välja kujunenud sotsiaaltöö kui profession, millele on kaasa aidanud inimesed, kes taasiseseisvumise järel sotsiaaltööga alustasid ja seda arendama hakkasid. Algatajad rühmitati nende tegevusala järgi: sotsiaalministeeriumi ametnikud, maavalitsuste ja KOV spetsialistid, sotsiaaltöökoolituse algatajad ja 3. sektori esindajad.

Mis on mõjutanud sotsiaaltööd

Uuring näitas, et sotsiaaltöö on muutunud koos ühiskonna arenguga. Liigutakse järjest suurema süsteemsuse ja professionaalsuse poole. Muutusi toovad kaasa sündmused ja protsessid, mis sotsiaalvaldkonnas aset leiavad. Intervjueeritavad rõhutasid ühiskonna üldist arengut, sotsiaalprobleemide võimendumist, sotsiaaltöötaja erialast ettevalmistust ja eriala maine tõstmise vajadust. Suuresti on sotsiaaltööd mõjutanud ka sotsiaaltöö I kongress, ajakirja Sotsiaaltöö loomine, sotsiaalvaldkonna õigusaktide väljatöötamine. Ka teiste riikide kogemused ja Euroopa Liidu mõju on muutnud arusaama sotsiaaltööst. Paljud küsitlenuist rõhutasid poliitiliste kokkulepete mõju sotsiaalsfäärile, sest neist sõltub suurel määral Eesti sotsiaalpoliitika ja sellest omakorda sotsiaalvaldkonna areng.

Poliitikud leidsid, et nende tegevuse aluseks on olnud tegelik olukord, selle parandamiseks kehtestatud seadused ja kokkulepped ning programmid. Oluliseks peeti Euroopa arenenud riikidele järele jõudmist, kuid sealjuures arvati, et ei tohi kaotada oma eripära, arvestada tuleb kohalike olude ja võimalustega. Eesti tuleviku stabiilsust silmas pidades rõhutati perekonna tähtsustamise vajadust ja inimestele normaalse sissetuleku tagamist ning loodeti takistada ühiskondliku ebavõrdsuse kasvu. Siin on oluline nii riigi, inimese enda kui ka teda toetavate institutsioonide tegevus. Tulevikusuundumustest nimetati MTÜ-de tegevuse soodustamist, õigusruumi korrastamist, toetuste ja teenuste rehabiliteerivat ja aktiivsust tõstvut iseloomu ning hästi toimivat kindlustussüsteemi. Räägiti mudelitest, mida selle kõige saavutamiseks peaks ellu rakendada. Intervjueeritute arvates sobib Eestile nn. segamudel. Eeskuju võetakse Põhjamaade mudelist, kuid vähema ressursikuluga; sotsiaalkindlustusest rääkides arvati, et võiks kasutusele võtta Kesk-Euroopa mudelid (Bismarck ja Beverage); perekonna osatähtsuse säilitamisel võiks lähtuda Lõuna-Euroopa mudelist ning vabatahtliku töö korraldamisel võtta eeskuju liberaalsest Ameerikast.

Sotsiaaltöö koolituse sõlmpunktid

Sotsiaalpoliitika edukaks teostamiseks vajab riik haritud sotsiaaltöötajaid ning sellest tulenevalt sotsiaaltöö tegijate koolitust ülikoolides, kolledžites ja kutseõppeasutustes.

Sotsiaaltöökoolitusega seotud inimesed rääkisid, et koolitatud töötajate järele tekkis vajadus varsti pärast sotsiaaltöö kui eriala teadvustamist. Arendati välja süsteemne sotsiaaltöölase hariduse andmise kava. Kuigi tänaseks on avatud sotsiaaltöö eriala nii Tartu Ülikoolis kui Pedagoogikaülikoolis ja kolledžites ning kutseõppeasutustes, leidsid uuringus osalejad, et Eesti on jõudnud olukorrani, kus on vaja otseselt kliendiga töötavaid inimesi, teisisõnu kutsekõrgharidusega ja kutseharidusega sotsiaaltöötajaid, vähem kraadiga inimesi. Samas on suur puudus õppejõududest ja doktorikraadiga inimestest, kes seisaksid hea sotsiaaltöö kui eriala arengu eest. Et tagada heal tasemel sotsiaaltöökoolitus Eestis, tuleb võtta eeskuju välisriikide ülikoolidest, kus eriala on saanud areneda aastakümneid. Samas leidsid vastajad, et suurimaks puuduseks on välismaiste õppekavade otsene kopeerimine neid Eesti oludele kohandamata. Nimetati, et puudub teave vajadusest sotsiaaltöötajate järele tulevikus ja kutsestandardid, mis viib alla hariduse kvaliteedi, seda eriti kraadiõppes. Mainiti, et erinevate koolitussuundade avamine on arenevale riigile ülioluline, sest see võimaldab praktikutel leida sobivaid täiend- ja ümberõppevõimalusi, kuna sotsiaaltöötajana tegutseb veel palju inimesi, kes teevad oma tööd küll südamega, kuid kel puudub teoreetiline ettevalmistus.

Sotsiaaltöö vajaduste ja võimaluste suhet uurisime praktikute käest. Nemad leidsid, et ilma koolitatud inimesteta on keeruline ellu viia sotsiaalpoliitikat ning juhendada oma töös selle teoreetilistest alustest. Oma töödest-tegemisest tõstsid maakondade sotsiaal- ja tervishoiuosakondade juhid esile piirkondlike hoolekandeesutuste loomist ja nende töö efektiivsuse parandamist. Olenemata maakonnast leiti, et teovõimelise meeskonna loomine on nende suurimaid saavutusi.

Probleemidena nimetasid vastajad ressursside puudumist ning otsustajate vähest arusaamist vajadusest suunata ressursse sotsiaalvaldkonda. Aastaid on probleeme tekitanud ka informatsiooni puudulik vahetamine eri tasandite vahel ning sellest tulenevad väärad otsused. Oluliseks peeti piirkondlikke arengukavu ja programme, mis on aidanud kaasa maakonna sotsiaaltöö arengule.

Ikka koostöö

Seega on üheks oluliseks märksõnaks *koostöö* eri tasandite ja eluvaldkondade vahel. Koostöö võimaldab koostada kava, et näidata, kuhu on vaja välja jõuda ning mis vahendeid selleks kasutada. Meie uurimistulemused kinnitasid, et suurem osa intervjueeritustest on sotsiaaltöö arenguga väga rahul, sest see on olnud tempokas. Sotsiaaltöö algatajatel puudus valdkonda tööle tulles ühtne arusaam, kuidas sotsiaaltöö peaks arenema, kuid nüüdseks on pilt selgem selle kohta, kuhu on vaja jõuda ja mida teha. Intervjueeritute arvates on sotsiaaltöös paremate tulemuste saavutamiseks oluline elatustaseme tõstmine efektiivsemalt korraldatud sotsiaalteenuste ja toetuste kaudu; ressursside ümberjaotamine; KOV rolli kasv; koostöö; sotsiaaltöö koolitusprogrammide atesteerimine sotsiaaltöö tegijate haridustaseme tõstmiseks; sotsiaaltöö eetilise madalseisust väljatoomine jt. Suure probleemina kõige selle saavutamisel nähti aga Eesti järjest halvenevat demograafilist olukorda: sotsiaaltöö efektiivsemaks korraldamiseks oleks vaja tõsta makse, kuid töötajate ja ülalpeetavate suhe seda ei võimalda.

Hästi väljendab Eesti sotsiaaltöö arengut ühe endise sotsiaalministri iseloomustus: *"Muidugi võiks ju kõike teha paremini, võiks areneda kiiremini ja mitmed asjad võiksid tulla rutemini, aga üldjoontes on see läinud rahuldavalt ehk nii rahuldavalt, kui demograafilist situatsiooni arvestades ülepea minna on saanud. Ega üle oma varju ei hüppa."*

Kasutatud kirjandus:

Payne, M 1995. Tänapäeva sotsiaaltöö teooria: kriitiline sissejuhatus. Tallinn.

Strömpl, J 2001. Sotsiaaltöö uurimusest: konstruktsionistlik lähenemine. – Sotsiaaltöö, nr. 1, lk 10-11.

Haldusreform ja hoolekanne: avarduvad võimalused?

Jüri Kõre

Tartu abilinnapea, TÜ sotsiaalpoliitika dotsent, Ph.D

Pikalt ette valmistatud haldusreformi idee on läbi teinud suure muutuse. Alguses plaanitud ulatuslik avaliku sektori tegevuse tõhustamise, teenuste kättesaadavuse parandamise, kodanike otsustusprotsessi kaasatuse suurendamise ja bürokraatia järsu vähenemise kava on ahenenud haldusterritoriaalse (kohahalduse) reformi plaaniks. Hoolekande korralduse seisukohalt on ka haldusterritoriaalne reform, selle taotlused ja nende taotluste elluviimine väga oluline. Kohalik omavalitsus on peamine hoolekande korraldaja, temale pandud ülesanded, talle antud rahalised võimalused ja sellest sõltuv töötajate kvalifikatsioon ning töökorraldus kujundavad inimeste heaolu ja mõjutavad nende rahulolu riigi ja ühiskonnaga.

Haldusterritoriaalse reformi eesmärkidena on nimetatud samu momente, mis haldusreformi puhul üldiselt. Nendeks on:

- Ülesannete ümberjaotamine riigilt omavalitsustele (ka perekonnale, erasektorile jt. subjektidele).
- Ametnikkonna ja omavalitsuse palgal olevate töötajate kvalifikatsiooni tõstmine.
- Omavalitsuse muutmine odavamaks ja tema toomine inimesele lähemale.
- Demokraatlike valitsemis- ja vastutusmehhanismide arendamine.
- Omavalitsuse poolt osutatavate teenuste hulga ja mahu suurendamine ja nende kvaliteedi ja kättesaadavuse parandamine.

Eesti kohaliku omavalitsuskorralduse ajalugu on imelühike (1920-1940 ja 1991-2001), mistõttu kohaliku omavalitsuse positsioon ja ülesanded üldises valitsemiskorralduses pole sugugi selged. Enne II maailmasõda eksisteeris Eestis omavalitsus kolmes vormis: esiteks nn. maa-alaline e. territoriaalne omavalitsus (valla-, alevi- linna omavalitsus), teiseks kutsealane omavalitsus (kutsekojad) ja vähemusrahvuste omavalitsus (kultuurautonoomia) (vt. Eesti Entsüklopeedia, märksõna omavalitsus).

Kõige üldisemalt võib tänases maailmas levinud suhtumist kohalikku omavalitsusse jaotada kaheks:

- 1) kohalik omavalitsus on demokraatlik, seaduse raamides sõltumatu, iseotsustav, oma haldusterritooriumi elanike huvisid esiplaanile seadev institutsioon, ja
- 2) kohalik omavalitsus on keskvalitsuse käepikendus, elanikele teenuseid osutav agentuur.

Omaavalitsus kui teenuse osutaja

Käsilolevates haldusreformi aruteludes on viimasel aastal rõhutatud eeskätt elanikele paremate teenuste osutamise vajadust ja võimalusi, mida reform selleks pakub. Eestis käsitletakse seega omaavalitsust haldusreformi seisukohalt samamoodi, kui käsitlevad seda Soome, Rootsi, Taani, ja Norra, s.t. omaavalitsus on eelkõige teenuste osutaja. Sellest lähtudes tuleks piiritleda ka omaavalitsuse optimaalne suurus ja haldusterritoriaalne korraldus laiemalt: ühe, poolteise või kaheastmeline omaavalitsus. Teenuste korraldamise aspektist tuleks optimaalsete lahenduste otsimisel silmas pidada mitte ainult hariduse andmist (omavalitsuse elanike arvu alampiiri aluseks tundub praegu olevat gümnaasiumi tagamaa suurus), vaid ka sotsiaalteenuseid.

Järgnevalt analüüsime, mida pakub haldusterritoriaalne reform sotsiaalkaitse edendamiseks kolmes olulises valdkonnas:

- 1) omaavalitsuse tulubaas e. rahalised võimalused sotsiaalteenuste pakkumiseks.
- 2) töötajate kvalifikatsioon ja sellega seotud teenuste kvaliteet.
- 3) teenuste hulk, nende sihtus, osutamise tõhusus.

Omaavalitsuste tulubaas

Kõige keerukam on rääkida esimesel, omaavalitsuste tulubaasi teemal. Sotsiaaltöötaja jaoks on tulubaas etteantud suurus, mida tema otseselt ei mõjuta, küll aga kaudselt. See on ettevõtetus valla või linna territooriumil, ka avalik sektor oma töökohtadega, riigi regionaalpoliitika jms. Otsene küsimuse reformi kavandajatele - kuidas kasvab omaavalitsuste tulubaas nende mehaanilisel liitmisel - on seni jäänud vastusetu. Mitteametliku informatsiooni järgi on aga hoolekande finantseerimise ümberkorraldamisel oluline tähtsus omaavalitsuste jõukuse suurendamisel. Nimelt tõlgitsetakse sotsiaaltoetuste üleandmist kohaliku omaavalitsuse eelarvesse tulubaasi laiendamiseks (juttu on olnud laste- ja peretoetustest, toimetulekutoetusest, puuetega inimeste sotsiaaltoetustest ja töötu abirahast). Toonitan, et tegu on mitteametliku informatsiooniga. Hetkel käivad läbirääkimised riigi ja omaavalitsuste esindajate vahel ainult toimetulekutoetuse üleandmise-vastuvõtmise teemal. Kas toetuste üleandmine on omaavalitsuste tulubaasi laiendamine, millest ka sotsiaalsfäär kasu saaks? Kindlasti on kõigi loetletud toetuste (v.a. lastetoetused) puhul võimalusi süsteemi parendamiseks, kokkuhoiuks ja selle arvel uute teenuste või toetuste kehtestamiseks. Kõigi seniste analoogsete ümberkorralduste puhul on aga olnud ka kaotajaid, kelle hädavajalikke kulutusi tulubaasi laiendamise valemid pole arvestanud Nii oli asi mõne aasta taguse üldhooldekodude rahastamise üleandmisega omaavalitsustele. Nii juhtub ka toimetulekutoetusega; kui selle üleandmine kohalikku tulubaasi käivitub sotsiaalministeeriumi pakutud valemi alusel (konkreetselt omaavalitsusele antakse üle viimase 3 aasta toimetulekutoetuste summa keskmine.).

Allakirjutanu arvates on oluline, et sotsiaalvaldkonnas tegutsevad inimesed ei käsitleks haldusterritoriaalset reformi kui n.ö. mitte-erialast teemat, mis on vallavanema/linnaeape või volikogu esimehe pärusmaa. Tegelik haldusreform hakkab toimuma konkreetsetes sektorites (haridus, kultuur, hoolekanne, infrastruktuur jm.) ja mõjutab kogukonna elu hoopis suuremal määral, kui üksnes valla ametnike võimalik kolimine ühest asulast teise.

Sotsiaaltöötajate kvalifikatsioon

Rahaasjade klaarimisest hoopis lihtsam on rääkida sotsiaaltöötajate kvalifikatsioonist ja sotsiaaltöö kvaliteedist. Seda valdkonda on ulatuslikult uuritud, kuigi mitte haldusreformi aspektist. Sotsiaaltöötajate kvalifikatsiooni paranemine ja sellega kaasnev sotsiaaltöö professionaliseerumine on tõsiasi, mida ei saa vaidlustada. Professionaalsust mõjutavad nii objektiivsed tegurid (suurem omavalitsus esitab mitmekesisemaid väljakutseid ja nõuab sotsiaaltöötajalt nende lahendamiseks mitmekülgsemaid oskusi) kui ka subjektiivsed asjaolud (sotsiaaltöö tegijate aktiivsus näiteks koolitusvõimaluste otsimisel jms.). Ometi ei saa tulevikus sotsiaaltöö korraldamisel kasutada haldusterritoriaalse reformi teoreetike kavalat nippi: kolme valla liitmisel koondame kolmest ametnikust ühe, allesjäävale kahele maksame senisest paremat palka ja raha jääb kõvasti ülegi.

Tänases Eestis ei ole sotsiaaltöö ja -teenused veel piisavalt välja kujunenud. Valdavalt osutatakse või ostetakse baasteenuseid (laste- ja hooldekodud, päevakeskused, nõustamine, näpuotsaga koduhooldust jms.). Ka töötajate (nii ametnike kui teenuse osutajate) kvalifikatsioon on n.ö. baaskvalifikatsioon. Suurem omavalitsus annab võimaluse hoolekandetegevuse diferentseerimiseks, näiteks olemasoleva lastekaitsetöötaja kõrvale puuetega inimeste, vanurite, töötute jt. probleemidega sügavuti tegelevate töötajate palkamiseks.

Hoolekandetöötajatest ja nende kvalifikatsioonist rääkides ei saa unustada hoogustuvat tervishoiureformi. Plaanitavad põhimõttelised muutused tervishoiuteenuste osutamisel (haiglas voodikohtade vähendamine ja keskmise haiglasoleku aja lühendamine) toovad kaasa vajaduse koduhoolduse ja ilmselt mingil määral ka institutsionaalse hoolduse suurendamiseks, vajaduse täiendavate, senistest koduhooldajatest kvalifitseeritumate töötajate järele.

On kahju, kui omavalitsuste hoolekandespetsialistid lähevad kaasa mõttega, et haldusterritoriaalse reformiga on võimalik saavutada nende haldusalas oluline kokkuvõtte personali, palgakulude jms. osas.

Teenused

Lõpuks teenustest, teenuste hulgast (loetelust) ja nende seostest haldusterritoriaalse reformiga. Seni tehtud analüüsid (värskeim T. Laatsi bakalaureusetöö Tartu maakonna sotsiaalteenustest) ei luba teha väga kindlaid järeldusi seose kohta omavalitsuse suuruse (k.a. eelarve maht) ja osutatavate sotsiaalteenuste hulga vahel. Elanikele pakutavate teenuste loetelu võib väikesel, kuid koostööaltil teenuseid sisse ostval omavalitsusel olla pikem, kui ise teenuste korraldamisele orienteeritud suuremal omavalitsusel. Omavalitsuseti suhteliselt ühetaolise "teenuste mustri" põhjuseks on juba eespool nimetatud orienteeritus baasteenuste pakumisele, mida tingib hoolekande ressursside nappus.

Õpime naabrite kogemustest

Allakirjutanu on põgusalt tutvunud haldusterritoriaalse reformi tulemustega meie lähemate naabrite juures. Need valdavalt 1970. aastatel ette võetud ümberkorraldused tehti oludes, kus sotsiaalteenuste võrk oli juba hästi välja arendatud. Selle tõttu võimaldas reform nii mõneski paigas ühte või teist teenust ratsionaalsemalt korraldada. Mõneski paigas andis valdade liitmine võimaluse edasiminekuks (uuteks projektideks). Ja seda suudeti teha heaoluriigi kriisi algusaastatel, kui sotsiaalkulutuste kasv lakkas. Toimus ka mõnede ressursside ümberjaotamine sotsiaalsfääri sees (tervishoiult hoolekandele, laste- ja pereteenuste arvelt vanurite teenindamisele jms.). Parimas olukorras olid meie ringvaldadega sarnased vallad (linnaga piirnevad maaomavalitsused), mille elanikud said lihtsama juurdepääsu linnas pakutavatele teenustele. Tõsi, ega paremad teenused ei kompenseeri identiteedi kadu, mis liitumisega kaasnes. Ja nii ei ole tänaseni lõppenud arutelud teemal, mis on parem: liitunult või omaette.

On arukas silmas pidada seda kogemust, mida meile pakuvad haldusterritoriaalse reformi tulemused naabermaades. Kuid saadud (häid) tulemusi ei saa seostada ainult piiride muutmisega. Sotsiaalse kaitse areng sõltub ikkagi otseselt selle valdkonna edukusest: poliitikast, ressurssidest, inimestest.

Sotsiaaltöötaja kui klienditeenindaja

Heli Tooman

TÜ Pärnu kolledži lektor, TPÜ doktorant

Teenindus ja kvaliteet on mõisted, mille tegelikku tähendust igapäevaelus sageli ei mõisteta. Teenindus on muutunud tänapäeva postindustriaalses ühiskonnas üheks olulisemaks võtmesõnaks. Enamikule on tuttav infoühiskonna mõiste, läänemaailmas räägitakse juba aastaid ühiskonna suundumisest **teenindusühiskonda** (Grönroos 1990:1-3, Normann 2000: 1-8 jt) ning seda tendentsi kinnitavad ka Eesti majanduses viimase kümne aasta jooksul toimunud struktuuralsed muutused, mida iseloomustavad teeninduses töötavate inimeste arvu kasvu kõrval ka teenindusliikide arvu ja tähtsuse kiire kasv kõigis eluvaldkondades. Teenused ja teenindus on kõikjal meie ümber ning võib väita, **et iga inimene osaleb teenindusmajanduses.**

Eesti inimarengu aruande (1999: 104) järgi jaotus tööjõud Eestis 1998 a. järgmiselt: primaarsektoris primaarsektor – põllumajandus, jahindus ja metsamajandus, kalandus; sekundaarsektor – mäetööstus, töötlev tööstus, energeetika, gaasi- ja veevarustus, ehitus; tertsiaarsektor – teenindav sektor 9,0%, sekundaarsektoris 33% ja tertsiaarsektoris 58%. Eesti Panga andmetel oli teenindussektori osatähtsus sisemajanduse kogutoodangus 1989.aastal 30%, 1999.a. aga 63,1%, kasv seega üle 30%.

Olenemata sellest, kes teenuseid pakub või osutab, mõjutavad need väga mitmel viisil tänapäeva elukvaliteeti. Teenused ei ole enam teisejärgulise sektori elemendid, vaid on muutunud hädavajalikuks inimeste peamiste vajaduste rahuldamisel.

Tuginedes teenuste ja teeninduse uurijate töödele (Parasuraman, Berry, Zeithaml, Grönroos, Gummesson, Lehtinen, Normann jt), võib öelda, et olenemata teenindusvaldkonnast **annab teenuse kvaliteedile hinnangu klient.** Seega tuleb teeninduskvaliteedist rääkides tunda ja arvestada tegureid, mis mõjutavad kliendi hinnangut teenuse kvaliteedile.

Eesti ühiskonnas mõjutavad käitumist sageli nii teenuse pakkujate kui ka klientide sotsialismiajast pärit hoiakud ja harjumused. Jaotusele rajatud defitsiidiühiskonnas ei olnud teenuse osutajal eriti vaja kliendiga arvestada, klient ei osanud ega julgenud aga paremat soovida. Tundub, et selline mõtteviis teeninduskvaliteedi suhtes kehtib paljudel elualadel ka täna, seal hulgas sotsiaalvaldkonnas.

Sageli arvatakse, et ollakse n.ö erilised, st. peetakse oma tegevusvaldkonda nii eriliseks ja raskeks, et selles pole võimalik garanteerida 100% kvaliteeti, ning seega aktsepteeritakse vigu ja läbikukkumisi. Tegelikult on selline suhtumine ainult ettekääne vähem pingutada, sest kvaliteeti saavutada ei ole mitte kunagi võimatu (Grönroos 1990: 52,53).

Autori mitme aasta kogemus sotsiaaltöötajate koolitamisel ning osalemine sotsiaalteenustealases uurimisprojekti kinnitavad, et sotsiaaltöötajad peavad sotsiaalvaldkonda vägagi eriliseks ning eriliste reeglite järgi toimivaks. "Meil see küll ei kehti! Meie peame neile asjadele teisiti vaatama" on olnud sotsiaalteenuste kvaliteeti puudutavates diskussioonides küllalt tihti kuuldud repliigid.

Teiselt poolt toetavad niisugust arvamust siiani ka sotsiaaltöö kliendid. Hiljuti TÜ Pärnu kolledžis läbi viidud sotsiaalteenuste uuringus "Sotsiaalteenuste vajadus ja kasutamine – territoriaalsed, sotsiaalsed ja kultuurilised erinevused" selgus, et kliendid sageli ei julge paremat kvaliteeti loota – äkki jäädakse ilma ka sellest piskust, mida praegu on võimalik saada. **Teenindamise kvaliteeti väärtustavad veel suhteliselt vähe nii pakkujad kui ka kliendid.** Teenuse defineerimine on üsna keeruline ning seetõttu on seda ka teenuse kvaliteedi mõiste. Kauba kvaliteeti seostatakse tavaliselt tema tehniliste omadustega, teenuse kvaliteedi määramine on alati kliendikeskne ja lähtub tema arusaamast, vajadustest, ootustest, soovidest ja tervest reast muudest subjektiivsetest teguritest, sh hetkemeeleolust jms.

Sotsiaalvaldkonna väljaannetes enamasti välditakse mõisteid "teenindus" ja "klienditeenindaja", kuigi oma olemuselt kuulub sotsiaaltöö teeninduse valdkonda. Tunduvalt rohkem kasutatakse mõisteid "sotsiaalteenuse pakkuja", "sotsiaalteenuse osutaja", mis tavaliselt tähistavad aga sotsiaalteenuseid pakkuvaid institutsioone, mitte aga inimesi, kes neid teenuseid osutavad. Sotsiaaltööst rääkides kasutatakse harva mõistet "klienditeenindus", seevastu on küllalt levinud mõiste "klienditöö". **Iga sotsiaaltöötaja on sisuliselt klienditeenindaja, olgu tema amet milline tahes.**

Iga töötaja, kaasa arvatud asutuse juhi isiklikust panusest sõltub kliendi poolt tajutava teenuse lõplik kvaliteet. Klienditeenindajaks ei tule pidada mitte ainult seda inimest, kes vahetult suhtleb klientidega, vaid iga töötajat, kes oma tegevusega teenuse tootmist mõjutab, kuna suur osa teenuse tootmisest toimub kliendile nähtamatu "joone" taga.

Kõigi sotsiaaltöö tegijate ühiseks prioriteediks ja põhjuseks, miks on loodud vastavad töökohad, on klient, keda tuleb teenindada tema vajadustest lähtuvalt ja kvaliteetselt.

Klienditeenindaja/sotsiaaltöötaja otsuse edukus ei sõltu üksnes klienditeenindajast, sest klientide teenindamisega on seotud kolm osapoolt: kliendid, sotsiaalasutus ja töötajad. Kui kõik kolm on rahul, alles siis saame rääkida teeninduse tulemusena sündinud fenomenist- efektiivsest ehk kõrgest klientsusest, mis peaks olema iga teenindusettevõtte eesmärgiks (Tooman 2000: 192). Seda saab saavutada **vaid tugeva meeskonnatöö ja sisemise võrgustiku efektiivse funktsioneerimise toel.** Kasutades **sotsiaalse kapitali** mõistet, võib öelda, et iga organisatsiooni sees peituvad suured reservid organisatsiooni sotsiaalse kapitali suurendamiseks.

Just teenuste **mittemateriaalsuse** tõttu on klientidel sageli raske teenuseid ja teenindust hinnata ning neid verbaalselt iseloomustada. Kuna teenused ja teenindamine ei ole asjad ega esemed, vaid tegevus ja protsesside seeria, mida pakutakse ja tarbitakse väga sageli üheaegselt, on väga raske teeninduse kvaliteeti kontrollida.

Teenuste puhul ei saa või on väga keerukas toota kvaliteedinäidiseid, mida saaks klientidele näidata. Sama liiki teenus jõuab kliendini tegelikult iga kord erineval moel, sest teenindussituatsioon on iga kord erinev ja ka sama teenuse liigi korral võtab klienditeenindaja alati vastu mõnevõrra teistsuguse otsuse varasemaga võrreldes, sest situatsioon on erinev, klient on teine ja ka klienditeenindaja on lihast ja verest inimene, kes ei saa käituda robotina. Võib öelda, et enamus teenuse tootmisest jääb klientidele hoomamatuks. **Kliendi arvamust teenusest mõjutab aga kõige enam teenuse nähtav külg ehk kliendi teenindamine teenuse osutamise protsessis.**

Klienditeenindaja otsuseks tuleb pidada kõike seda, mida ja kuidas ta kliendile ütleb, mida ja kuidas ta teeb, mis lubadusi annab ja kuidas ta neid lubadusi täidab. Kui praakkaupa saab klient ringi vahetada või parandada lasta, siis ebaõnnestunud teenindussituatsiooni parandamine on väga raske või isegi võimatu. Klient on saanud negatiivse kogemuse ja lahkunud või tähendab klienditeenindaja praak talle pinget ja stressi, ebamugavusi, ajakaotust, korduvaid asjaajamisi vms.

Klienditeenindaja (sotsiaaltöötaja) otsust mõjutab terve hulk tegureid ja tihti tuleb ette olukordi, kus vaatamata professionaalsusele ja õigele hoiakule osutub asjatundliku otsuse vastuvõtmine võimatuks. Seetõttu on oluline teada, millised tegurid mõjutavad klienditeenindaja otsust.

Klienditeenindaja otsust mõjutavad tegurid võib jagada kolme ossa (Tooman 2000: 193):

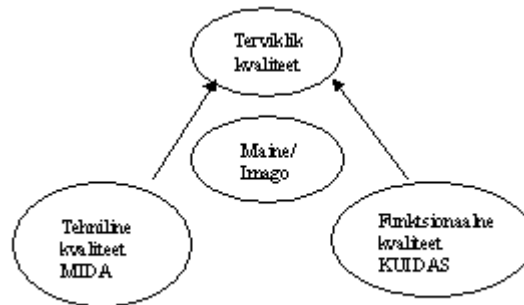
- 1) tegurid, mis on seotud teenindajaga: teadmised, oskused, mõttekultuur ja hoiakud ning käitumismall;
- 2) tegurid, mis mõjutavad teenindaja otsust temast olenemata: organisatsiooni poliitika, õigused, kohustused ja vastutus, motivatsioon, teeninduse korraldamine, teenindusreeglid või teenindusstandardid, informeeritus;
- 3) tagasiside.

Teadmised ja oskused on olulised, kuid neist ei piisa, kui teenindamisel jäädakse jaotava suhtumise esindajaks (Tooman, Mae 1999). Klienditeenindaja **jaotavat suhtumist** iseloomustab kliendi kui isiksuse mittetunnustamine, vahendikesksus, iseenda tähtsustamine ja oma mugavusest lähtumine, probleemsete olukordade lahendamise pidamine mitteoluliseks, klientide ebavõrdne kohtlemine; lähtumine detailidest, näiteks vastamine kliendi küsimusele, mõtlemata, kas see lahendab kliendi probleemi või tuleks midagi veel teha; usaldamatus, vastutustunde puudumine ja terve hulk teisi kliente teenindajast sõltuvusse viivaid tegureid, mis tekitavad kliendis ebamugavustunnet, pahameelt, lootusetust.

Meie ühiskonnas tuleb pöörata erilist tähelepanu klienditeenindajates õige hoiaku, kliendi **valikuvabadust austava suhtumise** arendamisele. Kliendi valikuvabadust austavat teenindajat iseloomustab iga kliendi kui isiksuse tunnustamine, st isiksusekesksus; igas teenindussituatsioonis oma asutuse, mitte iseenda esindamine; lähtumine kliendi mugavusest ja vajadustest; kohustus iga probleemse olukorra lahendamiseks, kõigi klientide võrdne kohtlemine, nende usaldamine, vastutus oma sõnade, käitumise ja tegude eest (Tooman, Mae 1999).

C.Grönroosi mudeli järgi on teenuse kvaliteedil, nii nagu seda tajuvad kliendid, alati kaks mõõdet: tehniline ehk see, **mida** kliendid saavad suhtlemisest ettevõttega ja funktsionaalne ehk see, **kuidas**, millisel viisil see tehniline mõõde (mis) kliendini jõuab.

Joonis 1. Teenuse kvaliteedi kaks mõõdet

Allikas: Grönroos 1990: 38

Kliendile on kindlasti väga tähtis, mida materiaalset ta saab ettevõttega suheldes ning see on oluline ka kvaliteedi hindamise seisukohast. Sageli mõeldakse, et saadav ongi teenuse kvaliteet. Tegelikult on see, mida klient saab, vaid üks kvaliteedi dimensioonidest.

Viis, kuidas klientidega suhtlevad inimesed täidavad oma ülesandeid, mida nad ütlevad ja kuidas nad seda teevad, kuidas nad välja näevad - kõik see kujundab kvaliteedi teist olulist komponenti, funktsionaalset kvaliteeti. Kliendikeskse teenindusega seostataksegi teeninduse funktsionaalset kvaliteeti.

Klientide poolt tajutavat kvaliteeti mõjutab kindlasti ettevõtte või tegevusvaldkonna **maine**. Kui teenuse pakkujal on klientide silmis soodne maine, antakse väiksemad vead sageli andeks. Negatiivse maine korral võib iga pisemagi vea mõju olla märgatavalt suurem.

Raamatus "Laps ja võrgustikutöö" (Klefsbeck, Ogden 2001: 206-208) peatuvad autorid sotsiaaltöö kvaliteedi vormidel ning kasutavad samuti mõisteid tehniline ja funktsionaalne kvaliteet, lisades neile veel suhete kvaliteedi mõiste. See näitab, et ka sotsiaaltöö kvaliteeti on hakatud tõlgendama samade kriteeriumide alusel kui iga teise teenindusvaldkonna kvaliteeti.

Tehnilise kvaliteedi all mõistavad nimetatud uurijad kõiki ressursse, mida on võimalik arvudes väljendada: mõõdetavaid näitajaid, nt asutuse eelarve, kohtade ja töötajate arv, varustus, järjekorrad jne. *Funktsionaalseks kvaliteediks* nimetavad autorid tarbijaperspektiivi, mis avaldub kõige selgemalt siis, kui seda hindavad abisaajad ehk kliendid ise.

Kõige laiahaardelisemaid uuringuid teenuste kvaliteedi alal on tõenäoliselt läbi viinud Parasuraman, Berry ja Zeithaml. 1985. ja 1990. aastal sõnastasid nad teenuste viis peamist kvaliteedi komponenti:

- 1) füüsiline keskkond – seadmed, sisustus, teenindaja välimus
- 2) täpne ja korrektne teenindamine
- 3) abivalmidus – teenindaja soov klienti aidata ja teha seda kiiresti
- 4) teenindaja viisakus ja kompetentsus usaldusväärse tekitajana
- 5) teenindaja empaatia ehk sisseelamisvõime klientile individuaalsel lähenemisel.

Sotsiaaltöös tuleb tugineda seadustele ja reeglitele, mida klient ei pruugi kohe mõista ja mis ei vasta tema ootustele. Sotsiaaltöötajal tuleb tõenäoliselt öelda klientidele aeg-ajalt "ei". **Ka kõige raskemas olukorras võimaldab sotsiaaltöötaja õige käitumine ning kliendi valikuvabaduse kui printsiibi järgimine leida igas olukorras kliendi huvidest lähtuvaid võimalikult kliendisõbralikke lahendusi.**

Tegelikult on teeninduskultuuri ja teeninduskvaliteedi tõus üks üks olulisemaid tegureid Eesti inimeste elukvaliteedi parandamisel. Sotsiaaltöötajal kui klienditeenindajal on siinjuures täita väga suur ja vastutusrikas roll.

Kasutatud kirjandus

Eesti inimarengu aruanne (1999). Tallinn.

Grönroos, C. (1990) Service Management and Marketing. Managing the Moment of Truth in Service Competition. Lexington Books, Toronto, 1990, 298p.

Klefbeck, J., Ogden, T. (2001) Laps ja võrgustikutöö. Tallinn: SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus.

Lings, I.N. (1999) Managing Service Quality with Internal Marketing Schematics. Long Range Planning, Vol.32, No4, pp.452-463.

Normann, R. (2000) Service Marketing. Chichester: John Wiley & Sons.Ltd.

Tooman, H. (2000) Turismiturundus. Õpperaamat kutsekoolidele ja turismiettevõtjatele. Tallinn:, EKK.

Tooman, H., Mae, A. (1999) Inimeselt inimesele. Turismi-, hotelli- ja teenindusala käsiraamat. Tallinn: AVITA.

Kasuperehoolduse hindamiskriteeriumidest

Andres Siplane

Pärnumaa Kasuperede Ühing

www.parnu.ee/kasupere

Nagu iga sotsiaalteenus, vajab ka perekonnas hooldamine kriteeriume, mille alusel oleks võimalik mõista, missuguseid tulemusi see meede annab.

Lähtudes sellest, et kasupere on lapsele parem kui lastekodu, on Eestis toimunud märkimisväärne nihe laste asendushoolduses. Kui nõukogude ajal oli Eesti lastekodudes kõige rohkem kuni 5649 last (1982) ning lastekodulaste arv püsis enamasti nelja ja viie tuhande piirimaal, siis eelmisel aastal oli see number kõigest 1156. 2000-ndal aastal oli esmakordselt perehooldusel rohkem lapsi kui lastekodudes – 1265 *versus* 1156. Kui lastekodulaste arv kahaneks kasulaste arvu kasvu tõttu, siis võiks näha selles normaalselt üleminekut perehooldusele, kuid antud juhul oli lastekodulaste arv 1990-date alguses (mil veel ei olnud kasuperesid) 900 piirimaal ning on tänaseks isegi pisut kasvanud. Kasulaste arvu kasv tähendab vaid asendushooldusel olevate laste koguarvu kasvu.

Kasupere kui institutsioon on näidanud enda tõhusust, odavust ja paindlikkust. Sellest hoolimata tuleks sätestada selged ja lihtsad kriteeriumid, mis osutaksid kasuperehoolduse tulemuslikkusele ning võimaldaksid analüüsi ja üldistusi.

Nagu kõiki tegevusi või nähtusi, on ka kasuperehooldust võimalik mõõta kvalitatiivselt ja kvantitatiivselt.

Kvalitatiivseid meetodeid kasutades saab jälgida lapse olukorda hoolduse ajal ning pärast seda. Hoolduse ajal on oluline kindlaks teha, kuivõrd kasulapse vajadused (identifitseerimine, kiindumine jne) saavad rahuldatud, kuidas paraneb lapse käitumine ja oskused, mida tunneb laps ja mida kasuvanemad, milline on suhe osapoolte vahel, millisena nähakse olukorda subjekti (kasulapse ja kasuvanema) perspektiivis. Ometi on nii, et kuitahes hästi ka pole kasuperes lapsesse suhtunud, tuleb tehtud töö lugeda poolikuks, kui laps normaalsete eelduste olemasolu korral ei suuda täiskasvanuna toime tulla. Pidevalt tuleks jälgida endiste kasulaste (muidugi ka endiste lastekodulaste) elukäiku. See võiks olla kohaliku omavalitsuse kui eestkostetasutuse ülesanne. Lastekaitse spetsialisti ülesanne ei saa olla üksnes lapse aitamine täisikka, vaid ka pärastine veendumine tehtud töö püsima jäämises. Kuivõrd selline hindamine nõuab eraldi koolitust, tööülesannete määramist ja ressursse, siis räägime sellest siinkohal ainult teoreetiliselt.

Kvantitatiivne kasuperehoolduse hindamine on täiesti teostatav ka tänastes tingimustes – lapse paigutamisel hooldusele määratakse hoolduse kestvus ja kui hooldus peaks katkema varem (muul põhjusel, kui bioloogilise vanema jaluletoomine ning oma lapse kasvatamise ülevõtmine), siis tuleb perehooldusele paigutamine lugeda ebaõnnestunuks. See kriteerium on kasutusel paljudes lääne kasupereagentuurides. Näiteks Hollandis on läbikukkunud kasuperehoolduse protsent 30-60, Šotimaal 50. Allakirjutanu praktikas on katkenud kasuperelepinguid umbes 25%, kuid see ei anna põhjust rõõmustamiseks.

Küsimus on selles, et Eesti kasuperel ei ole professionaalset ettevalmistust ning kasulapse kasvatamist ei võeta tööülesandena, vaid pigem teenena, mida perekond võib ühiskonnale osutada. Seetõttu juhul, kui lapse iseloomustus on raske, jätab ta lapse kasvatamise pigem lastekodule. Nii liiguvad Eestis raskema käitumisega lapsed lastekodudesse ning kasuperedesse lähevad vaid paremad lapsed. Hollandis aga on hetkel kasuperedes lisaks kodanike ja kodakondsust taotlevate vanemate lastele ka 15 000 last, kes on saabunud riiki ilma oma vanemateta (nt endised laps-sõdurid) ning see põhjustab ka erinevuse katkestatud paigutuse protsendis, sest eri agentuurid paigutavad kasuperedesse erineva taustaga lapsi.

Juulikuus Hollandis Veldhovenis toimunud Rahvusvahelise Kasuperede Organisatsiooni (*International Foster Care Organisation*) konverentsil rõhutas organisatsiooni Partnerid kasuperedes (*Partners in Foster Care*) esindaja USA-st, kasuema Cora White, et kasuperepaigutuse katkemine tähendab enamasti sotsiaaltöötaja puudulikku tähelepanu. Selles väites peitub valus tõde, kuna iga kasuperehoolduse katkemine saab alguse kommunikatsiooniprobleemidest, lapse ja kasuvanema sõnade ja käitumise üha süvenevast vastastikusest väärti tõlgendamisest. Sotsiaaltöötaja kohus oleks neid kommunikatsiooniprobleeme maandada, enne kui need kumuleeruvad.

Katkenud kasuperehoolduste (muul põhjusel, kui bioloogilise vanema jaluletõusmine ning oma lapse kasvatamise ülevõtmine) näitaja lisamine omavalitsuste poolt täidetavasse perekonnas hooldamisel olnud isikute statistilisse aruandesse võimaldaks saada ülevaate ka Eesti kasuperede ja nende tugisüsteemi töö tulemuslikkusest.

Mis on "SPE"?

Eva Türk

projekti assistent

1999.a. novembris alustas Harjumaal tööd rahvusvaheline projekt "SPE". Nimi "SPE" tuleneb inglisekeelsest lühendist, mis tõlkes tähendab "eakatele suunatud (kodu)teenused ja (õnnetuste) ennetamine". Projekti tegevused viiakse läbi viies Euroopa riigis: Soomes, Rootsis, Kreekas, Rumeenias ja Eestis.

Projekti peamisteks eesmärkideks on parandada eakatele osutatavate koduteenuste kvaliteeti ning vältida vanuritega kodus ja puhkehetkel juhtuvaid õnnetusi. Kahe aasta vältel on projekti käigus Harju maakonnas läbiviidud mitmesuguseid tegevusi.

Kuna projekti üheks eesmärgiks on **eakate inimestega juhtuvate õnnetuste ennetamine**, vajasime täpsemat teavet seenioridega juhtuvate õnnetuste kohta. Selleks **registreeriti** Harjumaa ida piirkonna kolme linna (Keila, Paldiski, Saue) ja 11 valla haiglates ning tervisekeskustes **õnnetused, mis olid juhtunud 65- aastaste ja vanemate inimestega**. Uurimus vältas kuus kuud (2000.a. jaanuarist kuni 2000.a. juunini), mille jooksul pandi kirja üle 400 õnnetusjuhtumi.

Uuringu tulemusi tutvustati Harjumaal tegutsevatele eakate klubidele ning ühendustele ja sotsiaaltöötajatele, kellele projekt korraldas kolm teabeseminari. Teabeseminaridel räägiti vanuritega juhtuvatest õnnetustest ja nende ennetamisest laiemalt: tutvustati vananemisega kaasnevaid füsioloogilisi muutusi, pikemalt käsitleti luude hõrenemist kui luumurdude sagedasimat põhjust, eakaid õpetati osteoporoosist hoiduma tervislikuma toitumise ja õige liikumise abil. Seminaridel õpetati ka oma kodu ning koduümbrust turvalisemaks muutma; osalejad said kaasa teemakohased voldikud.

Koduteenuste kvaliteedi parandamise nimel toimusid samuti mitmesugused tegevused. 2000.a. sügisel viisid Tallinna Pedagoogikaülikooli tudengid Harjumaa lääne piirkonna kaheksas vallas ning kolmes linnas läbi uurimuse **eakate sotsiaalsest tõrjutusest**. Uurimuse käigus küsitleti 513 eakat esitades küsimusi mitme valdkonna kohta: perekond ja suhted, toimetulek ja harjumused, tervis, pensionile siirdumine, tõrjutus ja suhtumine ühiskonda. Siinkohal peab märkima, et küsitletud eakad ei tundnud end ühiskonnas päriselt tõrjutuna, kuid sageli pigem osalist, eelkõige majanduslikku tõrjutust.

Projekt püüdis vähendada eakate sotsiaalset tõrjutust kolme tegevussuunaga. **Kompetentse koduhoolduspersonali koolitamine, invaabivahendite soetamine ning materiaalne abi Karjaküla Sotsiaalkeskuse rajamisel** olid suunatud eakatele osutatavate teenuste kvaliteedi parandamisele.

Karjaküla Sotsiaalkeskuse loomist alustas Keila vald tulenevalt oma arengukavast. Vastavalt Keila Vallavolikogu otsusele 27.11.1996.a. otsustas Keila Vallavalitsus luua hoolekandevõrgustiku, mis sisaldaks erinevaid hooldusüksuseid- päevakeskust, koduhooldust, hooldekodu, turvakodu ja sotsiaalkortereid. Karjaküla Sotsiaalkeskuse rajamist alustas Keila vald Karjaküla aleviku endise lasteaia ruumidesse, renoveerides ning kohandades ruumid ümber keskuse klientide vajaduste kohaselt. SPE projekti raames jätkati keskuse renoveerimistöid ning muretseti keskuse klientide tarbeks mitmesugust invavarustust. Paralleelselt renoveerimistöödega korraldati nii Karjaküla Sotsiaalkeskuse tulevastele töötajatele kui ka Harjumaa teistes valdades töötavatele koduhooldajatele **koolitus Tallinna Pedagoogilises Seminaris**, mis kestis 2000.a. märtsikuust detsembrikuuni.

Projekt "SPE" pidulik lõpuseminar toimub 13. novembril 2001.a. kell 14.00 vastvalminud Karjaküla Sotsiaalkeskuses.

TPÜ-s sotsiaaltöö erialal kaitstud magistritööd (1993-2001)

Nimi	Kaitmise aeg	Teema
1. Anti Liiv	22.12.1993	Eesti uimastipoliitika (sotsiaalpoliitika osana) XX sajandi lõpus
2. Krista Suislepp	27.06.1994	Eesti lastekodulapsed muutuvajas. Lastekodulapsepõlve seostest hilisema elulaadiga
3. Kersti Põldemaa	30.06.1995	Vaimupuudetöö sotsiaaltöö kontekstis. Vaimupuudetöötajate pädevustamise võimalusi
4. Anu Leppiman	18.11.1996	Sotsiaalse sugupoole kujunemisest eelkoolieas Eesti ja Soome võrdlusandmete taustal
5. Krista Künnapuu	22.12.1997	Sotsiaalne inkompetentsus hälbiva käitumise komponendina Eesti ja Soome vangide võrdlusandmete taustal
6. Ene Kull	01.04.1998	Vanurihooldete kujundamine ja vanurite tegevusvõime uurimine Saare maakonnas
7. Lea Kivipõld	01.04.1998	Sotsiaaltöö ja sotsiaaltöö kliendid Rakvere Linnavalitsuses aastatel 1991-1997
8. Tiia Tamm	15.06.1998	Ametialane kasv ja professioni kujunemine sotsiaaltöös
9. Maret Priske	15.05.1998	Astangu Toimetulekukeskus: puuetega inimeste rehabilitatsioon ja kutseõpe
10. Aire Ranne	20.09.1999	Lapse agressiivsuse kui sotsiaalse arengu hälbe tekemehhanismid perekonnas
11. Indira Viiralt	20.09.1999	Sensoorse integratsiooni häiretega koolieelne laps: toimetuleku toetamise võimalusi
12. Margo Kikas	20.09.1999	Vaesuse aspekte: suhtelise vaesuse mudelid Eestis, Lätis ja Leedus
13. Merle Paats	17.12.1999	Emade rahulolu pereeluga ja hinnang oma koormusele peres aastail 1994-1998
14. Rita Kaljus	16.06.2000	Eakate toimetulek eluga ja sotsiaal-teenuste vajadus Saksi vallas aastatel 1996-2000
15. Aino Kiis	16.06.2000	Kahe valitsuskoalitsiooni (1996-1999 ja 1999-k.a.) sotsiaalpoliitika: võrdlev analüüs
16. Erki Korp	16.06.2000	Lastekaitsetöö ametivõrgustik: võrgustikutöö kasutamise võimalusi vabariigi erinevates regioonides
17. Eike Käsi	27.09.2000	Tööjuhendamine sotsiaaltöös
18. Maarika Pukk	27.09.2000	Koolieelikute elukeskkond lasteasutuses: Reggio-Emilia meetodi rakendamine Eestis
19. Ilona-Evelyn Rannala	18.12.2000	Riskikäitumisega noorte probleemidest ja toimetuleku toetamise võimalustest
20. Margit Venesaar	18.12.2000	Eetiliste probleemide teadvustamine ja lahendusviiside leidmine vastsündinute intensiivraviv
21. Klenja Tiitsar	14.03.2001	Täiskasvanukoolitus naiste elukulus
22. Aini Salvik	14.03.2001	Lastekaitsevõrgustiku väljaarendamisest Lääne-Virumaal
23. Urve Randmaa	14.03.2001	Sotsiaalkaitse abinõud lastega perede toimetuleku toetamiseks
24. Katrin Raamat	19.06.2001	Keskealiste meeste stress tänases Eestis
25. Anneli Niinemets	19.06.2001	Sotsiaaltöö eriala Tallinna Pedagoogikaülikoolis: õppetöö kvaliteet ja lõpetanute kutsekindlus
26. Andres Siplane	19.06.2001	Bioloogiliste sidemete katkemise seostest hälbiva käitumisega
27. Galina Kilik	19.06.2001	Kriminaalhooldus ja sotsiaaltöö: alaealiste sotsiaalse rehabilitatsiooni võimalusi
28. Astrid Ojasoon	19.06.2001	Kriminaalhooldusaluste sotsiaalteenuste vajadused ja nende rahuldamise võimalused
29. Lydia Tiits	24.09.2001	Puuetega inimeste sotsiaalhooldustest nägemispuudega inimeste näitel
30. Ülle Ernits	24.09.2001	Sotsiaalsed õendustegevused Mustamäe Haigla näitel

TÜ-s sotsiaaltöö erialal kaitstud magistritööd (1995-2000)

Nimi	Magistritöö teema	Juhendaja
1995		
1. Valdeko Paavel	Sotsiaaltöö võimalusi Eesti kurtide probleemide lahendamisel	
2. Tiiu Kadajane	Näide koolisotsiaaltöö alustamiseks Eestis	D.Kutsar
3. Judit Strömpl	Käitumishälvetega tütarlapsed Kaagvere erikoolis: hetkeseis ja perspektiivid	D.Kutsar
1996		
4. Jüri Kotka	Ilmalik sotsiaalkaitse Eestis 18. sajandi lõpust I maailmasõjani	H.Mikkin T.Rosenberg
1997		
5. Valter Parve	Hoolekande Pärnu mudel	D.Kutsar
6. Marju Medar	Sotsiaalsuunitlusega fondide hetkeseis ja arenguperspektiivid Eestis	H.Mikkin
1999		
7. Marju Selg	Sotsiaaltöö perekonnaga Pärnu linnas	D.Kutsar
2000		
8. Estelle Laane	ESRÜ Ennetustöö Keskuse "Tootsi Tuba" praktiline kogemus tegelemisel probleem-käitumisega lastega	J.Strömpl

A. Ernest Wilder-Smith on öelnud:

"Kaasaegne maailm viib meid täieliku kurnatuse piirini. Seda tunneme me kõik isiklikust kogemusest... Aga sada, viissada, tuhat aastat tagasi oli elu hoopis rahulikum kui tänapäeval. Türgis, kus ma praegu viibin, on võimalik näha, kuidas inimesed tuhat aastat tagasi elasid. Nad ratsutavad ikka veel väikestel eeslitel, isegi Ankara tänavatel. Need inimesed ei ole pingul nagu meie... Üks türklanna abistab minu naist majapidamistöodes. Ta ei oska lugeda, kirjutada ega õmmelda. Kui minu abikaasa talle õblemist näitab, on ta vaimustatud. Ta proovib seda järele teha, kuid sellest ei tule midagi välja. Pole ta ju kunagi koolis käinud... Tema majahoidjast mehe igakuine sissetulek on sada marka. Ta tõuseb üles kell viis hommikul ja lõpetab töö kell kümme õhtul. Tal on toita neli last. Sellele vaatamata säravad tema silmad. Need inimesed elavad külades, kus pole teid, nii nagu nad seal elasid tuhat aastat tagasi. Elu on rahulik ja pingevaba... Aga kõik see on muutumas. Kahekümne aasta pärast sellist pilti vaevalt et kohtab...

On kindlaks tehtud, et inimesed New Yorgis ja Dortmundis on ülemäärases pingeseisundis, seega siis kestab stressis, millest nad enam ei vabane... Nende veresooned on pidevalt ahenenud, mis põhjustab vererõhu tõusu... Alaline lärm, mis kõrvade kaudu inimesse tungib, põhjustab pingeseisundeid ja stressi. See mõjub halvavalt meie meelelundeile... Kaasaja inimeste üldine nüristumine on pideva stressi tagajärg. See teeb inimese ükskõikseks vaimsete väärtuste, nende hulgas ka usu vastu, ja lõpuks ka elu mõtte vastu...

Mõtlen sageli oma emale, kel on eluaastaid üle kaheksakümne. Ta on üles kasvanud viis last ühes talus Inglismaal. Igal pärastlõunal pärast nõudepesu läks ta oma magamistuppa ja pani ukse seestpoolt riivi. Ma usun, et isegi aatomipommi plahvatus poleks suutnud teda sundida oma toakesest lahkuma. Ta jäi sinna, et Piiblit lugeda ja meie kõigi eest palvetada. Seejärel tuli ta kella poole viie ja viie vahel meie juurde alla, puhanuna ja virgena. Ta on oma nooruslikkuse säilitanud kõrge eani ning jäänud alati reipaks ja rõõmsaks.

Pole vähematki kahtlust selles, et Piibli prohvetitel oli eriline kogemus, mis meile varjatuks jääb... Nüüdisaegne noorus on aga ehtsa religioosse kogemuse aseaine leidnud narkootikumides... Materialistlikult üles kasvatatud noorsoo droogide epideemia laseb end seletada transtsendentaalse kogemuse januga... Kuna narkootikumide kasutamisega ei kaasne enesedistsipliini ega millestki loobumist, mida nõuab usuline läbielamus, on narkootikumide uimas kogetu deformeeritud. Seepärast nimetatakse sellist kogemust ersatsmüstitsismiks – Instant Mysticism. "

Koostanud Jüri Raudsepp

Prof. Dr. Dr. Dr. A. E. Wilder-Smith (1915- 1995) õppis loodusteadust Oxfordi ülikoolis ja sai esimese doktorikraadi orgaanilise keemia alal 1941.a. Teise ja kolmanda doktorikraadi sai ta Genfi ja Zürichi ülikoolis. Külalisprofessorina luges farmakoloogiat Ameerika Ühendriikides. Avaldanud üle viiekümne teadusliku publikatsiooni. Esitatud mõtted on võetud tema saksa keelde tõlgitud raamatust "Inimene stressis" ("Der Mensch im Stress"), 3. trükk, 1983.

Autor oli kristlik teadlane ja on näidanud, kuidas religiooni kaasamisega on võimalik seletada teaduslikke probleeme. Tsiteeritud teos on interdistsiplinaarse teoloogia üks klassikalisemaid näiteid.